

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 2 (237) СІЧЕНЬ

2012

2012 січень № 2 (237)

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Заснований у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР, видане
Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 4 від 25 листопада 2011 року)

Виходить двічі на рік

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступник головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Соціологічні науки»:

Головний редактор –	доктор соціологічних наук, професор Куценко О. Д.
Кононов І. Ф., доктор	доктор соціологічних наук, професор Рущенко І. П.,
соціологічних наук, професор	доктор соціологічних наук, професор Саппа М. М.
Заступники	доктор соціологічних наук, професор Сокурянська Л. Г.,
головного редактора –	доктор соціологічних наук, професор Катаєв С. Л.,
Хобта С. В., кандидат	доктор соціологічних наук, доцент Коваліско Н. В.,
соціологічних наук, доцент	доктор філософських наук, професор Лобас В. Х.,
Лебідь Л. І., кандидат	доктор філософських наук, професор Гаврилов М. І.,
соціологічних наук, старший	доктор соціологічних наук, професор Каменська Т. Г.,
викладач	доктор соціологічних наук, доцент Барматова С. П.

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія “Вісника” приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) 2012.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Література” або після слів „Література і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацом; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю завершують 3 анотації обсягом 3 – 4 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ

«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛУГАНСЬКОГО ШКОЛЯРА – 2011»

1. **Кононов І. Ф., Хобта С. В.** Повсякденне життя старших школярів: яка раціональність тут формується? (про дослідницький проект «Повсякденне життя луганського школяра – 2011»)..... 5
 2. **Хобта С. В.** Ціннісна свідомість шкільної молоді м. Луганська..... 16
 3. **Лебідь Л. І.** Соціальна нерівність в оцінках учнівської молоді м. Луганська..... 27
 4. **Патрична Г. А., Віхров М. М.** Самопочуття школярів в різних соціальних колах: довіра, взаємодопомога, комфорт... 35
 5. **Кухаренко О. В.** Навчання у житті школяра: сучасний зміст шкільної програми та перспективи її зміни в майбутньому..... 43
 6. **Петренко О. С.** Діяльнісна сторона позашкільного життя старшокласників м. Луганська..... 54
 7. **Живілова М. С.** Повсякденні міські практики школярів м. Луганська: порівняльний аналіз освоєння простору..... 66
 8. **Кононов І. Ф.** Наркотизм серед школярів старших класів у м. Луганську: форми та поширеність..... 75
 9. **Стулова Г. В.** Моделі сексуальної поведінки старшокласників м. Луганська: проблема суспільної обумовленості..... 97
- СОЦІОЛОГІЯ ІНТЕРНЕТУ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ**
10. **Горошко О. І.** Соціологія 2.0 як один з напрямів розвитку соціології Інтернету..... 107
 11. **Зірак Абдулла Карім.** Мобільний зв'язок і межі особистої свободи у сучасному Курдистані..... 117
- СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ**
12. **Петренко О. С.** Субкультури рольовиків і реконструкторів в Україні..... 126
 13. **Соловійова Я. Ю.** Субкультура футбольних фанів України (на прикладі фанів клубів Прем'єр-ліги України)..... 133
 14. **Левада І. І.** Паркур як молодіжна субкультура (на прикладі м. Луганська)..... 144

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

14. **Мотунова І. Г.** Іноземні студенти як показник конкурентоспроможності українського вишу (на прикладі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка)..... 149
15. **Проценко Г. М., Швець О. М.** Основні проблеми адаптації першокурсників у ВНЗ..... 160

СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ

16. **Мацнів М. І.** Перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Росії: пошук нових моделей кредитування..... 166

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

17. **Єнін М. Н.** Кордони ідеології та науки: чи можливий продуктивний діалог?..... 172

КАФЕДРА: МЕТОДИКА ТА ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

18. **Тягнібедіна О. С.** Роль логіки в підготовці студентів-соціологів..... 184
19. **Рудакова О. В.** Формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності засобами проблемного навчання 193
20. **Рудакова О. В.** Інформаційні технології в організації самостійної та позааудиторної роботи студентів: особливості застосування при викладанні соціологічних дисциплін..... 200
- Відомості про авторів..... 208**

**ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ЛУГАНСЬКОГО ШКОЛЯРА – 2011»**

УДК 316.728 – 057.874 (477.61)

Кононов І. Ф., Хобта С. В.

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ:
ЯКА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТУТ ФОРМУЄТЬСЯ?
(ПРО ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ЛУГАНСЬКОГО ШКОЛЯРА – 2011»)**

Задум дослідження. Цього року сплинуло друге десятиріччя після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності. Термін достатній для того, щоб підбити певні підсумки. Відносно зрозумілими є мікросоціальні тенденції: периферизація становища нашої країни в світовій капіталістичній системі, спрощення структури суспільного виробництва, надзвичайний рівень соціального розшарування [1; 2; 3]. Але подібні трансформації зачіпають не лише макрорівень суспільства. Значні зрушення відбуваються і на мікрорівні.

Нам уже доводилося констатувати, що в період суспільних змін повсякденність, яка мусить бути за визначенням сферою усталених практик, значно проблематизується, стає чужою для значних груп населення [4]. На цей момент нові контури повсякденності вже стабілізувалися. Але вони недостатньо зрозумілі. Особливо це стосується повсякденності підростаючих генерацій, що переживають первинну соціалізацію. Відсутність достатніх знань породжує шалені коливання в оцінці стану молодих поколінь. Політики звично вихваляють молодь, заявляючи, що вона розумніша за покоління батьків. Але щоденно ЗМІ повідомляють про велику кількість жахливих випадків у молодіжному середовищі. Це дає підставу чутливим діячам культури робити узагальнення на кшталт: «Країна стрімко скочується у прірву гуманітарної катастрофи. Суспільна мораль деградувала, Закон за всієї його суворості неспроможний запобігти насильству, переповнені тюрми давно перестали виконувати застережну чи, тим більше, перевиховну функцію. Замшілим анахронізмом відлунюють із якогось потойбічного світу слова класика про те, що цілий світ не вартий однієї дитячої сльозинки. Людина початку XXI століття оголосила духовну війну сама собі». Підставою для таких узагальнень стають повсякденні спостереження: «Школярі та студенти (принаймні у столиці – точно), не страждаючи від почуття сорому, привселюдно вживають грубу лайку «для связки слів». Незбагненною до дикості модою, найвищим «шиком» навіть серед дівчат вважається вживання матюка» [5].

Справа, безумовно, не лише у використанні молоддю обсценної лексики. Матюки – це зовнішній прояв значно глибших проблем, які підштовхують молодих людей до практик самознищення. Однією з найбільш поширених стала практика вживання наркотичних речовин. За даними медиків 95% наркозалежних в Луганській області – це молоді люди у віці 15 – 30 років. Про серйозність проблеми свідчить те, що на лікування наркоманів щорічно з обласного бюджету витрачається близько 15 млн. грн. При цьому повсякденність дорослих і повсякденність молоді часом здаються зовсім різними площинами суспільного життя. Медики з тривогою свідчать, що батьки часто довідуються про те, що їхня дитина стала наркозалежною, лише після смерті сина чи доньки [6].

Отже, відносна відокремленість молодіжного середовища від світу дорослих, наявність відповідної субкультури робить дуже актуальним комплексне вивчення повсякденності дітей і підлітків. Без системного знання про неї неможливо вибудувати ефективну молодіжну політику, розробляти та втілювати в життя проекти модернізації освіти в країні.

У сучасній вітчизняній соціології повсякденне життя підростаючих поколінь стає об'єктом дослідження досить нечасто. Найбільше в цьому сенсі поталанило студентській молоді. Є фундаментальні дослідження Л. Г. Сокурянської, присвячені цій групі [7; 8]. Наша кафедра свого часу провела декілька досліджень ціннісних орієнтацій студентської молоді Луганська [9].

Життя школи на цей час залишається поза фокусом уваги соціологічних досліджень. Здебільшого в поле дослідницької уваги потрапляють якісь окремі його аспекти [10; 11; 12]. Наша кафедра в попередніх дослідженнях вивчала орієнтації абітурієнтів на здобуття вищої освіти [13; 14]. Тоді було зафіксовано, що як в Україні, так і в Росії серед школярів сформувалася загальна настанова на отримання вищої освіти. Але вища освіта переважно розглядається лише як інструментальна цінність, своєрідна перепустка на відносно привілейований ринок праці. Головним же мотивом діяльності стало прагнення до матеріального благополуччя. Все це дає підстави для того, щоб передбачити значні зміни в топографії «педагогічної провінції» (якщо скористатися словосполученням Германа Гессе).

В одному дослідженні важко відразу претендувати на створення повної картини повсякденного життя тієї чи іншої соціальної групи. Ми теж розглядали наше дослідження як пошукове, що має окреслити сферу дійсності, яку ще треба буде докладно вивчити.

Проблемне поле дослідження. Програма дослідження створювалася виходячи з уявлення про те, що школярі в своєму повсякденному житті зараз опинилися в амбівалентній ситуації. З одного боку, з найближчого соціального середовища і масової культури вони отримують інформацію про сучасний стан суспільства. В цьому

суспільстві діють стимули, що за висловом З. Баумана, «...залучають переважно споживацькі, а не продуктивні здібності своїх членів» [15, с. 84]. У такому суспільстві багато можливостей, але індивід сам мусить нести тягар усіх проблем. Норми тут здаються все більш варіативними і необов'язковими. Маніпуляція приходить на зміну насильству. Людьми керують, зваблюючи їх якимись перспективами, але без гарантій. З. Бауман справедливо пише: «Видовища прийшли на місце нагляду, не втративши дисциплінуючої влади свого попередника» [15, с. 94]. Враховуючи те, що школярі старших класів усвідомлюють своє перехідне становище, життя в сучасному світі може їм здаватися пригодою.

Школа ж у цей час продовжує транслювати цінності, яких суспільство вже не дотримується. Цю невідповідність відчують школярі і розуміють вчителі. Але школа як інститут є надзвичайно інерційною системою. Ця інерційність веде до розвитку лицемірства у виховному процесі. Варто підкреслити, що воно є не якістю окремих вчителів, а результатом структурного напруження в самому інституті освіти.

На організаційному рівні в інституті шкільної освіти за останні 20 років теж відбулися серйозні зміни. Наочною є остаточна фемінізація школи. Низька заробітна плата вчителів позбавляє їх статусного престижу. Тіньова ж комерціалізація освіти (збір з батьків на потреби школи, репетиторство тощо) додають амбівалентних рис життю школи.

Ідея «педагогічної провінції» – це утопія рівності в душі, яка мусила втілюватися в життя в навчальних закладах. Але в наш час вона руйнується під тиском соціального розшарування. Останнє впливає на ціннісний розкол в середовищі школярів: одні почуваються приниженими, а інші впевнені у своїй вседозволеності. Таким чином, сучасна «педагогічна провінція» радше схожа на колишній біосферний заповідник, відданий на поталу бракон'єрам. Через це вона перетворилася на живильний ґрунт для різноманітних девіацій. Серед школярів поширюються різні види адиктивної поведінки. Терміни «адикція» та «адикт» прийшли до нас з англійської. Якщо колись *addiction* англійською означало згубну пристрасть, непереборну жагу до чогось, то зараз першим значенням стало «наркоманія». У свою чергу *addict* – це наркоман. Ми в контексті дослідження під адиктивною поведінкою будемо розуміти поведінку, обумовлену залежністю. В спеціальній літературі дійшли згоди, що цим терміном «...позначається поведінка, спрямована на вживання (використання) будь-якого агента, спроможного викликати залежність. Таким агентом може бути практично що завгодно. Крім хімічної залежності, розрізняють залежність від азартних ігор, комп'ютерну та інтернет-залежність, залежність від релігійних культів і тоталітарних сект, сексуальну залежність тощо» [16, с. 27]. Розповсюдженість цих явищ соціологам зараз невідома.

Особливої проблемності ситуації надає та обставина, що в світовій соціології немає задовільної теорії зародження та поширення девіантних форм поведінки [17, с. 235 – 254].

Проблемам адиктивної поведінки школярів приділялася значна увага в дослідженні, але вони розглядалися в контексті повсякденного життя. Нас цікавили ціннісні орієнтації школярів, їх ставлення до соціального розшарування в суспільстві, їх самоідентифікація. Питання анкети передбачали з'ясування ставлення школярів до своєї навчальної діяльності.

Як **мету дослідження** було визначено отримання комплексного уявлення про повсякденне життя луганських школярів і виявлення точок напруги, які провокують різні форми девіантної поведінки. Останні стають елементом субкультури у разі, якщо складаються механізми трансляції серед однолітків і між віковими групами. В цілому ж все це повинно було показати, які латентні зразки поведінки викристалізуються в середовищі підлітків. Колись Бернхард Вальденфельс писав: «Повсякденність існує як *місце сенсоутворення, відкриття правил*» [18, с. 47]. Завдяки цьому вона є «плавильним тиглем раціональності (Alltag als Schmelztiegel der Rationalität)[18, с. 39]. При плануванні дослідження до уваги брали ідею Маргарет Мід стосовно того, що в умовах кризи набуває поширення кофігуративна культура. Вона передбачає розрив визначального зв'язку між людськими генераціями у передаванні соціального досвіду. В такій ситуації люди переважно вчаться не в старших, а в своїх ровесників. Видатний антрополог писала, що в такій ситуації «молодь сама повинна виробляти у собі нові стилі поведінки і служити зразком для своїх однолітків» [19, с. 345]. Культура внаслідок цього спрощується, але робить індивідів більш здатними адаптуватися до нових умов. Важливим є такий висновок М. Мід: «Коли конфігурація серед ровесників інституціоналізується культурою, ми стикаємося з явищем молодіжної культури або культури «тінейджерів»; вікова стратифікація, яка підтримується шкільною системою, набуває все більшого значення» [19, с. 357]. Ми і хотіли зрозуміти, як виникають відповідні культурні форми, що перетворюються на рушійні сили повсякденної поведінки підлітків.

Відповідно до мети *об'єктом дослідження* виступало повсякденне життя школярів Луганська 8 – 11 класів. Його *предметом* була проблематизація повсякденного життя названої соціальної групи.

Дослідження орієнтувалося на три головні гіпотези.

Гіпотеза 1. Школа програє сім'ї і дружнім колам в плані самопочуття, яке формується в цьому середовищі у школяра. Шкільні заняття сприймаються більшістю учнів як обов'язок, але обов'язок важкий і не завжди зрозумілий. Останнє обумовлене тим, що школа не сприймається більшістю підлітків як ліфт, що підніме їх до успішного дорослого життя. Вона, радше, схожа на камеру схову, куди відправляють підростаючі покоління до стану дорослості. Ціннісні ж

орієнтації у школярів формуються переважно під впливом «дорослого» життя. В них на першому місці стоять особисті досягнення. Їх мірою є особисте благополуччя, яке знайшло втілення в грошах. Звідси відчуття у більшості школярів несправедливості життя, яким вони живуть зараз і яке їх очікує в майбутньому. Негативні відчуття в шкільному житті перш за все виникають як наслідок того, що можна назвати «структурним лицемірством» школи як виховної інстанції.

Гіпотеза 2. У школярів немає внутрішніх засторог перед виникненням адиктивних форм поведінки. Це стосується тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотиків. Певне порушення норм в цьому плані вважається частиною субкультури підлітків. У цьому середовищі є заборони на вживання важких наркотиків, про які відомо, що вони становлять смертельну небезпеку. Немає жорстких заборон і на статеві стосунки до шлюбу. Є певна група серед молоді, яка ставиться до сексу як до спорту. Це симптом того, що секс і кохання в молодіжному середовищі розійшлися як різні типи стосунків. Все це в цілому створює поживний ґрунт для виникнення девіацій та їх поширення.

Гіпотеза 3. На цей час склалася модель трансляції девіантних форм поведінки в середовищі підлітків. Тут немає прямого впливу світу карних злочинців. Але тінейджери засвоїли певні елементи злочинної субкультури, які увійшли в масову культуру. Відчуження від суспільства сприяє замкненості підліткової субкультури.

Для перевірки сформульованих гіпотез в ході дослідження вирішувалися такі завдання:

- вивчалася ставлення школярів до навчання та їх позиціонування стосовно предметів шкільної програми;
- з'ясовувалася обізнаність школярів стосовно наук, які не є шкільними предметами. При цьому створювалася проєктивна ситуація можливого введення чогось з перелічених наук у навчальний процес. Школярі мусили вибрати нові дисципліни до шкільного циклу. В переліку були як академічні науки, так і сумнівні комплекси знань. Така ситуація була спроектована для того, щоб з'ясувати зсув інтелектуальних інтересів школярів стосовно діючої шкільної програми;
- виявлялися зони комфортного і некомфортного самопочуття в житті школярів і з'ясовувалися мережі міжособистої та інституційної довіри/недовіри в повсякденному житті школярів, кола спілкування;
- вивчалися ціннісні орієнтації школярів з погляду особистої значимості цінностей. Особлива увага була приділена цінності багатства. Вона розглядалася як основа ціннісного розколу в ситуації суспільної аномії (за поділом Р. Мертоном індивідуальних форм пристосування [20, с. 254 – 277]). Окремо розглядалися проблеми моральних цінностей і їх вплив на поведінку школярів;

- вивчалися характеристики та поширеність наркотизму, тютюнокуріння та вживання алкоголю серед школярів, механізми передачі адиктивної поведінки;
- досліджувалися просторові характеристики повсякденного життя підлітків;
- вивчалася поширеність різних форм позашкільної діяльності наших респондентів;
- з'ясувалася ієрархія ідентичностей школярів.

У такій послідовності надалі будуть подаватися статті з результатами дослідження.

Підкреслимо, що наше дослідження орієнтоване на вивчення повсякденного життя підлітків. При цьому ми використовували метод роздаткового анкетування. Як правило, для вивчення повсякденного життя використовуються не кількісні, а якісні методи збору первинної соціологічної інформації. Але, як вже відзначалося, наш колектив попередньо здійснив дві серії фокусованих групових інтерв'ю з учнями випускних класів в Луганській області і в прикордонних районах Ростовської області (Російська Федерація). Результати фокусованих групових інтерв'ю дозволили нам сформулювати гіпотези і створити інструментарій для масового опитування. Цілком можливо, що результати цього опитування підштовхнуть нас до нового етапу поглиблених досліджень, тепер уже з використанням якісних методів.

Характеристика вибіркової сукупності. Дослідження проводилося протягом місяця: з 10 жовтня по 10 листопада 2011. В ході дослідження було опитано 800 луганських школярів. Обсяг вибіркової сукупності визначався з огляду на однорідність досліджуваного контингенту та аналітичних вимог до вибіркової сукупності [21, с. 137 – 138]. Під час опитування застосовувалася випадкова вибірка. Величина похибки вибірки для $P=0,954$, дорівнює 3,5%, без урахування дизайнефекту. Тип формування вибірки – багатошаблева комбінована. Основу вибірки становив список шкіл м. Луганська. На першому етапі одиниці генеральної сукупності були стратифіковані: на спеціалізовані та неспеціалізовані школи. Це пов'язано з припущенням, що спеціалізація школи має впливати на тип мотивації до навчання, форми позашкільної діяльності, ціннісні орієнтації та кола спілкування школярів. На другому етапі серед спеціалізованих та неспеціалізованих шкіл простим механічним неповторним відбором були відібрані 12 шкіл: 3 спеціалізовані та 9 неспеціалізованих. На третьому етапі у відібраних школах інтерв'юери випадковим чином відбирали класи, в яких адміністрація школи надавала можливість провести опитування (як правило, це класи, в яких у найближчий день мала проходити класна година). На четвертому етапі в конкретному класі застосовувалася серійна вибірка: опитувалися усі учні класу за списком. У разі відсутності когось на момент опитування, інтерв'юер мав повернутися й доопитати відсутніх, якщо вони з'являлися у школі протягом ходу

дослідження (підтримувався контакт з класним керівником, шкільним психологом або соціальним працівником).

У ході польового етапу виникла потреба в корекції вибіркової сукупності, пов'язана з відмовами адміністрацій на проведення дослідження у повному обсязі. Тому зі списку шкіл міста були вилучені школи, де відбулися відвідування, як результативні так і не результативні, а потім простим механічним безповторним відбором було відібрано ще 4 школи. Таким чином, остаточно вибіркова сукупність становить 16 шкіл міста (№ 4, 12, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 28, 29, 40, 44, 67), з яких 4 школи – спеціалізовані (№5, 29, 52, 54). У процентному відношенні частка неспеціалізованих шкіл у вибірковій сукупності становить 69%, а спеціалізованих – 31%, що перевищує їх частку на 2% відносно генеральної сукупності. Школи досить рівномірно розподілилися по районах міста.

Серед опитаних учнів 8 класів – 178 чоловік, 9 класів – 213 чоловік, 10 класів – 187 чоловік, 11 класів – 222 чоловіка. За статтю 54% респондентів – хлопці, 41% – дівчата, 5% не вказали стать в анкеті. За національністю більшість ідентифікує себе з українцями – 57%, 10% – з росіянами, 3% – з іншими національностями, 29% – не відповіли.

Ситуації опитування. Здійснення польового етапу дослідження заслуговує на окремий розгляд. Аналіз звітів інтерв'юерів свідчить про три джерела проблем під час його виконання: отримання дозволу у адміністрації школи, отримання дозволу у конкретного вчителя на опитування й заповнення анкет школярами.

Перш за все інтерв'юери повинні були отримати дозвіл на проведення дослідження в адміністрації школи. Більшість адміністрацій з розумінням поставилася до дослідження й навіть запрошувала до подальшого співробітництва (наприклад, ЗОСШ №44, №28, №22). Але були й такі, що різко відмовили. Мотивація відмов була різною: небажання переривати навчальний процес, відсутність часу у зв'язку з проходженням атестації, підозріле ставлення до тематики дослідження, втома від соціологічних досліджень і зневіра в їх доцільності та практичній користі. На останнє потрібно звернути увагу: в окремих школах (наприклад, ЗОСШ №18) скаржилися на постійні соціологічні дослідження, в яких задіяні школярі. Насправді, під виглядом соціологічних досліджень навчальні заклади міста проводять профорієнтаційну роботу, що немає нічого спільного з соціологічними дослідженнями. Свідченням цього є відсутність ґрунтовних досліджень, про що йшлося вище. Потрібно відмітити, що перед початком опитування, в більшості шкіл анкету віддавали на експертизу соціальному працівнику чи психологу, що свідчить про певну культуру в царині соціологічних досліджень у школі. Хоча іноді адміністрація окремих шкіл досить дивно реагувала на інтерв'юерів. Наприклад, в ЗОСШ №22 представники адміністрації фотографували інтерв'юерів, як щось незвичайне, наче „музейний експонат” (звіт інтерв'юера №1).

Значних зусиль потребувало отримання згоди на проведення опитування у конкретного вчителя. Деякі з вчителів, навіть за умови згоди адміністрації, відмовлялися надати час класної години або уроку для проведення дослідження. Виявилось, що в окремих школах відсутня практика проведення класної години. В цьому разі на допомогу приходили соціальні працівники та психологи школи, які розуміли зацікавленість школи в отриманні даної інформації (СШ №5, ЗОСШ №40). Вони домовлялися зі вчителями й допомагали в організації опитування.

Проте найважчим випробуванням стало безпосереднє заповнення школярами анкет. Найбільшим ворогом виявилася ледарство та байдужість школярів. Нерідко було чути вигуки на кшталт: „Я не буду заповнювати анкету. Вона складна. І мені не цікаво”. Учнів інколи доводилось умовляти взяти участь в опитуванні. Їх одразу лякала необхідність сконцентруватися та вникнути в питання анкети. Протест викликав обсяг анкети та кількість так званих „сенситивних” питань. Незважаючи на запевнення в анонімності, школярі боялися та відмовлялися відповідати на питання, пов'язані з адиктивною поведінкою.

Визначальну роль мав загальний клімат у школі: узвичаєний порядок і дисциплінованість або їх відсутність. В окремих школах було відчуття, що учні не розрізняють соціальні простори, в які вони включені: здавалося, вони плутали офіційний, інституційний простір, до якого належить простір школи з неформальним простором вулиці, дружнього чи родинного кіл; не відчують різниці в правилах поведінки у неформальних та формальних обставинах і взагалі потребу в зміні правил поведінки залежно від обставин (звіт інтерв'юера № 1, №2). Наприклад, вразили непоодинокі випадки звертання до персоналу школи на „ти”, широка практика користування мобільними телефонами під час уроків. Загальним було відчуття відсутності будь-яких авторитетів, тому апелювати та чимось мотивувати участь в опитуванні було дуже складно.

Дослідження здійснювалося як ініціативний проект кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка і громадської організації „Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму”. Наукове керівництво проекту здійснював проф. І. Ф. Кононов, польовий етап дослідження та комп'ютерна обробка результатів були здійснені під керівництвом ст. викл. Хобти С. В. Інтерв'юерами були студенти 5 курсу історичного факультету ЛНУ імені Тараса Шевченка (спеціальність „Соціологія”). Особливу подяку кафедра висловлює студенткам Алейниковій Євгенії та Ліферовій Марії.

Література

- 1. Хмелько В.** Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності / В. Хмелько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 5 – 23. **2. Кононов І. Ф.** Трансформационный опыт Украины, России и Беларуси: поиск интерпретативной модели / И. Ф. Кононов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – № 12 (199). – Т. 2. – Ч. 1. – С. 84 – 107. **3. Лебедь Л. И.** Трансформация социальной структуры в постсоветских странах (на примере России, Украины, Беларуси) / Л. И. Лебедь // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – № 12 (199). – Т. 2. – Ч. 1. – С. 108 – 117. **4. Кононов І. Ф.** Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспільної кризи. (за результатами вивчення масової свідомості) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 70 – 88. **5. Баранов Віктор.** Зона гуманітарної катастрофи [Електронний ресурс] / Віктор Баранов. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/218720> **6. Старых Елена.** Одолеет ли регион «наркотическую гидру»? [Електронний ресурс] / Елена Старых – Режим доступу : <http://www.ostro.org/regions/36/articles/article-187986/> **7. Сокурянская Л. Г.** Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Х. : Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с. **8. Сокурянська Л.** Громадська ідентичність сучасного українського студентства: чинники конструювання / Л. Сокурянська // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць – Випуск 2 / наук. ред. С. А. Щудло. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 360 – 364. **9. Хобта С. В.** Украинское студенчество: ценностная сфера и способность к самоорганизации (по результатам исследования в г. Луганске) / С. В. Хобта // Гражданское общество: идея, наследие социализма и современная украинская реальность. Коллективная монография / научн. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск: Альма-матер, 2002. – С. 255 – 275. **10. Іванкова-Стецюк О.** Діти трудових мігрантів як опосередковані учасники глобалізаційних процесів: особливості соціальної поведінки / О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць – Випуск 2 / наук. ред. С. А. Щудло. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 135 – 139. **11. Рюль В.** Проблеми соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів (на прикладі Закарпатської області) / В. Рюль, Н. Ігнатоля // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : [збірник наукових праць / наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 143 – 146. **12. Дікова-Фаворська Д. М.** Шкільне насильство та перспективи формування

толерантної взаємодії в освітньому середовищі / Д. М. Дікова-Фаворська // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 711 – 714.* **13. Кононов І.** Ориентации абитуриентов России и Украины на получение высшего образования: сравнительный анализ / И. Кононов // *Молодіжна політика: проблеми та перспективи : [збірник наукових праць / наук. ред. С. А. Шудло]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 365 – 370.* **17. Уколова А.** Вибір професії: на порозі життєвого шляху / А. Уколова // *Молодіжна політика: проблеми та перспективи : [збірник наукових праць / наук. ред. С. А. Шудло]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 264 – 269.* **18. Бауман З.** *Текущая современность / Зигмунт Батман / пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.* **19. Профілактика** поширення наркозалежності серед молоді [навчально-методичний посібник] / за редакцією В. В. Бурлаки. – К. : ГЕРБ, 2008. – 224 с. **20. Рущенко І. П.** Соціологія злочинності / І. П. Рущенко // *Спеціальні та галузеві соціології / за ред. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – С. 220 – 256.* **21. Вальденфельс Б.** Повседневность как плавильный тигль рациональности / Бернхард Вальденфельс / пер. с нем. М. В. Воронцова // *Социо-Логос. Социология. Антропология, Метафизика. – Вып. 1. Общество и сферы смысла. – М. : Прогресс, 1991. – С. 39 – 50.* **22. Мид М.** *Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид / пер. с англ и комментарии Ю. А. Асеева. Сост. и послесловие И. С. Кона. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 429 с.* **23. Мертон Р.** *Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон ; пер. с англ. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 874 с.* **24. Панина Н. В.** *Технологія соціологічного дослідження / Н. В. Панина : курс лекцій. – К. : Ін-т соціології НАН України, Вища школа соціології, 2007. – 320 с.*

Кононов І. Ф., Хобта С. В. Повсякденне життя старших школярів: яка раціональність тут формується? (про дослідницький проект «Повсякденне життя луганського школяра – 2011»)

Стаття є вступом до публікації результатів дослідницького проекту «Повсякденне життя луганського школяра – 2011». Розкривається задум дослідження, характеризується його проблемне поле, об'єкт і предмет, формулюються гіпотези і головні завдання, що вирішувалися в його ході. Розкривається спосіб формування вибіркової сукупності і дається її характеристика. Окремий інтерес становлять ситуації, в яких проводилося анкетування в школах м. Луганська.

Ключові слова: підлітки, школярі, повсякденне життя, цінності, ціннісні орієнтації, наркотизм, адикція, місто, простір міста, навчання, позашкільна діяльність.

Кононов И. Ф., Хобта С. В. Повседневная жизнь старших школьников: какая рациональность тут формируется? (об исследовательском проекте «Повседневная жизнь луганского школьника – 2011»)

Статья является введением к публикации результатов исследовательского проекта «Повседневная жизнь луганского Школьника – 2011». Раскрывается замысел исследования, характеризуется его проблемное поле, объект и предмет, формулируются гипотезы и главные задачи, которые решались в его ходе. Раскрывается способ формирования выборочной совокупности и даются ее характеристики. Особый интерес представляют ситуации, в которых проводилось анкетирование в школах г. Луганска.

Ключевые слова: подростки, школьники, повседневная жизнь, ценности, ценностные ориентации, наркотизм, адикция, город, пространство города, учеба, внеучебная деятельность.

Kononov I. F. Khobta S. V. Everyday life of high school students: which rationality is formed here? (on the research project “Everyday life of a Lugansk pupil – 2011”)

The article is an introduction to the publication of the results of the research project “Everyday life of a Lugansk pupil - 2011”. Here revealed the point of the research, its problematic field is characterized, its object and subject, formulated the hypothesis and the basic problems to be solved during the research. Here disclosed a method of forming the sample set and its characteristics is given. Of particular interest are situations where surveys were conducted at the schools of Lugansk.

Keywords: teens, students, everyday life, values, value orientations, drug addiction, town, city space, education, extracurricular activities.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. філос. н., доц. Тягнібедіна О. С.

УДК 316.752–057.874(477.61)

Хобта С. В.

ЦІННІСНА СВІДОМІСТЬ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ М. ЛУГАНСЬКА

Нещодавно закінчило школу перше покоління дітей незалежної України. Ці школярі народилися й зростали в суспільних умовах, докорінно відмінних від умов соціалізації їх батьків. За роки соціальної трансформації в ціннісній системі українців відбулися значні зміни [1; 2; 3; 4]. Вони пов'язані з актуалізацією індивідуалістичної складової ціннісної системи, утвердженням як базових цінностей активність, незалежність, особистісний успіх, здатність до пристосування, прагматичність тощо. Ці зміни характерні не тільки для України, вони характеризують загальну спрямованість ціннісних зрушень у суспільствах Другого модерну [5, с. 10; 6]. Чи призвело це до ціннісного розриву між поколіннями? Чи відрізняється ціннісна система сучасної учнівської молоді від ціннісної системи «дорослого» покоління? Які ціннісні орієнтири підтримуються в молодіжному середовищі? Це питання, на які ми намагалися відповісти в ході дослідження «Повсякденне життя луганського школяра – 2011».

Для соціологів цінності – підґрунтя соціального порядку. Завдяки їм суспільство може існувати як регульована стабільна цілісність. Соціальні цінності відображають фундаментальні принципи суспільної взаємодії, виступаючи проектами задоволення соціальних потреб [7, с. 92]; задають напрям суспільного розвитку, надаючи змісти колективному та індивідуальному життю [8, с. 5]; утворюють вищий рівень системи саморегуляції поведінки особистості [9]. Цінності, за висловом Т. Парсонса, «узаконюють» норми, які діють на більш низькому соціальному рівні: на рівні конкретних колективів чи виконання ролей [10, с. 578]. Вони мають надіндивідуальну природу і концентровано виражені в таких формах суспільної свідомості як релігія, мораль, право. Цінності подібні до певної матриці соціальної інформації. Так, якщо ми знаємо значення за осями абсцисами та ординатами, ми легко побудуємо графік, а, знаючи, що вважається «добром» та «злом», «гарним» та «поганим» у даному суспільстві, ми можемо визначити як будуть сприйматися певні події, дії, явища, яку реакцію вони викличуть.

У процесі соціалізації відбувається інтеріорізація соціальних цінностей індивідами, вони інтерпретуються, набувають суб'єктивної значимості та функціонують як особистісні цінності. Особистісні цінності узгоджують соціальну та індивідуальну детермінацію поведінки індивідів. А. Ручка пише: «Виступаючи як інструмент соціального регулювання в нашому суспільстві, вони є тим проміжним ланцюгом, який пов'язує поведінку людини з найважливішими соціальними інститутами» [11, с. 19]. Актуальність дослідження особистісних

цінностей молоді обумовлена тим, що міра узгодженості цінностей молодого та дорослого покоління забезпечує культурну наступність в суспільстві.

Перші дослідження цінностей учнівської молоді в незалежній Україні (90-і рр.) були спрямовані передусім на фіксацію різниці ціннісних орієнтацій в умовах командно-адміністративної системи, а також за умов її відсутності. Дослідження показували зниження цінностей духовно-особистісного розвитку, спад соціальної активності, розпад так званих формально-ритуальних форм соціальної активності молоді (участь у зібраннях, мітингах, суботниках) [12, с. 29 – 35]. Тривогу викликала пасивність свідомості, слабкі настанови щодо практичної діяльності, утриманські настрої, що фіксувалися під час відповідей на питання про змістожиттєві цінності [12, с. 35]. На початку 90-х рр. на першому місці серед цінностей шкільної молоді була «цікава робота» (71,5%), на другому – «здоров'я самого респондента» (64,6%), далі йшли такі цінності: «умови помешкання, домашній побут» (63,8%), «здоров'я близьких та рідних» (47,1%), «відносини з друзями» (41,8%), «матеріальне забезпечення» (39,5%), «можливість бути незалежним в думках та вчинках» (37,7%), «інтимне життя» (37,4%), «ставлення до Вас оточення» (29,5%), «навчання, поліпшення освіти» (24%) і т. д. Цінності, пов'язані зі стимуляцією духовно-особистісного зростання, набрали менше ніж 11%, а з суспільно-політичною активністю не перевищили 4–7% порогу значущості [12, с. 34 – 5].

Наше дослідження ставило за мету передусім описати структуру цінностей сучасних школярів та з'ясувати поширеність індивідуалістичних орієнтацій. Дослідження показало, що перші позиції в ціннісній ієрархії учнів посідають цінності «міцне здоров'я», «міцна родина та родинні відносини», «успіхи в якійсь важливій справі, яка дає визнання з боку суспільства», «спілкування з близькими за духом людьми», «особистісна незалежність», «кохати та бути коханим».

Максимальний ціннісний консенсус існує щодо цінності «міцне здоров'я». Вона має не тільки найвищий бал, але й найменше стандартне відхилення. Цінність поділяє перше рангове місце з цінністю «міцна родина та родинні відносини». Ці цінності скорельовані (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена $\rho = 0,5^*$, коефіцієнт гамма = 0,7). В цілому між цінностями фіксується помірна кореляція ($\rho = 0,3-0,4$). Найсильніше пов'язані цінності «міцне здоров'я», «міцна родина та родинні відносини», «кохати та бути коханим» і «спілкування з близькими за духом людьми» ($\rho = 0,4-0,5$).

Хоча список цінностей, який пред'являвся в нашому дослідженні, відрізняється (табл. 1) від списку цінностей дослідження 90-х рр. [12], можна говорити про певні тенденції. Ціннісна сфера сучасної учнівської молоді, як і раніше, як домінуючі включає традиційні цінності, пов'язані

* Тут і далі кореляція значуща на рівні 0,01.

з родиною та спілкуванням. Збільшилася значущість особистої незалежності (55% обрали її як «дуже значущу»). Поєднання важливості афіліації з особистісною незалежністю говорить, що респонденти не розчиняються в малих групах, а намагаються центрувати їх на себе, що відрізняє не тільки учнів, але й мешканців регіону в цілому від класичних індивідуалістів та колективістів [3, с. 96].

Цінність цікавої роботи, професійної самореалізації посідає важливе місце в ціннісній ієрархії, але відійшла на третій план. Її заступила успішність, яка дає суспільне визнання. Ми не маємо даних, щоб говорити напевно, але можливо, що в даному разі проявляється характерна для сучасності підміна «слави» «знаністю» [8, с. 200]. В результаті суспільне визнання як успішність заступає професійну самореалізацію, як розвиток особистості через професійну діяльність.

Цінності, пов'язані з соціально корисною активністю та владою, перебувають у «хвості» ціннісної ієрархії. Привертає увагу, що можливість розв'язувати важливі суспільні проблеми та прагнення до суспільного визнання, хоча й корелюють ($\rho = 0,4$), за рангами доволі далекі одна від одної. Можливість розв'язувати важливі суспільні проблеми також пов'язана з потягом до отримання знань ($\rho = 0,4$).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «За п'ятибальною шкалою оцініть значущість для Вас особисто цінностей» (в балах, шкала 1: 5)

№п/п	Цінність	Ранг	Середнє	Стандартне відхилення
1	багатство	7	3,4	1,2344
2	особистісна незалежність	2	4,1	1,3368
3	професійна самореалізація	4	4,0	1,3421
4	побутовий комфорт	5	3,9	1,3453
5	можливість розв'язувати важливі суспільні проблеми	8	3,3	1,4551
6	отримання нових знань	6	3,8	1,2971
7	спілкування з близькими за духом людьми	2	4,1	1,3082
8	розваги	6	3,8	1,2378
9	влада над людьми	9	2,4	1,6404
10	хороше екологічне середовище	6	3,8	1,4227
11	кохати та бути коханим	3	4,3	1,2317
12	міцне здоров'я	1	4,6	0,9747
13	міцна родина, та родинні відносини	1	4,6	1,0570

14	успіхи в якійсь важливій справі, що дають визнання з боку суспільства	2	4,1	1,2382
----	---	---	-----	--------

Загалом ієрархія цінностей учнів відповідає ієрархії цінностей студентів міста [13, с. 260] та міських мешканців старших від 18 років [14, с. 335]. Подібним в цих групах є зміщення на периферію цінностей, пов'язаних з соціально корисною активністю та владою. Відрізняє учнівську молодь більш висока значимість розваг.

Дослідження показало неоднорідність структури ціннісних орієнтацій молоді. Проведення факторного аналізу[†] виявило два фактори, які характеризують ціннісні типи або, за В. Ядовим, «елементарні ціннісні позиції» [15, с. 346].

Таблиця 2

Результати факторного аналізу

№ п/п	Цінності	Фактори	
		1	2
1	міцне здоров'я	0,765	
2	міцна родина, та родинні відносини	0,760	
3	кохати та бути коханим	0,751	
4	отримання нових знань	0,726	
5	спілкування з близькими за духом людьми	0,680	
6	хороше екологічне середовище	0,653	
7	успіхи в якійсь важливій справі, яка дає визнання з боку суспільства	0,641	
8	професійна самореалізація	0,618	
9	побутовий комфорт	0,583	
10	можливість розв'язувати важливі суспільні проблеми	0,576	
11	багатство		0,793
12	влада над людьми		0,781
13	розваги		0,591
14	особистісна незалежність	0,416	0,554
Загальна інформативність фактора		42%	10%
Загальний відсоток дисперсії		52%	

[†] Метод витягу факторів – метод головних компонент, метод обертання – Варімакс. У табл. 2 показані фактори при відсіканні незначущих змінних на рівні 0,4.

Перший фактор увібрав більшість змінних і має високу інформативність: 42% дисперсії. Найбільші навантаження на нього отримали традиційні цінності та отримання знань. Найменші – особистісна незалежність. Другий фактор отримав високі навантаження тільки за чотирма позиціями й має пояснюючу силу в 10%. Найбільш високі навантаження у багатства та влади.

Отримана факторна модель показала, що ціннісна свідомість школярів диференційована на два типи. Перший умовно назвемо «соціально орієнтовані традиціоналісти». До цього ціннісного типу належать школярі, орієнтовані передусім на родинне та дружнє коло, родинний добробут. Особистісна незалежність для них цінна, але приналежність до родини значно важливіша. Велике значення для цих школярів має пізнавальна діяльність. Їхні ціннісні орієнтації підтверджуються відповідними практиками. Їхній час структуровано читанням художньої та науково-популярної літератури, заняттями творчістю, спортом, виконанням родинних обов'язків та суспільною активністю.

Другий тип – «індивідуально орієнтовані гедоністи». Цей ціннісний тип представлено школярами, ціннісні орієнтири яких – багатство, влада та розваги. Особистісна незалежність для них дещо важливіша, ніж для представників першого типу. Різко вирізняє значно слабша ідентифікація з родиною. Наголосимо, що носії обох ціннісних типів однаково комфортно почувають себе у родинному колі. Їхні почуття відрізняються у дружньому та шкільному середовищах. Представники першого ціннісного типу демонструють більшу амбівалентність у самопочутті в шкільному колективі: приблизно однакова кількість відчуває комфорт і дискомфорт в школі. Серед носіїв другого типу більше тих, кому комфортно у школі, але дискомфортно серед друзів. Це пояснює більш значущу ідентичність «індивідуалістів» з навчальним колективом. Представники цього типу свій час проводять у кафе, нічних клубах, кінотеатрах. Їхні погляди розкуті. Досвід адиктивної поведінки значно ширший за представників першого типу. Для них не характерні заняття творчістю та суспільною роботою. Вони мало читають, мало уваги приділяють допомозі в родині.

Порівняно з «дорослим» поколінням, молодь демонструє спрощення структури ціннісної свідомості. У випадку старшого покоління виділяється 3 ціннісні типи: «індивідуально-досяжний», «соціально-досяжний», «традиціоналістський». Вони відносно рівномірно репрезентують ціннісну свідомість (фактори, які їх представляють, мають однакові пояснювальні можливості: відповідно 19,3%, 18,7%, 16,7% дисперсії) [14, с. 336]. У школярів основні пояснювальні можливості має один фактор, який об'єднав соціальні та традиціоналістські орієнтації. Скоріш за все, з віком відбувається кристалізація саме соціально-досяжного типу, його відокремлення від

більш широкою від початку «соціально-традиціоналістської» ціннісної настанови.

Окремим завданням нашого аналізу було з'ясувати в учнівському середовищі розповсюдженість індивідуалістичних орієнтацій, спрямованості на особисте благополуччя. Для цього розглянемо більш докладно ставлення школярів до цінності багатства. Зауважимо, що цінність багатства, грошей була достатньо «закритою» цінністю для суспільної свідомості [16]. Серед школярів про її «дуже значущий» статус заявило 20% респондентів («значущість вища від середнього» – 29%). При цьому 39% молодих людей згодні з тим, що саме багатство, гроші в нашому суспільстві є головним показником життєвого успіху людини (34% – з цим не згодні, 26% сказали, що їм важко відповісти). Кількість згодних з твердженням, як і значимість багатства, зростає з віком. Так, якщо серед восьмикласників згодних 29%, то серед одинадцятикласників – 46% (серед восьмикласників відповіли, що багатство «дуже значимо» 17%, серед одинадцятикласників – 26%). Серед дорослого населення згодних з тим, що багатство головний показник успіху, становили близько 60% [14, с. 335]. Серед студентства відсоток тих, хто обрав головним фактором, що сприяє успіху в житті, «наявність великих грошей» становив 43% [13, с. 267].

Порівняння з відповідями «дорослого» контингенту міста показує, що молодь значно менше уваги приділяє цінності багатства, але з віком значення цієї цінності зростає. Відштовхуючись від концепції Р. Мертонна про типи адаптації до ситуації суспільної аномії, ми намагалися виявити оптимальні стратегії поведінки в суспільстві, де головною цінністю стало багатство [см. 3, с. 216 – 217]. Для оцінки пропонувалось 4 позиції, які відображають позицію конформізму – «потрібно досягати багатства, але тільки законними засобами», інновації – «потрібно домагатися багатства за будь-яку ціну», ретритизму – «потрібно відмовитися від гонитви за багатством і йти від такого суспільства» і бунту – «потрібно домагатися переустрою цього суспільства, його революційної зміни на інших основах» (табл. 3). Дані показують, що більшість (55%) школярів – «конформісти». В рівних пропорціях представлені «інноватори» (17%) та «бунтарі» (16%). «Ретритисти» становлять 7% опитаних. Серед «новаторів» та «бунтарів» переважають учні 10 – 11 класів, тоді як серед «ретритистів» – 8 – 9 класів.

Значущі відмінності зафіксовано між згодою щодо багатства як критерію успіху, та моделями поведінки в такому суспільстві (табл. 3). Серед тих, хто вважає багатство критерієм успіху, 86% орієнтовані на його досягнення будь-яким способом. Серед тих, хто так не вважає, значно більше «ретритистів» та «бунтарів».

Таблиця 3

Розподіл відповіді на запитання «Якщо в суспільстві головною цінністю стало багатство, гроші, то як Ви особисто вважаєте за необхідне поводитися в такій ситуації?»

№ п/п	Варіант відповіді	Чи можна сказати, що головним показником життєвого успіху людини в нашому суспільстві є багатство, гроші?			
		так	ні	важко відповісти	загалом
1	потрібно домагатися багатства за будь-яку ціну	31,0	5,3	8,9	16,5
2	потрібно досягати багатства, але тільки законними засобами	55,8	53,6	53,7	54,5
3	потрібно відмовитися від гонитви за багатством і йти від такого суспільства	4,2	10,6	6,9	7,1
4	потрібно домагатися переустрою цього суспільства, його революційної зміни на інших основах	7,1	23,4	20,7	16,2
5	інше	1,9	7,2	9,9	5,8
	Всього	100	100	100	100

Якщо порівняти з «дорослими», то серед учнівської молоді значно більше «інноваторів» та «конформістів» і менше «ретритистів» та «бунтарів». Це відповідає загальним тенденціям серед населення: позиція «бунту» пов'язана з віком: зі збільшенням віку збільшується кількість її прихильників. Взагалі ж рівень інноваторів у місті достатньо стабільний: близько 10%. Так, наприклад, на 1998 р. їх кількість становила 12%, в 2005 р. – 10%., в 2007 р. – 12%.

Носії різних ціннісних типів («традиціоналісти» та «індивідуалісти») демонструють різні орієнтації на досягнення успіху (табл. 4). Представники першого типу – переважно конформісти, але водночас в їхньому середовищі не виключається можливість зміни суспільного устрою суспільства. Для них важлива не тільки мета, але й засоби, які мають бути винятково легальними. «Індивідуалісти» ж переважно орієнтовані на новачію, мета для них виправдовує засоби. Доля конформістів у межах фактора майже однакова з «традиціоналістами», але «бунтівників» значно менше.

Таблиця 4

Розподіл відповіді на запитання «Якщо в суспільстві головною цінністю стало багатство, гроші, то як Ви особисто вважаєте за необхідне поводитися в такій ситуації?»[‡]

№ п/п	Варіант відповіді	Фактор №1, %	Фактор №2, %
		по рядку значимо	по рядку значимо
1.	потрібно домагатися багатства за будь-яку ціну	8,6	56,9
2.	потрібно досягати багатства, але тільки законними засобами	24,9	23,7
3.	потрібно відмовитися від гонитви за багатством та йти від такого суспільства	23,1	15,4
4.	потрібно домагатися переустрою цього суспільства, його революційної зміни на інших основах	39,7	8,6
5.	інше	29,3	9,8

Аналіз ставлення до цінності багатства демонструє поступову легітимацію цієї цінності в суспільній свідомості. Принаймні ще шість років тому серед дорослого покоління фіксувалося напруження щодо цієї цінності [14, с. 336]: далеко не всі, хто вважав, що багатство є критерієм життєвого успіху в суспільстві, сприймали його як особистісну цінність. Серед молоді існує збіг сприйнятих індивідом та функціонуючих, на його думку, в суспільстві цінностей. Чисельність групи, для якої багатство – цінність, навіть менша за чисельність групи, для якої багатство – критерій життєвого успіху. Позитивно, що більшість школярів орієнтована досягати багатства законними засобами.

Ще одним питанням, на якому варто зупинитися, розглядаючи ціннісну сферу молоді, це аналіз структури їх ідентичностей. Характеризуючи ціннісні типи, ми вже говорили, що носії різних ціннісних типів мають різну ієрархію ідентичностей. Засновник теорії ідентичності Е. Еріксон довів, що ідентичність не тільки суб'єктивне відчуття тотожності індивіда, але й осягнення внутрішньої тотожності з певною соціальною спільнотою [18, с. 28 – 29]. Він наполягав, що домінуюча ідентичність встановлюється у період юності та вирішальним чином визначає подальше життя індивіда [18, с.100]. Згідно з

[‡] Ми зберегли факторні рейтинги (тобто приналежність кожного респондента до певного фактора) як змінні, ранжували та потім розділили створену змінну на квартилі, які описують чотири рівні кожного фактора [про процедуру див. 17, с. 163]. У нашому випадку такими рівнями будуть: «значимо», «скоріше значимо», «скоріше не значимо», «не значимо». У таблиці 4 представлена тільки позиція «значимо».

Т. Парсонсом, ідентифікація – один з найважливіших механізмів соціалізації, в ході якого відбувається інтеріоризація ціннісних стандартів, засвоєння соціально-рольових очікувань [10, с. 316 – 317]. Через ідентифікацію індивід, з одного боку, зберігає внутрішній простір власної індивідуальності, а з другого, включається у простір суспільний.

Структура ідентичностей молоді показує, що найважливішими соціальними колами тут є родина та друзі. Це групи, соціально-рольові очікування яких добре засвоєні. В них школярі почуваються найбільш комфортно. Потім йде самоідентичність. Відповідно до віку висока гендерна ідентичність. Показово, що ідентифікація з навчальним колективом не дістала належної значущості. Це говорить про другорядність навчальної діяльності для більшої частини школярів.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання: «Без яких з перелічених характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?» (%)

№ п/п	Варіант відповіді	Кількість виборів	%	Ранг
1	самостійна, неповторна особистість	362	46,7	3
2	член сім'ї	481	62,1	1
3	член кола друзів	372	48,0	2
4	член навчального колективу	157	20,3	10
5	людина з певною освітою	182	23,5	9
6	людина певних політичних переконань	82	10,6	13
7	мешканець Луганська	265	34,2	5
8	мешканець Донбасу	79	10,2	14
9	громадянин України	220	28,4	7
10	радянська людина	62	8,0	17
11	мешканець СНД	64	8,3	16
12	людина певної релігії	76	9,8	15
13	європеець	93	12,0	12
14	мешканець планети Земля	239	30,8	6
15	людина з певними художніми смаками (музичними, літературними і т. д.)	204	26,3	8
16	юнак/дівчина	284	36,6	4
17	людина певного віку	99	12,8	11
18	що ще?	23	3,0	18
	Всього	3344	431,5	

Структура ідентичностей молоді в цілому відповідає структурі «дорослих» [19, с. 46]. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена $\rho=0,8$.

Особливість молоді – висока значимість ідентичностей «член кола друзів» та « мешканець планети Земля». Остання не має такої поширеності серед дорослого населення. Мало того, кількість її прихильників постійно зменшується. Менше значення для молоді мають територіальні ідентичності, найбільш важлива з яких – міська.

Таким чином, ієрархія цінностей учнівської молоді в цілому повторює «дорослу». Інтеграційним ядром ціннісної системи виступають традиційні цінності, пов'язані з родиною, її добробутом та близькими міжособистісними стосунками. Поєднання важливості родини з важливістю особистісної незалежності характеризує школярів, а також і мешканців міста й регіону, як людей малих груп, що відрізняються від класичних індивідуалістів і колективістів. Це дозволяє говорити про існування культурної наслідуваності між поколіннями й збереження тенденції структурування ціннісної свідомості наших людей навколо традиційних цінностей, пов'язаних з малими групами.

Щодо поширеності орієнтацій на особисте благополуччя, то в чистому вигляді такі орієнтації не мають широкого розповсюдження. Більшість школярів орієнтована на родину, соціальне визнання та суспільну активність. Лише незначна частина – на матеріальне багатство, владу, розваги та нелегальні практики їх досягнення. Важливим фактом виявилася відсутність ціннісного напруження щодо цінності багатства. Багатство стало цінністю для половини школярів і це узгоджується з їх впевненістю в тому, що саме багатство, гроші в нашому суспільстві є головним показником життєвого успіху людини. Тобто особистісні та суспільні орієнтири у молоді збігаються.

Література

- 1. Українське** суспільство 1992 – 2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2006. – 578 с.
- 2. Злобіна О.** Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / О. Злобіна, І. Мартинк, Н. Соболева, В. Тихонович. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 299 с.
- 3. Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / Кононов Ілля Федорович. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 494 с.
- 4. Ручка А.** Динаміка ціннісних відданостей населення України: 1991 – 2000 роки / А. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 181 – 185.
- 5. Petersen A.** Authentic self-realization and depression / Petersen Anders // *International Sociology*. – January 2011. – Vol. 26 (1). – P 5 – 24.
- 6. Хобта С. В.** Ценностные основания модернизации в современном обществе : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04. „Спеціальні та галузеві соціології” / С. В. Хобта. – К., 2007. – 16 с.
- 7. Кононов І. Ф.** Ценностная интерпретация действительности на региональном уровне (пример Донбасса) / И. Ф. Кононов // *Грани*. – 2003. – № 1. – С. 92 – 99.

- 8. Бауман З.** Индивидуализированное общество / З. Батман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2002. – 390 с. **9. Хмелько В. Е.** Социальная направленность личности: некоторые вопросы теории и методики социологического исследования / В. Е. Хмелько. – К. : Политиздат Украины, 1988. – 279 с. **10. Парсонс Т.** О социальных системах / Т. Парсонс ; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Академический проект, 2002. – 832 с. **11. Ручка А. А.** Социальные ценности и нормы (Некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа) / А. А. Ручка. – К. : Наукова думка, 1976. – 152 с. **12. Молодежь Украины:** ожидания, ориентации, поведение. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 159. **13. Хобта С. В.** Украинское студенчество: ценностная сфера и способность к самоорганизации (по результатам исследования в г. Луганске) / С. В. Хобта // Гражданское общество: идея, наследие социализма и современная украинская реальность. Коллективная монография / научн. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск : Альма-матер, 2002. – С. 255 – 275. **14. Хобта С. В.** Ценностное сознание жителей Донбасса: результаты общественной трансформации / С. В. Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 334 – 337. **15. Ядов В. А.** Социологическое исследование: методология, программы, методы / Ядов В. А. – М. : Добросвет, 1999 – 596 с. **16. Абрамова Б.** Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы / Б. Абрамова // Социс. – 2000. – № 7. – С. 37 – 41. **17. Таганов Д. Н.** SPSS: Статистический анализ в маркетинговых исследованиях. – СПб. : Питер, 2005. – 192 с. **18. Эриксон Э.** Идентичность: юность и кризис. / Э. Эриксон – М. , 2006. – 342 с. **19. Хобта С. В.** Чинники покладання кордонів міської громади (на прикладі міської громади м. Луганська) / С. В. Хобта // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2011. – Січень. – № 2 (213). – С. 44 – 56.

Хобта С. В. Ціннісна свідомість шкільної молоді м. Луганська

У статті розглядається ціннісна свідомість школярів старших класів м. Луганська. Аналізується ієрархія цінностей, структура ідентичностей і особливості поведінкових стратегій. Показано, що існує культурна спадкоємність між поколіннями й збереження тенденції структурування ціннісної свідомості навколо традиційних цінностей, пов'язаних з малими групами. Зафіксовано відсутність ціннісного напруження щодо цінності багатства: особистісні та суспільні орієнтири, на відміну від старшого покоління, у молоді збігаються.

Ключові слова: цінність, школярі, ціннісна свідомість, ідентичність.

Хобта С. В. Ценностное сознание школьной молодежи г. Луганска

В статье рассматривается ценностное сознание школьников старших классов г. Луганска. Анализируется иерархия ценностей, структура идентичностей и особенности поведенческих стратегий. Показано, что существует культурная преемственность между поколениями и сохранение тенденции структурирования ценностного сознания вокруг традиционных ценностей, связанных с малыми группами. Зафиксировано отсутствие ценностного напряжения относительно ценности богатства: личные и общественные ориентиры, в отличие от старшего поколения, у молодежи совпадают.

Ключевые слова: ценность, школьники, ценностное сознание, идентичность.

Khobta S. V. Valuable consciousness of the school youth of Lugansk

In the article the valuable consciousness of the school youth of the senior classes of Lugansk is considered. The hierarchy of values, identity structure and features of behavioural strategy are analyzed. It is shown that there is a cultural continuity between generations and preservation of a tendency of structurization of valuable consciousness round the traditional values connected with small groups. Absence of valuable pressure concerning value of riches is fixed: personal and public reference points of the youth coincide, unlike the senior generation.

Keywords: values, schoolboys, valued consciousness, identity.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4.

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

УДК [316.344.23:177,5–057.874] (477.61)

Лебідь Л. І.

**СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ В ОЦІНКАХ УЧНІВСЬКОЇ
МОЛОДІ М. ЛУГАНСЬКА**

У грудні 1992 року Генеральна Асамблея ООН проголосила 17 жовтня Міжнародним днем боротьби за ліквідацію злиденності [1]. Цей крок був зумовлений необхідністю викорінення крайньої бідності у різних країнах. Слід зазначити, що у ХХ столітті світова спільнота почала активно боротися з бідністю. Італійський економіст А. Печчеї до глобальних проблем сучасності відносив поглиблення нерівності у

розвитку окремих країн і регіонів, розширення зон бідності та злиденності [2, с. 54]. Для того, щоб подолати злидні у світі, на думку Дж. Сакса, необхідно збільшити міжнародну допомогу принаймні вдвічі – до 160 млрд. дол., що становить лише 0,5 % від ВВП розвинутих країн світу [3]. На жаль, зусилля активістів та міжнародних організацій не дають значного результату. Так прірва між бідними та багатими у світовому й національному масштабах має тенденцію до поглиблення.

Спеціалізовані агенції ООН підраховали, що в 1960 р. доходи 20 % найзаможнішої частини населення світу перевищували доходи 20 % найбіднішої у 30 разів, а в кінці ХХ ст. цей показник становив вже 78 : 1 [4, с. 23]. За оцінками експертів Світового банку в 2005 р. доходи 10 % найзаможніших українців перевищували доходи 10 % найбідніших в 47 разів [5, с. 21.], а у 2007 р. різниця склала 55 разів [2, с. 132].

Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) показало, що соціальна нерівність шкідлива для психіки. Представник цієї установи – Лінн Фрідлі – підкреслила, що соціальна нерівність є однією з головних причин стресу, а поширеність психічних захворювань у суспільстві варто трактувати не в плані індивідуальних відхилень від норми, а скоріше як реакцію на нерівність, яка породжується відносним браком матеріальних благ [6]. Оцінка населенням соціальної нерівності як несправедливої може стати причиною деструктивних процесів у суспільстві, зокрема, виникнення конфліктів.

Проблема соціальної нерівності цікавила людство з давніх часів. Значний крок уперед в розумінні цього феномену було зроблено при переході до суспільства модерну [7 с. 263 – 267], яке передбачало вдосконалення соціального організму. Аналіз проблеми нерівності тією чи іншою мірою проводився Ж. Ж. Руссо, А. Смітом, Г. Спенсером, К. Марксом, П. Сорокіним, а на сучасному етапі – У. Уорнером, А. Туреном, П. Бурдьє, Дж. Голдторпом, Н. Луманом, З. Бауманом, Г. Еспін-Андерсоном, Дж. Александером та ін. [2, с. 94]. У новітніх дослідженнях увага зосереджується не тільки на соціально-економічному, а й на культурному вимірі нерівності. У зв'язку з цим актуалізується вивчення віддзеркалення соціальної нерівності у суспільній свідомості.

У рамках даної статті ми визначимо специфіку сприйняття і оцінки нерівності однією із категорій молоді – школярами. Вони не випадково опинилися в центрі нашої уваги. Від них багато в чому залежить майбутнє України, саме вони будуть визначати тенденції розвитку суспільства у найближчі десятиліття.

Результати регіональних досліджень проблеми суб'єктивного сприйняття соціальної нерівності дозволяють робити висновки про формування культури бідності на теренах нашої держави [8]. Це тривожна тенденція. Людина опиняється у пастці бідності і вибратися з неї самостійно вона навряд чи зможе. Така модель поведінки може передаватися з покоління в покоління. У зв'язку з цим нас цікавить як сприймають соціальну нерівність не тільки батьки, а й діти.

Інформаційної основою статті стали результати соціологічного дослідження «Повсякденне життя луганського школяра – 2011», проведеного колективом кафедри філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка та Центром з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму у жовтні 2011 (n=800 чол., вибірка серійна).

Основою світогляду і, відповідно, поведінкових практик людини є система цінностей. Ставлення до цінностей матеріального характеру є показником сприйняття соціальної нерівності. Було встановлено, що багатство і побутовий комфорт є доволі значимими для школярів (табл. 1).

Таблиця 1

**Середній бал оцінки цінностей «багатство» та «побутовий комфорт» з урахуванням змінної «клас»
(шкала: 1-5 балів, де 1 – практично незначима,
5 – дуже значима)**

Клас		Багатство	Побутовий комфорт
8 клас	Середній бал оцінки	3,09	3,78
	N	173,00	171,00
	Стандартне відхилення	1,40	1,50
9 клас	Середній бал оцінки	3,39	3,88
	N	202,00	195,00
	Стандартне відхилення	1,26	1,37
10 клас	Середній бал оцінки	3,41	3,91
	N	182,00	180,00
	Стандартне відхилення	1,16	1,31
11 клас	Середній бал оцінки	3,71	4,17
	N	217,00	218,00
	Стандартне відхилення	1,06	1,19
Всього	Середній бал оцінки	3,41	3,95
	N	774 [§] ,00	764,00
	Стандартне відхилення	1,23	1,35

Отримані дані узгоджуються з результатами соціологічного дослідження, проведеного в м. Луганськ у 2007 році. Луганчани за 5-бальною шкалою оцінили значимість цінності «багатство» на 3,53 балу, а «побутовий комфорт» – на 4,18. Зафіксована доволі цікава особливість: чим старший школяр, тим важливішими для нього є дані цінності. Коефіцієнт кореляції Пірсона між змінними «багатство» та «клас» при $R=0,95$ становить 0,17, а між змінними «побутовий комфорт» та «клас» – 0,11. Таким чином, ціннісні установки одинадцятикласників, якщо порівняти з восьмикласниками, практично збігаються з дорослим

[§] Всього було опитано 800 чол., з яких 26 чол. не дали відповіді на це запитання.

населенням Луганська. Результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що ціннісні орієнтації школярів формуються під впливом «дорослого» життя. Серед старших школярів (10 та 11 класи) більш поширеною є думка, що багатство є головним показником успішності людини у житті (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Чи можна сказати, що у нашому суспільстві головним показником успіху людини є багатство?» з урахуванням змінної «клас»

Багатство – головний показник успіху людини		Клас				Всього
		8 клас	9 клас	10 клас	11 клас	
Так	Абсолютна частота	51	84	77	100	312
	Відносна частота	28,8%	40,0%	41,4%	45,5%	39,3%
Ні	Абсолютна частота	65	67	63	78	273
	Відносна частота	36,7%	31,9%	33,9%	35,5%	34,4%
Важко відповісти	Абсолютна частота	61	59	46	42	208
	Відносна частота	34,5%	28,1%	24,7%	19,1%	26,2%
Всього	Абсолютна частота	177	210	186	220	793
	Відносна частота	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Висока значимість цінностей «багатство» та «побутовий комфорт», на наш погляд, зумовлена утвердженням в Україні принципів суспільства споживання, для якого характерна відкрита демонстрація свого достатку. Досягнення людини вимірюються не рівнем освіченості, а вартістю її автомобіля, квартири тощо.

У ході соціологічного дослідження було встановлено, що відносна більшість опитаних (41,1 %) не обговорюють матеріальне становище своїх однокласників. Серед тих школярів, які обирають подібну тему для бесіди, більше старшокласників (з 10 та 11 класів) (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання «Як часто Ви обговорюєте зі своїми друзями матеріальне становище своїх однокласників?» з урахуванням змінної «клас»

Частота обговорення з друзями матеріального становища своїх однокласників		Клас				Всього
		8 клас	9 клас	10 клас	11 клас	
Так, часто	Абсолютна частота	8	5	7	11	31
	Відносна частота	4,7%	2,4%	3,8%	5,0%	4,0%
Так, іноді	Абсолютна частота	32	35	45	49	161
	Відносна частота	18,9%	16,7%	24,5%	22,3%	20,6%
Практично ніколи	Абсолютна частота	45	53	46	64	208
	Відносна частота	26,6%	25,2%	25,0%	29,1%	26,6%
Ні, не обговорюю	Абсолютна частота	73	94	70	85	322
	Відносна частота	43,2%	44,8%	38,0%	38,6%	41,1%
Важко відповісти	Абсолютна частота	11	23	16	11	61
	Відносна частота	6,5%	11,0%	8,7%	5,0%	7,8%
Всього	Абсолютна частота	169	210	184	220	783
	Відносна частота	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Можна припустити, що учні базової школи перебувають на повному забезпеченні батьків і подібними проблемами поки що цікавляться менше. Учні старшої школи стоять на порозі дорослого життя, тому активно включаються в обговорення тих життєвих ситуацій, з якими у недалекому майбутньому їм доведеться стикатися безпосередньо.

Опитаним пропонувалося оцінити справедливість тверджень, в яких відображаються деякі аспекти соціальної нерівності. Особливо гостро школярі оцінюють ситуацію, коли діти забезпечених батьків будуть мати можливість здобути престижну освіту, і, коли одні школярі мають змогу харчуватися набагато краще за інших. Лише близько третини респондентів погодилися з тим, що це справедливо (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання «З якими з наведених тверджень Ви повністю згодні?» з урахуванням змінної «клас»

Твердження		Клас			
		8 клас	9 клас	10 клас	11 клас
Справедливо, що одні школярі можуть одягатися набагато краще за інших	Абсолютна частота	74	71	68	95
	Відносна частота	52,1%	41,5%	47,9%	55,6%
Справедливо, що батьки одних школярів мають доходи, які набагато перевищують доходи батьків інших школярів	Абсолютна частота	68	80	67	111
	Відносна частота	47,9%	46,8%	47,2%	64,9%
Справедливо, що діти забезпечених батьків будуть мати можливість здобути престижну освіту	Абсолютна частота	50	62	44	65
	Відносна частота	35,2%	36,3%	31,0%	38,0%
Справедливо, що одні школярі мають змогу харчуватися набагато краще за інших	Абсолютна частота	29	39	24	46
	Відносна частота	20,4%	22,8%	16,9%	26,9%
Справедливо, що одні школярі мають набагато більше кишенькових грошей, ніж інші школярі	Абсолютна частота	56	58	54	84
	Відносна частота	39,4%	33,9%	38,0%	49,1%
Справедливо, що одні школярі мають дорогі мобільні телефони, ноутбуки і т. п., а інші – не мають	Абсолютна частота	58	71	54	82
	Відносна частота	40,8%	41,5%	38,0%	48,0%
Всього	Абсолютна частота	142	171	142	171

Близько половини опитаних вважають справедливими ситуації, коли школярі можуть відкрито демонструвати рівень матеріальної забезпеченості своїх батьків – краще одягатися, мати дорогі мобільні телефони, ноутбуки, більше кишенькових грошей. Слід також відзначити, що для більшого числа опитаних у старшій школі порівняно з базовою перераховані прояви соціальної нерівності є справедливими. Вочевидь старшокласники вже усвідомили «правила гри» у сучасному

суспільстві і прояви соціальної нерівності сприймають як даність, як невід’ємну частину суспільного буття.

Цікавим є факт, що школярі доволі оптимістично оцінюють матеріальне становище своєї сім’ї. Відносна більшість опитаних (44,5 %) – відзначили, що в їхній родині коштів вистачає на продукти харчування, одяг, побутову техніку, проте на дорогі речі не вистачає (табл. 5). 13,9 % школярів вважають себе доволі забезпеченими, причому така змінна як «клас» не впливає на розподіл відповідей.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте матеріальне становище своєї сім’ї?»

Оцінка матеріального становища	Абсолютна частота	Відносна частота
Грошей не вистачає навіть на продукти харчування	7	0,9
Грошей вистачає на продукти харчування, проте на одяг уже не вистачає	36	4,5
Грошей вистачає на продукти харчування і одяг, проте на побутову техніку не вистачає	114	14,3
Грошей вистачає на продукти харчування, одяг, побутову техніку, проте на дорогі речі не вистачає	356	44,5
Грошей вистачає на все і навіть на дуже дорогі речі	111	13,9
Важко відповісти	86	10,8
Немає відповіді	90	11,3
Всього	800	100,0

Вочевидь, батьки намагаються дати своїм дітям найкраще, тому прагнуть задовольняти усі їхні потреби. Скоріше за все більшість учнів не заглиблюються у питання, пов’язані з плануванням сімейного бюджету. Як результат, вони можуть не володіти інформацією щодо фінансових справ своєї родини.

Таким чином, у середовищі школярів відтворюються ціннісні установки дорослого населення м. Луганськ. Матеріальні цінності доволі значимі для учнів. Припускаємо, що школярі будуть вибудовувати стратегії поведінки на утилітарних та прагматичних принципах. Сучасні школярі – це нове покоління, соціалізація якого проходить в умовах капіталістичного суспільства. Його правила вони засвоїли з дитинства, тому доволі терпимо ставляться до проявів соціальної нерівності. Толерантне ставлення до даного феномену можна також пояснити тим, що більшість школярів не стикається з проблемами матеріального характеру, бо їх розв’язання покладено на батьків.

Література

1. Жизнь в Украине: испытание нищетой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newzz.in.ua/index.php>. **2. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: моногр.** / за ред. О. М. Балакіревої. – К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2011. – 591 с. **3. Сакс Дж.** Как искоренить бедность / Джеффри Сакс // В мире науки. – 2005. – № 12. – Режим доступа : www.sciam.ru/2005/12/bednost.shtml. **4. Уткин А. И.** Богатые и бедные / А. И. Уткин // Философские науки. – 2001. – № 1 – С. 19 – 32. **5. Оксамитна С.** Інституціональне середовище відтворення соціальної нерівності / С. Оксамитна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 4 – 28. **6. Соціальна нерівність є шкідливою для психіки – ВООЗ** // Українська правда. Життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/ukr/technology/2009/03/11/15332/>. **7. Ионин Л. Г.** Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Г. Ионин – М. : Логос, 2000. – 432 с. **8. Лебідь Л. І.** Соціальна нерівність у сучасному українському суспільстві: особливості суб'єктивного сприйняття / Л. І. Лебідь // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х., 2011. – С. 284 – 288.

Лебідь Л. І. Соціальна нерівність в оцінках учнівської молоді м. Луганська

У статті розглядаються особливості сприйняття матеріальних цінностей учнями 8 – 11 класів. Наголошується, що їхні ціннісні установки відтворюють установки дорослого населення, причому, чим старший школяр, тим точніше. Підкреслюється доволі терпиме ставлення учнів школи до різних проявів соціальної нерівності.

Ключові слова: соціальна нерівність, школа, цінності, багатство.

Лебедь Л. И. Социальное неравенство в оценках учащейся молодежи г. Луганска

В статье рассматриваются особенности восприятия материальных ценностей учениками 8 – 11 классов. Установлено, что их ценностные установки воспроизводят установки взрослого населения, причем, чем старше школьник, тем точнее. Подчеркивается довольно терпимое отношение учеников школы к различным проявлениям социального неравенства.

Ключевые слова: социальное неравенство, школа, ценности, богатство.

Lebid L. I. Social inequality in the value system of the academic youth of Lugansk.

The paper considers peculiarities of perception of material wealth by pupils of the 8th -11th forms. It is determined that their value judgments

reproduce the ones of the adult population. Emphasized quite tolerant attitude of the school children towards different manifestations of social inequality.

Keywords: social inequality, school, value, wealth.

Стаття надійшла до редакції 02. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

УДК 316.35.023.4–057.874

Патрична Г. А., Віхров М. М.

САМОПОЧУТТЯ ШКОЛЯРІВ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОЛАХ: ДОВІРА, ВЗАЄМОДОПОМОГА, КОМФОРТ

Стаття присвячена аналізу частини матеріалів дослідження, що дозволяють зробити висновки про самопочуття луганських школярів у різних соціальних колах. Для інтерпретації даних ми використовуємо ідеї Г. Зіммеля, Ч. Кулі, Н. Лумана та П. Бурдьє, а також теорію реципрокного обміну. Висновки про самопочуття школярів робитимемо на основі даних про їхні очікування щодо отримання допомоги, встановлення довіри та суб'єктивне почуття комфорту.

Як свідчать результати опитування, повсякденні практики луганських школярів пов'язані, окрім шкільного середовища, з родиною і колом друзів. Тобто особисте життя школярів проходить переважно в первинних групах, якими, згідно з Ч. Кулі, є родина, ігрова група дітей (і, з деякими застереженнями, сусідська спільнота). Така «обмеженість» життя школярів є цілком нормальним явищем. «Спочатку окрема людина виявляє, що її оточення... нав'язує їй тісне співіснування з тими, поряд з ким вона поставлена випадковістю народження» – писав Ч. Кулі [1, с. 410 – 411]. Специфіка первинних груп полягає в тому, що вони дають індивіду «найбільш ранній і найбільш повний досвід соціальної єдності», будучи при цьому не настільки мінливими, як більш складні відносини [1, с. 181]. Тому самопочуття дітей має бути об'єктом особливої уваги, оскільки обстановка у первинних групах справляє величезний вплив на соціалізацію і особистісне визрівання.

Перейдемо до аналізу очікувань школярів щодо отримання допомоги в межах тих чи інших соціальних кіл. Взаємодопомога – це діяльність індивідів, спрямована на взаємну підтримку з метою спільного виживання і збереження групи. Для вивчення поширеності практик взаємодопомоги використовувався модифікований короткий

варіант Опитувальника міжособової підтримки (Interpersonal Support Evaluation List, ISEL^{**}).

Послугуючись індексом міжособової підтримки, ми можемо констатувати, що приблизно кожен десятий школяр може бути віднесений до категорії людей, у яких зв'язок з мережами підтримки слабкий, трохи менше третини – до категорії з помірною формою його вираження, близько двох п'ятих – із сильною, а у кожного п'ятого цей зв'язок є дуже сильним (Таблиця 1).

Таблиця 1

**Розповсюдженість ситуаційних мереж підтримки
(у % від числа учасників опитування, N=800)**

№ п/п	Варіант відповіді	Згоден	Не згоден
1.	Якби мені раптом захотілося піти погуляти до парку, мені було б важко знайти когось, хто пішов би зі мною	16,4	79,2
2.	Немає жодної людини в класі, з якою я міг би поділитися своїми думками, проблемами, побоюваннями	14,6	80,6
3.	Якби я раптом захворів, то хтось з класу неодмінно прийшов би провідати мене	61,0	33,2
4.	У разі виникнення проблем, у мене в сім'ї є до кого звернутися за порадою	84,0	11,0
5.	Якби мені захотілося піти в кіно, я легко знайшов би людину, яка б склала мені компанію	83,6	11,9
6.	Якщо мені потрібна порада з особистої проблеми, я знаю до кого звернутися	83,8	11,4
7.	Коли мені знадобиться допомога, серед моїх рідних є кому мені допомогти	87,5	7,1

Також зауважимо, що в разі виникнення серйозних труднощів (як то «виникнення проблем», при потребі порадитися в «особистій проблемі» чи «допомоги зробити щось») абсолютна більшість школярів сподіваються саме на підтримку рідних. В той же час, у менш серйозних ситуаціях (бажання погуляти в парку, поділитися думками, сходити в

^{**} Cohen, S., R. Mermelstein, T. Kamarck, and H. Hoberman. Measuring the Functional Components of Social Support // Social support: Theory, research and application / IG Sarason and B.R. Sarason (Eds.). The Hague, Holland: Martinus Nijhoff. 1985. P. 73 - 94

кіно або відвідування в разі хвороби) школярі сподіваються на участь друзів.

Висновок про досить міцні соціальні зв'язки всередині первинних груп, до яких належать школярі, також підтверджується і розподілом відповідей на запитання «Якщо у Вас виникнуть складні особисті проблеми, до кого Ви звернетесь в першу чергу?» (Таблиця 2).

Таблиця 2

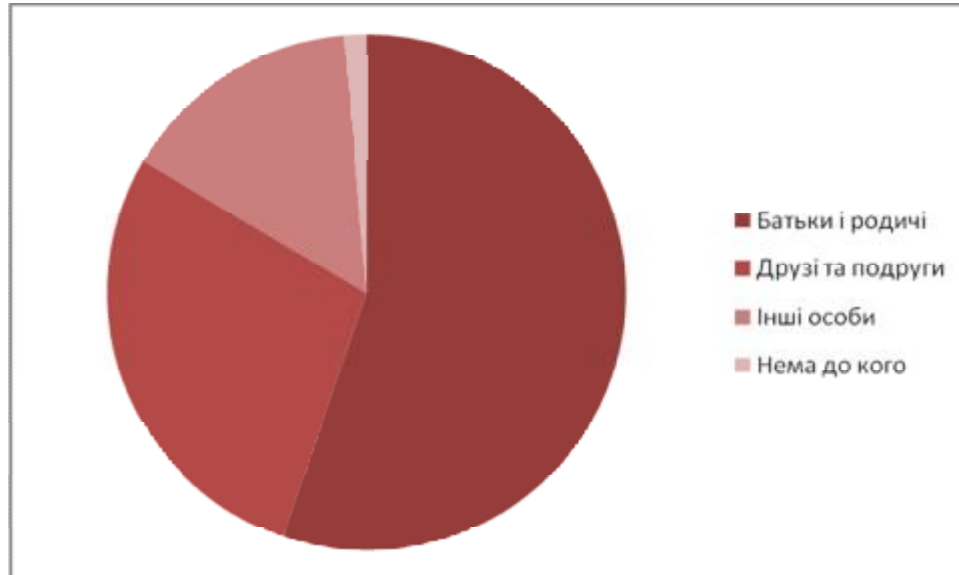
**Розподіл відповідей на запитання «Якщо у Вас виникнуть складні особисті проблеми, то до кого Ви звернетесь в першу чергу?»
(% від кількості виборів варіантів відповідей)**

№ п/п	Варіант відповіді	%
1.	До матері	44,1
2.	До батька	14,0
3.	До обох батьків	31,0
4.	До класного керівника	6,5
5.	До одного з вчителів-предметників, до якого відчуваю найбільшу довіру	3,1
6.	До друга чи подруги	56,8
7.	До психолога	7,8
8.	До соціального працівника	0,8
9.	До священика	4,2
10.	До керівника гуртка чи секції, які відвіую	1,6
11.	До інших родичів (бабусі, дідусі, брати, сестри, дядьки й тітки)	22,0
12.	Мені немає до кого звернутися в такому випадку	2,8
13.	Інше (напишіть, що саме)	6,4
	Всього	201,1

На чию допомогу найбільше сподіваються школярі, наочно демонструє узагальнена діаграма (Малюнок 1).

Малюнок 1

Розподіл відповідей на запитання «Якщо у Вас виникнуть складні особисті проблеми, то до кого Ви звернетесь в першу чергу?» (скорочено) (% від кількості виборів варіантів відповідей)

Як видно, у разі виникнення серйозних проблем, школярі перш за все звернуться до батьків та інших родичів або друзів. Зазначимо, що у разі звернення до батьків дівчатка частіше обирають матір (54,5%), ніж батька (9,4%). Найбільш схильні розраховувати на підтримку батьків дівчатка (82,7%). Хлопчики взагалі не схильні звертатися до батьків (лише 37 % опитуваних звернуться до батьків, не виділяючи окремо пріоритет матері чи батька). Такий розподіл відповідей характерний для всіх школярів з 8 по 11 класи спеціалізованих та неспеціалізованих шкіл.

Таким чином, можна зробити висновок, що основні соціальні кола, в межах яких проходить життя луганських школярів, характеризуються стосунками взаємодопомоги як практичного, так і психологічного характеру.

Взаємодопомога в первинних групах конституюється у формі реципрокного обміну [2, с.21]. Зробимо невеликий відступ. Реципрокність – це тип обміну, при якому трансферт виступає не як товар, а як дар. При цьому акт даріння імпліцитно містить приховані очікування (і моральний обов'язок) зворотного даріння, але з урахуванням можливостей і особливостей отримувача дару.

Основою реципрокного дарообміну є довіра. Її втрата означає виключення з мережі дарообміну і застосування відповідних санкцій (осуд, покарання). Вище наведені дані свідчать про високий рівень довіри, що існує в первинних групах, до яких належать луганські школярі. Довіру ми будемо тлумачити за Н. Луманом як очікування

благонадійної поведінки потенційного партнера в конкретній ситуації взаємодії, тобто як механізм зниження соціальної невизначеності. Ми будемо відрізняти довіру (феномен конкретної ситуації взаємодії) від впевненості – очікування стабільного функціонування соціальних систем та інститутів [3, с. 98].

Показником довіри школярів є очікування справедливого ставлення до себе з боку представників різних соціальних кіл. Згідно з результатами опитування, на справедливе ставлення до себе школярі розраховують передусім з боку батьків (77,6 %), друзів (59,8%) і родичів (56,8%). При цьому на справедливе ставлення до себе з боку вчителів сподівається приблизно третина школярів (27% у спеціалізованих та 31,3% у неспеціалізованих школах) (таблиця 3). Такий розподіл відповідей характерний для учнів всіх вікових груп (з 8 по 11 класи).

Таблиця 3

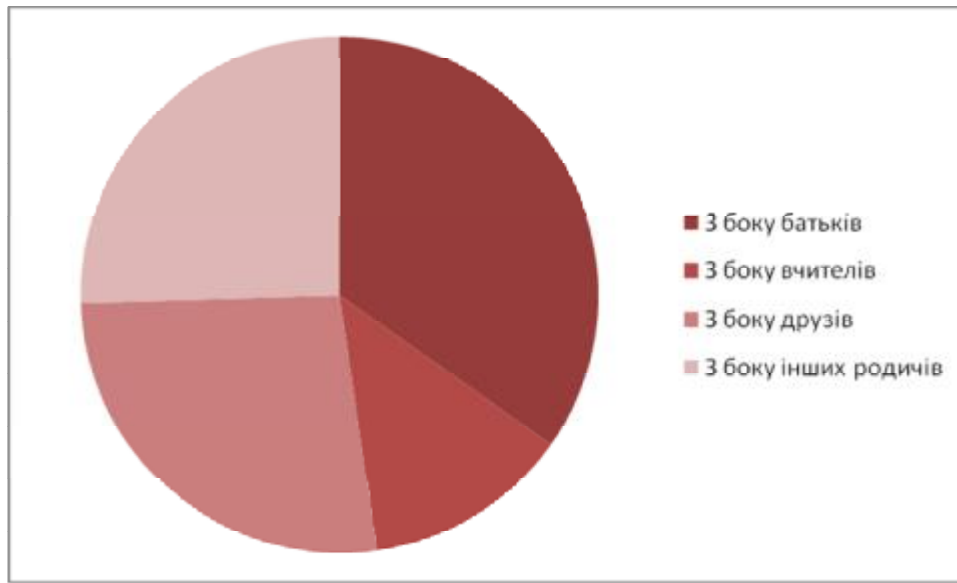
**Розподіл відповідей на запитання «У яких контактах Ви розраховуєте на справедливе ставлення до себе?»
(% усіх відповідей серед опитаних, N=800)**

№ п/п	Контакти	Не знаю	Впевнений, що до мене поставляться несправедливо	Скоріше за все до мене поставляться несправедливо	Сподіваюся, що ставлення до мене буде справедливим, але не впевнений у цьому	Впевнений, що ставлення до мене буде справедливим	Немає відповіді
1.	З батьками	4,4	0,6	2,5	11,4	77,6	3,5
2.	З вчителями	8,2	1,8	8,1	49,1	28,8	4,0
3.	З міліцією	25,1	5,5	12,9	26,6	26,0	3,9
4.	З друзями	9,2	0,5	1,5	24,4	59,8	4,6
5.	Зі священниками	35,0	1,2	2,5	13,9	42,8	4,6
6.	З родичами (крім батьків)	8,8	0,8	1,6	28,2	56,8	3,9
7.	З тренерами/керівниками секцій, гуртків	21,2	1,5	3,5	32,8	37,4	3,6

Наведемо для наочності діаграму, що відображає розподіл відповідей про впевненість у справедливому ставленні (малюнок 2).

Малюнок 2

Розподіл кількості виборів варіанта «Впевнений, що ставлення до мене буде справедливим» (%)

Як видно, школярі демонструють високий рівень довіри до батьків, інших родичів та друзів, але невисоку довіру до вчителів. Дати однозначне тлумачення зниженого показника довіри до вчителів в межах цього дослідження не видається можливим. Вочевидь, це є предметом окремого дослідження.

Отже, в межах своїх соціальних кіл луганські школярі мають з оточенням стосунки довіри і взаємодопомоги. Їхнє самопочуття в родинному колі та колі друзів можна охарактеризувати як переважно комфортне. Про це свідчать результати опитування (таблиця 4).

Таблиця 4

Психологічний стан у ситуаціях з точки зору комфортності у школі та сім'ї (у % від числа учасників опитування, N=800)

№ п/п	Ситуації	Здебільшого почуваюся комфортно	Іноді почуваюся комфортно, іноді – ні	Здебільшого не почуваюся комфортно
1.	в школі	36,8	43,4	16,0
2.	в сім'ї	72,5	17,1	5,3
3	в колі друзів	67,6	21,1	7,4

Такий розподіл відповідей характерний для школярів чоловічої та жіночої статі з 8 по 11 класи спеціалізованих та неспеціалізованих шкіл.

Знижене почуття комфорту в школі логічно пов'язане з поширеними очікуваннями несправедливого ставлення до себе і піддається різним тлумаченням.

Розглядаючи результати опитування крізь призму концепції соціального капіталу, можна зробити певні висновки. Зауважимо, що соціальний капітал ми будемо розуміти згідно з П. Бурдьє, як «сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що використовуються надійною мережею учасників більш чи менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання» [4]. Доступ до цих ресурсів індивід отримує завдяки входженню в мережі взаємодії з іншими людьми [5, с. 87].

Результати даного дослідження свідчать, що у школярів джерела соціального капіталу обмежені в основному первинними групами – родиною та колом друзів. На нашу думку, таке становище для сучасних українських школярів нормальне і не свідчить про занепад солідарності чи довіри в підлітковому середовищі. По-перше, це впливає зі специфіки самих первинних груп і самого підліткового віку. По-друге, це впливає з об'єктивних умов середовища. На перший погляд, низька відвідуваність різноманітних секцій і гуртків школярами співзвучна популярній ідеї Р. Патнема про «боулінг наодинці» [6]. Однак ця паралель видається позірною, оскільки в українських реаліях низьку популярність різноманітних асоціацій можуть спричиняти елементарний брак коштів або недоліки інфраструктури. Крім того, школярі як соціальна група характеризуються фінансовою несамостійністю.

Таким чином, в середовищі учнівської молоді м. Луганська можна говорити про досить високий рівень соціального капіталу в певних соціальних колах: родина, друзі, однокласники. В цих колах фіксується найвища інтенсивність взаємодії та найвищий рівень довіри. Радіус довіри школярів виявився ширшим за безпосереднє коло їхнього спілкування: більшість потенційно довіряє священникам, міліції, вчителям, тренерам і керівникам гуртків та секцій. Найбільш проблемним з кін постійного спілкування школярів є школа. Вона потребує більшої довіри. Засобом досягнення цього має стати інтенсифікація взаємодії, що повинно сприяти формуванню більшої довіри до вчителів, психологів, соціальних працівників та збільшенню соціального капіталу. В цілому ж особливості соціального капіталу школярів відповідають особливостям соціального капіталу мешканців міста.

Література

- 1. Кули Ч.** Первичные группы / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: Тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 330 – 335.
- 2. Барсукова С.** Реципрокные взаимодействия: сущность, функции, спецификация / С. Барсукова // Социологические исследования. – 2004. – № 9. – С. 20 – 30.

3. Luhman N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. / Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, ed. by Gambetta D., Basil Blackwell: New York, 1990. pp. 94 – 107. **4. Smith M. K.** Social Capital. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.infed.org/biblio/social_capital.htm **5. Русинова Н. Л.** Здоровье и социальный капитал (Опыт исследования в Санкт-Петербурге) / Н. Л. Русинова, Л. В. Панова, В. А. Сафронов // Социологические исследования. – 2010. – № 1. – С. 87 – 99. **6. Putnam R.** Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Democracy in America. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/bowling.html>

Патрична Г. А., Вихров М. М. Самопочуття школярів в різних соціальних колах: довіра, взаємодопомога, комфорт

У статті проаналізовано повсякденні практики школярів на основі концепції соціального капіталу, її базових понять: довіра, соціальна мережа. Досліджується включеність школярів до соціальних мереж та особливості феномену довіри у середовищі школярів, що зумовлюють практики взаємодопомоги серед школярів.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціальні мережі, індекс соціальної підтримки, підлітки, школярі.

Патричная Г. А., Вихров М. Н. Самочувствие школьников в разных социальных кругах: доверие, взаимопомощь, комфорт

В статье проанализированы повседневные практики школьников на основе концепции социального капитала, её базовых понятий: доверие, социальная сеть. Исследуется включенность школьников в социальные сети и особенности феномена доверия в среде школьников, которые обуславливают практики взаимопомощи среди школьников.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, социальные сети, индекс социальной поддержки, подростки, школьники.

Patrychna G. Vihrov M. School students well-being in different social circles: trust, mutual help, comfort

This article presents analyzing of school students daily practices which is based on the conception of social capital, its basic concepts: trust, social network. We investigate the involvement of school students in social networks and especially the phenomenon of trust among students, which causes practices of mutual help among school students.

Keywords: social capital, trust, social networks, social support index, teenagers, students.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 316.728:37–057.874

Кухаренко О. В.

**НАВЧАННЯ У ЖИТТІ ШКОЛЯРА:
СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗМІНИ В МАЙБУТНЬОМУ**

Навчання у школі – це основний вид діяльності учня. Він засвоює знання та вміння, необхідні для того, щоб можна було використовувати їх для себе і для суспільства. В школі відбувається і профорієнтація школярів.

Можна визначати низку об'єктивних передумов, які створюють у навчанні особливу «платформу» для формування особистості школяра:

- навчання – це передача і засвоєння учнями змісту освіти;
- навчальна діяльність протягом шкільного періоду є основною (провідною);
- передбачає обов'язковість, можливість чіткого програмування, організації, контролю всіх компонентів процесу навчання;
- надає можливість опосередкованого впливу на особистісні характеристики учнів, спирається на їх особистий досвід, індивідуальні особливості;
- залучає учнів до різноманітних дидактичних і педагогічних стосунків (учитель-учень, учень-учитель, учитель-група та ін.).

Навчанню належить вирішальна роль у формуванні потреб, інтересів, системи ідей, поглядів, переконань, здібностей, правильного ставлення до розумової і фізичної праці [1, с. 12].

Більшість сучасних батьків та учнів розуміють, що знання та уміння, набуті в школі, здатність до комунікації, раціональної, продуктивної діяльності, уміння самостійно здобувати інформацію, оволодіння мовами та інформаційними технологіями знадобляться для подальшої кар'єри. Але при цьому більшість учнів сприймають навчання як примус, обов'язок. Вони не усвідомлюють навчання у школі як один з найважливіших процесів у їхньому житті, який поступово «підніме» школярів до престижного дорослого життя, що знання, здобуті у школі, допоможуть випускнику адаптуватися у дорослому житті, бути мобільним на ринку праці. Тим паче, якщо у діяльності країн сучасного світу здійснюється реформування освіти, введення профільного навчання у старших класах. Таке диференційоване навчання передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів, створює умови для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. Отже, засвоєння змісту освіти в загальноосвітніх

зкладах з профільним навчанням, по-перше забезпечує загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – це підготовка до майбутньої професійної діяльності.

Бажання майже всіх випускників стати власниками диплома про вищу освіту, зокрема отримати його на контрактній основі, розширили доступ до вищої освіти недостатньо підготовлених випускників. Вони приносять до українських вишів суто споживацьке, а іноді інфантильне ставлення до навчання. Все це робить дуже актуальним з'ясування місця навчальної діяльності в системі повсякденності школярів старших класів. У ході емпіричного дослідження в межах проекту «Повсякденне життя луганського школяра – 2011» були отримані дані, які дають можливість відповісти на ці запитання. В таблиці відображено розподіл відповідей респондентів за змінною «шкільний клас» (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «З якими наведеними твердженнями Ви найбільше згодні?»

№	Варіант відповіді	Шкільні класи					Усі опитані
		8	9	10	11		
1.	Навчання у школі – це найважливіше на даний момент у моєму житті	Абсол. частота	35	41	30	39	145
		Відсоток	20,0%	19,6%	16,2%	17,7%	18,4%
2.	Навчання у школі – це важлива частина у моєму житті, але є багато іншого, що для мене не менш важливо	Абсол. частота	119	124	114	153	510
		Відсоток	68,0%	59,3%	61,6%	69,5%	64,6%
3.	Навчання у школі – це другорядне у моєму житті, є значно важливіше	Абсол. частота	17	36	27	24	104
		Відсоток	9,7%	17,2%	14,6%	10,9%	13,2%
4.	Важко відповісти	Абсол. частота	4	8	14	4	30
		Відсоток	2,3%	3,8%	7,6%	1,8%	3,8%
	Всього	Абсол. Частота	175	209	185	220	789

		Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
--	--	----------	--------	--------	--------	--------	--------

Як видно з таблиці, більшість учнів з усіх чотирьох класів обрали другий варіант відповіді «Навчання у школі – це важлива частина у моєму житті, але є багато іншого, що для мене не менш важливо». Урахування змінної «стать», та змінної «тип школи» не зумовлює відмінності у відповідях респондентів. Хлопці (60,2%), і дівчата (68,9%) вважають, що навчання у школі – це важливо у їхньому житті, але є багато іншого, для них не менш важливого. Така ж тенденція спостерігається у спеціалізованих та неспеціалізованих школах.

У ході дослідження з'ясувалося, наскільки респонденти відчують інтерес до різних предметів. Цю інформацію подано в табличній формі (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання
«Чи відчуваєте Ви інтерес до навчання?»**

№	Варіант відповіді	Шкільні класи					Усі опитані
		8	9	10	11		
1.	Мені цікаво вчитися з усіх предметів	Абсол. частота	16	21	18	17	72
		Відсоток	9,1%	9,9%	9,7%	7,7%	9,0%
2.	Мені цікаво вивчати більшість предметів	Абсол. частота	79	67	60	83	289
		Відсоток	44,9%	31,6%	32,3%	37,4%	36,3%
3.	Мені цікаво вивчати кілька предметів, інші не викликають у мене інтересу	Абсол. частота	68	101	83	105	357
		Відсоток	38,6%	47,6%	44,6%	47,3	44,8%
4.	Мені зовсім не цікаво вчитися	Абсол. частота	12	17	18	10	57
		Відсоток	6,8 %	8,0%	9,7%	4,5%	7,2%
5.	Інше	Абсол. частота	1	6	7	7	21
		Відсоток	0,6%	2,8%	3,8%	3,2%	2,6%
	Всього	Абсол. Частота	176	212	186	222	796
		Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Таким чином, з попередньої таблиці видно, що серед восьмикласників відповідь «Мені цікаво вивчати більшість предметів» була модою, а серед учнів 11-го класу модою став варіант відповіді «Мені цікаво вивчати кілька предметів, інші не викликають у мене інтересу». Отже, можна припустити, що старшокласники більше уваги приділяють саме тим навчальним предметам, які відповідають їх професійному самовизначенню, а восьмикласники скоріш за все ще не зовсім визначилися з цим питанням. Розглянемо розподіл відповідей на це ж запитання за змінною «тип школи» (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання
«Чи відчуваєте Ви інтерес до навчання?»**

№	Варіант відповіді	Тип школи			Усі опитані
			Спеціалізовані	Неспеціалізовані	
1.	Мені цікаво вчитися з усіх предметів	Абсол. частота	19	53	72
		Відсоток	7,6%	9,7%	9,0%
2.	Мені цікаво вивчати більшість предметів	Абсол. частота	122	167	289
		Відсоток	48,8%	30,6%	36,3%
3.	Мені цікаво вивчати декілька предметів, інші не викликають у мене інтересу	Абсол. частота	95	262	357
		Відсоток	38,0%	48,0%	44,8%
4.	Мені зовсім не цікаво вчитися	Абсол. частота	10	47	57
		Відсоток	4,0	8,6%	7,2%
5.	Інше	Абсол. частота	4	17	21

		Відсоток	1,6%	3,1%	2,6%
	Всього	Абсол. частота	250	546	796
		Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%

З даної таблиці видно, що у спеціалізованих школах модою був варіант відповіді: «Мені цікаво вивчати більшість предметів». У неспеціалізованих школах більшість школярів обрали відповідь: «Мені цікаво вивчати кілька предметів, інші не викликають у мене інтересу». Проаналізувавши розподіл відповідей відносно змінної «стать», можна зробити висновок, що вона не впливає на розподіл відповідей респондентів – 46,5% дівчат та 43,1% хлопців обрали третій варіант відповіді: «Мені цікаво вивчати кілька предметів, інші не викликають у мене інтересу».

Отримані результати в ході дослідження дали змогу виявити позиціонування учнів щодо предметів шкільної програми. Запитання мало відкритий характер. Інформацію подано в табличній формі (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Напишіть назви трьох предметів, які вам найбільш цікаво вивчати» (в % від кількості відповідей)

№	Варіант відповіді	Шкільні класи					Усі опитані
		8	9	10	11		
1.	Алгебра	Абсол. частота	49	48	33	51	181
		Відсоток	24,1 %	24,1%	19,2%	23,9%	23,9%
2.	Геометрія	Абсол. частота	30	24	11	21	86
		Відсоток	17,3%	12,1%	6,4%	9,9%	11,4%
3.	Економіка	Абсол. частота	9	1	2	20	32
		Відсоток	5,2 %	0,5%	1,2%	9,4%	4,2%

4.	Географія	Абсол. частота	27	30	36	17	110
		Відсоток	15,6%	15,1%	20,9%	8,0%	14,5%
5.	Фізика	Абсол. частота	46	45	27	31	149
		Відсоток	26,6%	22,6%	15,7%	14,6%	19,7%
6.	Хімія	Абсол. Частота	44	32	29	22	127
		Відсоток	25,4%	16,1%	16,9%	10,3%	16,8%
7.	Біологія	Абсол. Частота	42	74	56	51	223
		Відсоток	24,3%	37,2%	32,6%	23,9%	29,5%
8.	Російська мова	Абсол. Частота	17	31	29	30	107
		Відсоток	9,8%	15,6 %	16,9%	14,1%	14,1%
9.	Російська література	Абсол. Частота	29	24	47	47	147
		Відсоток	16,8%	12,1%	27,3%	22,1%	19,4%
10.	Українська мова	Абсол. Частота	28	35	26	47	136
		Відсоток	16,2%	17,6%	15,1%	22,1%	18,0%
11.	Українська література	Абсол. Частота	19	24	29	27	99
		Відсоток	11,0%	12,1%	16,9%	12,7	13,1%
12.	Право	Абсол. Частота	5	25	27	21	78
		Відсоток	2,9 %	12,6%	15,7%	9,9%	10,3%
13.	Художня культура	Абсол. Частота	6	8	3	17	34
		Відсоток	3,5%	4,0 %	1,7%	8,0%	4,5%
14.	Ін форма- тика	Абсол. Частота	13	29	18	19	79
		Відсоток	7,6%	14,6%	10,5%	8,9%	10,4 %
15.	Фізична культура	Абсол. Частота	60	60	24	38	182
		Відсоток	34,7 %	30,2%	14,0%	17,8%	24,0 %
16.	Захист Вітчизни	Абсол. Частота	4	5	4	5	18
		Відсоток	2,3%	2,5%	2,3%	2,3%	2,4%

17.	Історія України	Абсол. Частота	42	3,5	45	77	199
		Відсоток	24,3%	17,6%	26,2%	36,2%	26,3 %
18.	Всесвітня історія	Абсол. Частота	23	15	28	29	95
		Відсоток	13,3%	8,5%	16,3%	13,6%	12,5
19.	Праця	Абсол. Частота	29	34	6	6	75
		Відсоток	16,8%	17,1%	3,5%	2,8%	9,9%
20.	Іноземні мови	Абсол. Частота	41	29	41	52	163
		Відсоток	23,7%	14,6%	23,8%	24,4%	21,5 %
21.	Астрономія	Абсол. Частота	4	1	2	5	12
		Відсоток	2,3%	0,5%	1,2%	2,3%	1,6%
22.	ДПЮ	Абсол. Частота	4	2	6	15	27
		відсоток	2,5%	1,0%	3,5%	7,0%	3,6%
23.	Філософія	Абсол. частота	4	2	0	9	15
		відсоток	2,2%	0,9%	0,0%	4,1%	1,9%
24.	ОБЖ	Абсол. частота	6	5	0	2	13
		відсоток	3,4%	2,3%	0,0%	0,9 %	1,6%
25.	Музика	Абсол. частота	25	3	0	1	29
		відсоток	14,0%	1,4	0,0%	0,5%	3,6%
26.	Основи здоров'я	Абсол. частота	10	5	1	4	19
		відсоток	5,6%	1,9%	0,5%	1,8%	2,4%
27.	Таких предметів немає	Абсол. частота	4	1	2	0	7
		відсоток	2,2%	0,5%	1,1%	0,0%	0,9%
28.	Важко сказати	Абсол. частота	4	1	0	0	5
		відсоток	2,2%	0,5%	0,0%	0,0%	0,6%

Всього (кількість опитуваних)	Абсол. частота	178	213	187	222	800
	відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100, 0%

З даної таблиці видно, що відносна більшість учнів восьмого, дев'ятого, десятого класів обрали такі навчальні предмети: «біологію», «історію України», «фізкультуру». Якщо розглянути докладніше відмінності у відповідях респондентів за змінною «шкільний клас», то спостерігаються такі тенденції: «фізичну культуру» у восьмому та дев'ятому класах учням цікавіше вивчати, ніж у десятому та одинадцятому, те саме стосується і такого навчального предмета як «праця». «ДПЮ» більше подобається учням одинадцятого класу, музика – учням восьмого класу. Якщо проаналізувати дані опитування за змінною «стать», то можемо помітити певні відмінності у відповідях: фізику обрали – 11,8% дівчат, 30,4% – хлопців; інформатику – 8,6 % дівчат, 13 % хлопців, фізичну культуру – 16,4% дівчат, 32,7% хлопців. Отже, можна зробити висновок, що ці три навчальних предмети більш цікаві хлопцям. Але, приміром «російська література», «українська мова», «українська література», навпаки, більш цікаві дівчатам: російську мову обрали 25,2% дівчат, 13,3% хлопців, українську мову – 21,6% дівчат і 12,3% хлопців, українську літературу – 16,4% дівчат і 9,4% хлопців.

Якщо проаналізувати дані опитування за змінною «тип школи», то теж є деякі відмінності у відповідях: «українська мова» більш цікава учням спеціалізованих шкіл (25,1% учнів спеціалізованої школи обрали українську мову та 14,6% – учні неспеціалізованих шкіл), а такі навчальні предмети як «право», «всесвітня історія», «праця», «ДПЮ» більш цікаві учням неспеціалізованих шкіл.

В останнє десятиріччя здійснено перехід від уніфікованої загальної середньої освіти до різноманітності освітніх закладів, навчальних планів та програм. Створені заклади більш високого рівня (гімназії, ліцеї), класи для дітей із затримкою у розвитку, збільшилася кількість шкіл, умови яких дозволяють урахувати особливості дітей групи ризику, дітей з відхиленнями та з обмеженими фізичними можливостями. Школи почали використовувати світовий педагогічний досвід, у тому числі новаторських систем М. Монтесорі, С. Френе, Р. Штайнера та багато інших. Проте, в той же час, проявилися і негативні тенденції. Зміст освіти не переглядався дуже давно, основна мета, основний обсяг і структура загальної освіти створені у кращому разі 30 – 40 років тому. Цей зміст у своїй концептуальній основі відображає європейську наукову свідомість XVII – XIX ст., коли вважалося, що треба «вчити всіх усьому». Спроби змінити зміст загальної середньої освіти здійснювалися, але всі вони не зачіпали її основного наповнення, а отже вони не долають відставання цієї важливої сфери життєдіяльності суспільства від нових умов життя сучасної

людини та тенденцій світового розвитку. Тому дуже цікавим та актуальним для сьогодення є питання відповідності наук, які знайомі учням і які б вони хотіли вивчати у школі. Змінювати зміст освіти можна по-різному. Наприклад, зараз поширено погляд на освіту як на послугу, що надається на вимогу клієнта. В анкеті була спроектована ситуація можливих зрушень у змісті освіти, якби вирішальним чинником став вибір самих учнів.

Розглянемо розподіл відповідей на це запитання (табл. 5).

Таблиця 5

**Розподіл відповідей на запитання
«Які з наведених наук Ви знаєте?
Які з них Ви б хотіли вивчати у школі?»**

№	Назва науки	Знаю про існування цієї науки		Я за введення цієї науки в школі	
		Абсол. частота	Відсоток	Абсол. частота	Відсоток
1.	Філософія	510	69,7%	233	34,7 %
2.	Психологія	612	83,6%	408	60,8%
3.	Соціологія	391	53,4%	140	20,9%
4.	Політологія	279	38,1%	97	14,5%
5.	Хіромантія	364	49,7%	206	30,7%
6.	Геологія	322	44,0%	93	13,9%
7.	Планетологія	259	35,4%	119	17,7%
8.	Агрономія	316	43,2%	87	13,0%
9.	Астрологія	507	69,3%	240	35,8%
	Всього	3560	486,3%	1623	241,9%

Отже, найбільш «знайомі науки» для респондентів «психологія», «філософія», «астрологія». Більшість учнів не проти введення до шкільної таких наук як психологію, філософію та псевдонаук – астрологію, хіромантію. Такі тенденції можна пояснити тим, що у ЗМІ дуже поширені телепрограми з містичним, астрологічним ухилом. Це корелюється зі світоглядними зрушеннями у сучасному суспільстві, коли люди прагнуть поєднання науки, релігії, містики.

Статистичне підтвердження того, що науки, які найбільш знайомі школярам, учні обирають для впровадження у шкільну програму, отримане за допомогою визначення коефіцієнту Кендела. Коефіцієнт Кендела між змінними «Знаю про існування цієї науки» та «Я за введення цієї науки в школі» при $r=0,95$ становить 0,61. Таким чином, можна зробити висновок, що між цими змінними є сильна (тісна) кореляція, тобто науки, найбільш знайомі школярам, вони обирають і для можливого вивчення у школі.

Тепер розглянемо ставлення респондентів до наук про суспільство та їх пріоритети стосовно цих наук (табл. 6).

Таблиця 6

**Розподіл відповідей на запитання
«Як Ви вважаєте, вивчення наук про суспільство може допомогти
людині краще орієнтуватися у суспільстві, серед людей?»**

№	Варіант відповіді	%
1.	«так»	69,5
2.	«ні»	5,8
3.	«важко сказати»	20,8
4.	нема відповіді	4,0
	Всього	100

Тепер представимо в таблиці 7 позиції респондентів стосовно корисності наук про суспільство.

Таблиця 7

**Розподіл відповідей на запитання «Якщо так, визначте зі списку
найбільш корисні з цих наук?»**

№	Варіант відповіді	Шкільні класи					Усі опитані
			8	9	10	11	
1.	Філософія	Абсол. частота	61	61	51	76	248
		Відсоток	40,0%	35,9%	33,3%	37,8%	36,8%
2.	Психологія	Абсол. частота	113	131	116	163	523
		Відсоток	74,8%	77,1%	75,8%	81,1%	77,5%
3.	Соціологія	Абсол. частота	41	60	56	89	252
		Відсоток	31,1%	35,3%	36,6%	44,3%	37,3%
4.	Політологія	Абсол. частота	18	21	22	35	96
		Відсоток	11,9%	12,4%	14,4%	17,4%	14,2%
5.	Хіромантія	Абсол. частота	31	20	16	18	85
		Відсоток	20,5%	11,8%	10,5%	9,0%	12,6%
6.	Історія	Абсол. частота	66	60	58	85	269
		Відсоток	43,7%	35,3%	37,9%	42,3%	39,9%
7.	Право	Абсол. частота	73	98	93	114	378
		Відсоток	48,3%	57,6%	60,8%	56,7%	56,0%

8.	Економіка	Абсол. частота	63	71	53	83	270
		Відсоток	41,7%	41,8%	34,6%	41,3%	40,0%
9.	Астрономія	Абсол. частота	49	32	17	18	116
		Відсоток	32,5%	18,8%	11,1%	9,0%	17,2%
	Всього	Абсол. частота	151	170	153	201	675
		Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

З даної таблиці видно, що більшість учнів вважають найбільш «корисними науками» – психологію, право та економіку. За змінними «шкільний клас», «стать», «тип школи» розподіл відповідей не відрізняється.

Висновки

Емпіричне дослідження в межах проекту «Повсякденне життя луганського школяра – 2011» виявили такі тенденції: більшість школярів м. Луганська вважають, що навчання у школі – це важлива частина їхнього життя, але є багато іншого, що для них теж не менш важливо. Що стосується інтересу учнів до предметів – більшість школярів відповіли, що їх цікавить декілька навчальних предметів, інші в них інтересу не викликають (наприклад, більшість учнів цікавить такий предмет як біологія.). Найбільш знайомі науки для школярів – психологія, філософія, астрологія, хіромантия. Згідно з розподілом відповідей учнів, ці ж науки вони бажають вивчати у своїй школі. Школярі м. Луганська вважають, що вивчення наук про суспільство може допомогти людині краще орієнтуватися у суспільстві, серед людей. Такими науками вони вважають психологію, економіку, право. Отже, якщо проаналізувати проєктивну ситуацію можливого введення деяких наук у навчальний процес, то можна простежити зсув інтелектуальних інтересів школярів до поєднання науки та псевдонаук.

Література

1. Іванчук М. Навчання як фактор виховання особистості / М. Іванчук // Рідна школа. – 2005. – № 2 – С. 12 – 14. **2. Тесленко В.** Профільне навчання в старшій школі як чинник поліпшення якості навчання та доступності освіти / В. Тесленко // Освіта школи. – 2007. – № 22 – С. 10 – 11. **3. Біляковська О.** Аналіз контролю та оцінювання навчальних досягнень старшокласників у практиці сучасної школи / О. Біляковська // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 19 – 20. **4. Концепція профільного навчання в старшій школі // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 7. – С. 54 – 57.**

Кухаренко О. В. Навчання у житті школяра: сучасний зміст шкільної програми та перспективи її зміни в майбутньому

У статті проаналізовано ставлення школярів м. Луганська до навчання та їх позиціонування стосовно предметів шкільної програми; з'ясовано обізнаність школярів щодо наук, які не є шкільними

предметами; виявлено науки, які б учні хотіли вивчати, тим самим з'ясувалося зміщення інтелектуальних інтересів школярів стосовно чинної шкільної програми.

Ключові слова: навчання, шкільні предмети, науки, псевдонауки.

Кухаренко Е. В. Учеба в жизни школьника: современное содержание школьной программы и перспективы ее изменения в будущем

В данной статье проанализировано отношение школьников г. Луганска к учебе и их позиционирование относительно предметов школьной программы; выяснялась осведомленность школьников относительно наук, которые не являются школьными предметами; выявлены науки, которые бы ученики хотели изучать, тем самым выяснилось смещение интеллектуальных интересов школьников по отношению к действующей школьной программе.

Ключевые слова: учеба, школьные предметы, науки, псевдонауки.

Kuharenko O. V. Studies in the life of a pupil: modern curriculum and future prospects

Given article analyses the attitude of school-children in Lugansk towards their studies and school discipline; the research showed children's knowledge about sciences not included in school curriculum; sciences that children are willing to study were detected, and this enabled to see the shift of school-children's intellectual interests in respect of actual school curriculum.

Keywords: studies, school disciplines, sciences, pseudosciences.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С.В.

УДК 316:373.091.8

Петренко О. С.

**ДІЯЛЬНІСНА СТОРОНА ПОЗАШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ М. ЛУГАНСЬКА**

У сучасному світі стрімко змінюються умови соціалізації підростаючого покоління. До агентів соціалізації додається Інтернет, а з ним і електронні соціальні мережі (ВКонтакте, Facebook та ін.), зберігає вплив телебачення, розповсюджується відвідування нічних клубів тощо. Стаття покликана дослідити структуру позашкільних занять

старшокласників. Ми розглянемо як заняття вдома, так і відвідування закладів позашкільної освіти (музикальні, художні школи), закладів культури (театри, музеї) і т. п. Також з'ясуємо трансформації, що викликані поширенням інформаційних технологій та сучасними змінами в культурі.

Подібна проблематика розроблялася такими авторами: Т. Бондар [1] досліджувала повсякденні практики підліткових компаній, О. Гаригіна [2], В. Кременецька [3] розглядали дозвіллі практики залежно від певних статусних позицій, Г. Саган [4;5] аналізувала підходи до вивчення феномену дитинства у сучасному світі.

Ми ж висвітлимо структуру позашкільних занять старшокласників м. Луганська (8 – 11 класів). У своєму аналізі будемо використовувати дані, отримані в ході опитування «Повсякденне життя луганського школяра – 2011», проведеного кафедрою філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка та Центром з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму в листопаді 2011 року.

Розглянемо загальну структуру позашкільної діяльності старшокласників. Отже, чим старшокласники у навчальному році займаються найчастіше? До щоденних занять можна віднести «прослуховування улюбленої музики» – 73,8% (ще 13,3% роблять це декілька разів на тиждень); спілкування в соціальних мережах у Інтернеті – 61,5% (ще 20,2% роблять це декілька разів на тиждень) і спілкування з друзями на вулиці – 60,4% (ще 24,6% спілкуються декілька разів на тиждень). Як бачимо, частки віртуального спілкування та спілкування у реальному житті у сучасних старшокласників не дуже відрізняються. Це вказує на зростання ролі інтернет-спілкування та соціальних мереж як засобу спілкування та факторів соціалізації. Так, тільки 6,3% респондентів ніколи не спілкуються в Інтернеті у соціальних мережах і ще 3,8% роблять це раз на місяць і рідше. Але, судячи з усього, більшість школярів старших класів поєднують обидва види спілкування, тому повної віртуалізації спілкування підлітків поки що боятися не варто. *Отже, спілкування (реальне та віртуальне) займає дуже значну частину дозвілля старшокласників.*

Повертаючись до питання про характер спілкування сучасних підлітків, розглянемо розподіл відповідей на запитання про *ходіння у гості до друзів і знайомих*. Щодня ходять у гості 14,9%, декілька разів на тиждень, але не щодня – 34,5%, а один раз чи двічі на тиждень – 22,1%. Ці показники можуть здатися завищеними, однак, тут треба пригадати відомий психологічний факт, що у підлітковому віці надзвичайно велику роль має спілкування з однолітками.

Переглядом кінофільмів вдома (на комп'ютері чи за допомогою відеопрогравача), а також *переглядом телепередач* щоденно займаються 39,1% та 38,8% старшокласників відповідно, декілька разів на тиждень цьому приділяють час, відповідно, 33% та 25,2% учнів. *Пошук в Інтернеті музики, фото та відео* щоденно займає час 57,4%

респондентів, декілька разів на тиждень час цьому присвячують ще 21,6% школярів. З цього можна зробити висновок, що Інтернет у житті підростаючого покоління конкурує як фактор соціалізації та джерело інформації з телебаченням. Тобто, більшість підлітків все частіше обирають Інтернет, а не телебачення. Так, 11,4% старшокласників, що відповіли на запитання, взагалі не дивляться телепередачі, іще 6,6% дивляться їх раз на місяць чи ще рідше. Для порівняння: 7,1% ніколи не шукають інформацію в Інтернеті і ще 3% роблять це раз на місяць і рідше. Тут варто сказати, що домогосподарства в Україні частіше володіють телевізорами, ніж комп'ютерами та доступом в Інтернет, бо останнє потребує більшого рівня матеріальної забезпеченості сім'ї

Звернемося до *участі старшокласників у домашньому господарстві*. Допомагають батькам у домашньому господарстві щоденно 50,8%, декілька разів на тиждень – 28,2%. Щоденна участь у догляді за молодшими сестрами чи братами характерна для 25,9%; допомагають декілька разів на тиждень, але не щодня, а також один раз чи двічі на тиждень 12% і 6,9%, відповідно. Такі невисокі значення можна пояснити тим, що для сучасної української сім'ї, загалом, характерно мати одну дитину.

Звернемося до менш популярних видів діяльності, зокрема пов'язаних з *читанням*. Читання художньої, наукової та науково-популярної літератури значно програє у популярності пошуку музики та відео в Інтернеті. Читанню художньої літератури не рідше одного-двох разів на тиждень приділяють час 49,2%, а наукової та науково-популярної – 36,3%. Отже, художня література трохи більше затребувана, ніж науково-популярна. Це підтверджується і тим, що ніколи у навчальному році її не читають 19,7% (раз на місяць чи рідше – 18,9%), а науково-популярну – 26,7% (раз на місяць чи рідше – 26,7%). Можна відзначити, що художню літературу читають не рідше одного чи двох разів на тиждень майже половина опитаних (49,1%). Такий високий відсоток ми могли отримати через те, що школярі включали у читання художньої літератури твори, які вони читають як домашнє завдання з літератури.

Продовжуючи тему читання, розглянемо питання *відвідування бібліотеки*. Згідно з даними, не рідше одного-двох разів на тиждень бібліотеки відвідує 17,1%, ще 10,8% відвідують не щотижня, а 26,2% – раз на місяць і рідше. А 45,9% взагалі не відвідують ці заклади. Проте тут варто відзначити, що сучасному поколінню все частіше бібліотеку замінює Інтернет, у якому можна відшукати необхідну літературу легше, швидше, не виходячи з дому. Це, звісно, не означає те, що деякі ресурси Інтернету поширюють неякісну інформацію, а готові реферати й доповіді заважають формувати уміння самостійної роботи з літературою.

Розглянемо також регулярність *читання газет*, як заняття пов'язаного і з читанням взагалі, і з інформуванням про соціально

значущі події, зокрема. Не рідше одного-двох разів на тиждень газети читають 38,5% опитаних, ще 11,5% читають не щотижня і 13,3% – раз на місяць чи рідше. Ще понад третина (36,8%) не читають взагалі.

Хоча сучасні старшокласники дійсно читають недостатньо, варто також відзначити, що навчання в школі, якщо сумлінно дотримуватися усіх його вимог, створює для школяра значне навантаження та залишає мало вільного часу для дозвілля.

Що стосується *позашкільних занять, пов'язаних з освітою та самоосвітою*, то, сумарно, вивченням іноземних мов не рідше одного-двох разів на тиждень займається 46,3% опитаних, а заняттями з репетитором – 30%. У той же час ніколи не займаються вивченням іноземних мов 37,5%, і не займаються з репетитором 60,7%.

У *гуртках* займаються не рідше одного – двох разів на тиждень 37,8%, ніколи не займаються у гуртках 46,8%. Заняття у *спортивних секціях* відвідують не рідше одного – двох разів на тиждень 41,2%, зовсім їх не відвідують 40,1%. Що стосується *занять зарядкою та іншими спортивними вправами*, то ними щодня займається 28,6%, ще 22,4% – декілька разів на тиждень, але не щодня, і 12,7% – один – два рази на тиждень. Тільки 19,6% вказало, що не займається подібними вправами зовсім. Останній розподіл здається дещо оптимістичнішим, але викликаний він, скоріше за все, тим, що респонденти, а особливо діти, іноді схильні давати соціально схвальні відповіді на запитання. Але основні тенденції відстежити все-таки можна.

Заняття у музичній школі щодня відвідує 4,2% опитаних, 6,4% – декілька разів на тиждень, 83,6% – не відвідують взагалі. Окрім того, *заняттями музикою у складі самодіяльної групи* займаються не рідше декількох разів на тиждень 9,6%, ніколи цим на займаються 85,8% тих, хто відповіли. *Художні школи* щодня відвідує 1,7%, декілька разів на тиждень – 6,5%, а 87,3% респондентів не відвідують взагалі.

Продовжуючи тему творчості відзначимо, що *створенню художніх творів чи музики* щодня приділяє час 5,8%, ще 17,8% приділяють цьому час не рідше одного – двох разів на тиждень. Ще 6,3% – не щотижня, а 12% – раз на місяць і рідше приділяють час для подібної творчості. А 62% вказали, що не приділяють цьому взагалі часу. *Моделюванню та винахідництву* свій час не рідше одного – двох разів на тиждень присвячує 12,2%, ще 4,2% – не щотижня, 11% – раз на місяць і рідше. 72,5% не займається цим взагалі.

Визначимо, *де і як часто відпочивають школярі*. *Кафе* відвідують доволі часто, тобто, не рідше одного – двох разів на тиждень 43,2% (з них 6,2% – щодня, 16,4% – декілька разів на тиждень, але не щодня, і 20,6% – один – два рази на тиждень), ніколи – 12,3%, а раз на місяць і рідше – 21,9%, ще 22,5% відвідують їх не щотижня. Цей розподіл дозволяє нам не тільки приблизно уявити забезпечення школярів кишеньковими грошима, а й підтверджує виявлену схильність проводити своє дозвілля

у спеціально організованих для цього комерційних закладах, докази цього ми будемо бачити і далі.

Кінотеатри не рідше одного – двох разів на тиждень відвідують 22,3%, 25% та 41,3 % відвідують не щотижня, а раз на місяць чи рідше. І лише 11,4% ніколи не відвідують.

Театри регулярно відвідують значно менше учнів. Не рідше одного – двох разів на тиждень театр відвідали 7%, ще 7,6% ходять туди не щотижня. А 40,9% бувають там раз на місяць або рідше, і 46,4% не ходять туди взагалі. *Музеї* мають майже таку ж популярність, як і театри. Не рідше одного – двох разів на тиждень їх відвідує 6,8%. Не щотижня – ще 6,8%, 40,7% – раз на місяць або рідше і 46,4% – ніколи.

Такою, що викликає тривогу, можна назвати ситуацію з відвідуванням *нічних клубів*. І хоча 58,5% опитаних вказали, що не відвідували нічних клубів – 18,1% відвідують їх раз на місяць і рідше, 9,1% бувають там не щотижня, 5% – один раз чи двічі на тиждень, 5,4% – декілька разів на тиждень, але не щодня і 4% щодня. Не вдаючись до моралізаторства, варто все ж зазначити, що нічні клуби несуть загрозу негативних соціалізуючих впливів. Треба також додати, що відвідування нічних клубів задоволення не з дешевих, а це означає, що батьки самі дають дітям гроші на відвідування цих закладів.

Загалом, не рідше одного – двох разів на тиждень *музичні концерти* відвідують 12,7%, не щотижня їх відвідують 6,3%, 39% відвідують їх не щомісяця. Зовсім не відвідують концерти 42%.

Що стосується ***суспільної активності старшокласників***, то участі у *суспільно-корисній праці* (наприклад, благоустрій двору, вулиці) не рідше одного – двох разів на тиждень часу приділяє, сумарно, 23,6%, ще 10,4% та 22,1 %, відповідно, припадає на тих, хто робить це не щотижня, а раз на місяць і рідше. 43,9% опитаних вказали, що ніколи не виділяють на це часу. *Участь у роботі громадських організацій* не рідше одного – двох разів на тиждень бере 15,5%, не щотижня – 8,7% і ще 16,9% – раз на місяць і рідше. Більше половини респондентів, тобто 58,9%, взагалі не залучені до роботи в подібних організаціях (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Якщо говорити про цей навчальний рік, чи займалися Ви, і як часто, названими видами позашкільної діяльності» (у %)

Види діяльності	Щодня	Декілька разів на тиждень, але не щодня	Один чи два рази на тиждень	Не щотижня	Раз на місяць і рідше	Ніколи
Читання художньої літератури	11,1	19,7	18,4	12,4	18,9	19,7
Читання наукової і науково-популярної літератури	8,9	13,1	14,3	14,1	23	26,7
Прослуховування улюбленої музики	73,8	13,3	5	2	1,7	4,3
Спілкування у соціальних мережах в Інтернеті (ВКонтакте, Facebook та інші)	61,5	20,2	4,5	3,6	3,8	6,3
Спілкування з друзями на вулиці	60,4	24,6	6,7	3	2,2	3
Відвідування кафе	6,2	16,4	20,6	22,5	21,9	12,3
Заняття у гуртках	10,6	15,3	11,9	4,9	10,4	46,8
Заняття у спортивних секціях	10,6	18,6	12	6,3	12,4	40,1
Вивчення іноземних мов	6,6	23,8	16	9,7	6,4	37,5
Заняття з репетитором	4,6	15,2	10,1	4,1	5,3	60,7

Види діяльності	Щодня	Декілька разів на тиждень, але не щодня	Один чи два рази на тиждень	Не щотижня	Раз на місяць і рідше	Ніколи
Відвідування нічних клубів	4	5,4	5	9,1	18,1	58,5
Відвідування музичних концертів	3	4,2	5,5	6,3	39	42
Відвідування бібліотек	2,5	6,7	7,8	10,8	26,2	45,9
Перегляд кінофільмів вдома (на комп'ютері, за допомогою відеопрогра вача)	39,1	33	13,2	6,2	3,9	4,7
Відвідування кінотеатрів	2,9	7,9	11,6	25	41,3	11,4
Відвідування театрів	1	1,4	4,5	7,6	40,9	44,5
Відвідування музеїв	2	2,4	2,5	6,1	40,7	46,4
Перегляд телепередач	38,8	25,2	12,1	5,9	6,6	11,4
Заняття у музичній школі	4,2	4,2	2,2	0,9	4,8	83,6
Заняття у художній школі	1,7	3,9	2,6	1,2	3,3	87,3
Заняття музикою у складі самодіяльної групи	3	3,4	3,2	1,4	3,2	85,8
Моделювання та винахідни-	4,2	3,8	4,2	4,2	11	72,5

Види діяльності	Щодня	Декілька разів на тиждень, але не щодня	Один чи два рази на тиждень	Не щотижня	Раз на місяць і рідше	Ніколи
цтво						
Допомога батькам удома	50,8	28,2	9,8	3,9	2,5	4,7
Читання газет	9,5	14,6	14,4	11,5	13,3	36,8
Пошук в Інтернеті музики, фото та відео	57,4	21,6	8,2	2,8	3	7,1
Заняття зарядкою та іншими спортивними вправами вдома	28,6	22,4	12,7	8,4	8,3	19,6
Участь у догляді за молодшими братами чи сестрами	25,9	12	6,9	5,3	6,2	43,7
Ходіння в гості до друзів і знайомих	14,9	34,5	22,1	12,4	8,7	7,5
Створення худ. творів чи музики	5,8	6,7	7,1	6,3	12	62
Участь у суспільно-корисній праці (благоустрій свого двору, вулиці тощо)	5,8	7,9	9,9	10,4	22,1	43,9
Участь у роботі	2,9	5,2	7,4	8,7	16,9	58,9

Види діяльності	Щодня	Декілька разів на тиждень, але не щодня	Один чи два рази на тиждень	Не щотижня	Раз на місяць і рідше	Ніколи
суспільних організацій						

Також ми провели *факторний аналіз видів позашкільної діяльності старшокласників* (було виділено 7 факторів, що загалом пояснюють 53,37 % дисперсії).

Перший фактор – «мистецтво та художня творчість» пояснює 10% дисперсії. Він включає такі види діяльності: відвідування музичних концертів, театрів, музеїв, заняття у музичній та художній школі, заняття музикою у складі самодіяльної групи, заняття моделюванням та винахідництвом, створення художніх творів і музики.

Другий фактор (9,6% дисперсії) пов'язаний більше з навчальною діяльністю – читання художньої, наукової та науково-популярної літератури, вивчення іноземних мов, заняття з репетитором, відвідування бібліотек, читання газет, відвідування театрів.

Третій об'єднує спілкування у реальному та віртуальному світі та пасивне споживання музики та відео – прослуховування улюбленої музики, спілкування у соціальних мережах у Інтернеті, спілкування з друзями на вулиці, пошук в Інтернеті музики, фото та відео. Пояснює 8,2% дисперсії.

Четвертий (7,5% дисперсії) – відвідування кафе, нічних клубів, музичних концертів, відвідування кінотеатрів. Фактор об'єднує тих, хто орієнтований на дозвілля у спеціально організованих комерційних закладах.

П'ятий (6,8% дисперсії) фактор об'єднує суспільну активність і частково домашню (читання газет, заняття зарядкою та іншими спортивними вправами вдома, догляд за молодшими братами та сестрами, участь у суспільно-корисній праці, участь у роботі громадських організацій).

Шостий (5,7% дисперсії) фактор об'єднує перегляд кінофільмів вдома (на комп'ютері або відеопрогравачі), перегляд телепередач, допомогу батькам по господарству. Він об'єднує пасивне дозвілля вдома та домашню діяльність.

Сьомий фактор – заняття у гуртках і спортивних секціях – пояснює 5,4% дисперсії.

Як же змінюється поширеність різноманітних занять у різних класах? Дослідивши розповсюдженість читання художньої, наукової та науково-популярної літератури між 8 – 11 класами, ми побачили, що в 11-му класі зростає частка тих, хто частіше починає читати таку

літературу (напевне, через профорієнтаційну мотивацію та необхідність готуватися до екзаменів). При цьому спостерігаємо картину, коли після 8-го класу інтерес до читання починає спадати і зростає знову ближче до 11-го серед тих, хто читає щодня і декілька разів на тиждень, але не щодня. Цікаво, що іноді у 8-х класах діти читають більше ніж у 9-му та 10-му класах. Пояснити це можна, ймовірно, такими причинами: менша порівняно з старшокласниками завантаженість, що залишає час для читання; у багатьох ще збережено інтерес і бажання навчатися, пізнавати нове тощо.

Чим старший клас, тим більша частка тих, хто спілкується за допомогою соціальних мереж частіше, і тим менша частка тих, хто не спілкується взагалі. Так, щодня у соціальних мережах спілкується 55,2% восьмикласників і 65,6% одинадятикласників. Тих, хто не користується взагалі соціальними мережами у 8-х класах – 13,4%, а в 11-х – 3,7%. Така ж тенденція простежується і стосовно пошуку в Інтернеті фото, музики, та відео. Загалом, цьому частіше приділяють увагу учні 10 – 11-х класів. Ніколи цим не займається 12% восьмикласників і всього 5,1% одинадятикласників. Тож, імовірно, учні 10 – 11-х класів частіше мають у своєму розпорядженні комп'ютер та Інтернет

Якщо порівняти з 8 – 9 класами, у 10 – 11 класах учні рідше займаються у гуртках. Так, у 8-х класах туди ніколи не ходять 38,9%, а у 11-х – 50,2%. Стосовно спортивних секцій, частка тих, хто в них не займається, відрізняється не так радикально, проте учні 10 – 11 класів ходять туди рідше. Дещо збільшується серед одинадятикласників кількість тих, хто починає займатися зарядкою та іншими спортивними вправами вдома. Серед восьмикласників ніколи не роблять зарядку – 21,6%, а серед одинадятикласників – 14,2%.

Що стосується відвідування музичної школи, то порівняно з 8-м класом одинадятикласники відвідують її менше. Серед восьмикласників зовсім її не відвідують 80,6%, а серед одинадятикласників – 86,1%. У художніх школах дещо інша ситуація, тут спад не такий помітний. Імовірно, зі зростанням навантаження у школі, зміною інтересів заклади позашкільної освіти починають відвідувати лише ті, хто дійсно бажає цього, а не за вибором батьків (які часто віддають дітей до музичної школи).

У 10 – 11 класах різко зростає популярність послуг репетитора. Так, не рідше одного – двох разів на тиждень послугами репетитора користуються 20,3% дев'ятикласників, 27,3% – десятикласників та 46,3% – одинадятикласників. Це можна пояснити тим, що підлітки починають готуватися до вступу у вищі навчальні заклади, до ЗНО, стає складнішою шкільна програма, тож багато хто змушений звертатися до репетитора.

Що стосується нічних клубів, то вражає, що неповнолітні взагалі їх відвідують. Також дивує, що різниця між кількістю тих, хто відвідує нічні клуби у 8-му та 11-х класах не рідше 1 – 2 разів на тиждень, невелика – 12,6% і 12,4% відповідно. Нічні клуби належать до класу

комерційних закладів, спеціально призначених для проведення дозвілля молоддю, і вони набувають ознак місць своєрідного «статусного споживання», коли їх відвідування є рисою певної «дорослості», бажанням виділитися і бути як усі, одночасно (що характерно для підлітків).

Тепер порівнюємо характеристики старшокласників, що навчаються у спеціалізованих та неспеціалізованих школах. Так, художню літературу частіше читають учні спеціалізованих шкіл ($\chi^2=22,825$; sig <0,01). Така ж ситуація з читанням наукової та науково-популярної літератури ($\chi^2=14,209$; sig=0,014). Старшокласники з спеціалізованих шкіл також частіше вивчають іноземні мови ($\chi^2=20,072$; sig=0,001) та займаються з репетиторами ($\chi^2=18,433$; sig=0,002.) Вони також частіше відвідують бібліотеки ($\chi^2=13,983$; sig=0,016.): серед старшокласників спеціалізованих шкіл ніколи там не були протягом навчального року 36,8%, а неспеціалізованих – 50,2%.

Проте нічні клуби частіше відвідують саме учні неспеціалізованих шкіл ($\chi^2=14,403$; sig=0,013.) Також учні неспеціалізованих шкіл частіше беруть участь у домашній роботі, допомагаючи батькам ($\chi^2=13,408$; sig=0,02), частіше ходять у гості до друзів і знайомих ($\chi^2=18,939$; sig=0,02).

Немає ніякої різниці між учнями спеціалізованих та неспеціалізованих шкіл у таких заняттях як прослуховування улюбленої музики, спілкування в Інтернеті у соціальних мережах, відвідування кафе, гуртків, спортивних секцій, музеїв, музичних і художніх шкіл, перегляд кінофільмів вдома, перегляд телепередач, заняття музикою у складі самодіяльних груп, читання газет, пошук в Інтернеті музики, фото, відео, заняття зарядкою та іншими фізичними вправами вдома, участь у догляді за молодшими братами та сестрами, створення художніх творів і музики.

Учні спеціалізованих шкіл гуляють трохи рідше від своїх однолітків з неспеціалізованих шкіл з друзями на вулиці (але ця тенденція тільки наближається до рівня значимої кореляції, sig=0,097). А також вони рідше ходять до кінотеатрів, хоча тих, хто туди взагалі не ходить, серед цієї групи старшокласників менше ($\chi^2=13,752$; sig=0,017.)

Відзначимо, що те, як часто читає дитина, також залежить від рівня освіти та соціально-професійної приналежності батьків. Саме вони спрямовують або не спрямовують дитину на певні види діяльності, прищеплюють ту чи іншу систему цінностей. Так, наприклад, найвищий відсоток тих, хто читає художню літературу щодня, серед учнів, чий батько є представником гуманітарної інтелігенції, підприємцем; серед тих, хто читає декілька разів на тиждень, але не щодня – інженерно-технічним працівником, службовцем. А от тих, хто не читає ніколи, найбільше серед дітей безробітних (50%). Подібна до цього ситуація складається і у випадку аналізу за соціально-професійною приналежністю матерів. Діти представників гуманітарної інтелігенції,

підприємців, службовців, інженерно-технічних працівників і військовослужбовців також частіше користуються послугами репетиторів.

Підіб'ємо підсумки. У ході аналізу структури позашкільних занять підлітків м. Луганська ми зафіксували, що одним з найпоширеніших видів діяльності залишається спілкування в групі однолітків. Через поширення комп'ютерів та Інтернету спілкування відбувається не лише особисто, а й у просторі соціальних мереж в Інтернеті. Інтернет трохи «посунув» телебачення у лідерстві за увагу підлітків, ставши для нього електронною бібліотекою, простором спілкування, джерелом музики, фільмів, розваг. У цьому є як плюси (доступ до потрібної інформації, спілкування тощо), так і мінуси (наявність в Інтернеті матеріалів, неприпустимих для цієї вікової категорії, (це має місце і на телебаченні); можливість скачати реферат, домашнє завдання у готовому вигляді, не докладаючи зусиль). Нейтралізація мінусів, скоріш за все, залежить від батьків (встановлення програм інтернет-фільтрів для дітей, бесіди тощо), та органів, що борються з порнографією в Інтернеті. Ще одним небезпечним фактором виявилось досить поширене відвідування нічних клубів.

Було виявлено, що учні спеціалізованих шкіл частіше приділяють увагу видам діяльності, що безпосередньо пов'язані з навчанням: читання художньої та наукової літератури, заняття з репетиторами, вивчення іноземних мов. І тут важливо не лише можливе краще викладання у спеціалізованих школах. Ми виявили залежність між соціально-професійним статусом батьків і типом школи. Діти, чий батьки належать до інженерно-технічних працівників, керівників, службовців, гуманітарної інтелігенції, частіше навчаються у спеціалізованих школах, ніж діти робітників та робітників сфери торгівлі та послуг. Тобто, тут відіграє роль статусний фактор і намагання дати дітям кращу освіту. Так мотивовані батьки більш схильні орієнтувати своїх дітей на навчання, допомагати їм, наймати репетиторів тощо.

Література

1. Бондар Т. В. Стилежиттєві особливості повсякденних практик підліткових компаній / Т. В. Бондар // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Випуск 15. – Харків, 2009 – С. 635 – 639. **2. Гарыгина О. С.** Досуговые предпочтения как социальный индикатор / О. С. Гарыгина // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Випуск 15. – Харків, 2009 – С. 515 – 517. **3. Кременецька В. В.** Вплив статусних позицій на вибір культурно-дозвіллевих практик / В. В. Кременецька // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Випуск 15. – Харків, 2009 – С. 299 – 303. **4. Саган Г. В.** Концептуалізація феномена дитинства: основні підходи / Г. В. Саган // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного*

суспільства. – Випуск 15. – Харків, 2009 – С. 311 – 314. 5. Саган Г. В. Социокультурные практики детства: концептуализация, операционализация, украинская специфика / Г. В. Саган // Вісник Одеського національного університету. – Т. 15, Випуск 14. Соціологія: політичні науки – Одеса, 2010. – С. 51 – 60.

Петренко О. С. Діяльнісна сторона позашкільного життя старшокласників м. Луганська

У статті проведено аналіз структури позашкільної діяльності старшокласників м. Луганська загалом, залежно від класу, типу школи та соціально-професійної приналежності батьків, зроблено факторний аналіз.

Ключові слова: старшокласники, дозвілля, фактори соціалізації.

Петренко О. С. Деятельностная сторона внешкольной жизни старшекласников г. Луганска

В статье проведен анализ структуры внешкольной деятельности старшекласников г. Луганска в целом, в зависимости от класса, типа школы и социально-профессиональной принадлежности родителей, сделан факторный анализ.

Ключевые слова: старшекласники, досуг, факторы социализации.

Petrenko O. S. Out-of-school activities of senior pupils of Lugansk

This article includes analysis of out-of-school activities of senior pupils of Lugansk on the whole, depending on forms, type of school, socio-professional characteristics of parents. Here was also made its factorial analysis was made.

Keywords: senior pupils, leisure, factors of socialization.

Стаття надійшла до редакції 15. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 316.334. 56–057.874

Живілова М. С.

**ПОВСЯКДЕННІ МІСЬКІ ПРАКТИКИ ШКОЛЯРІВ
М. ЛУГАНСЬКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ОСВОЄННЯ ПРОСТОРУ**

Існують дві тенденції розгляду міської повсякденності в сучасній соціо-гуманітарній науці. **Перша** полягає у тому, що міські практики розглядають під різними кутами зору, не обмежуючись одним

визначальним чинником [1]. Це пов'язується з тим, що сучасне місто постає у вигляді „поєднання неузгоджених процесів та соціальної гетерогенності” [1, с. 210] та „завжди розтікається у нових напрямках” [1, с. 210], його кордони стають примарними. Згідно з першою тенденцією, виділяють три метафори розуміння міської повсякденності: транзитивність, ритмічність, місто як відбиток „минулого, щоденно створюваних шляхів пересування вздовж та впоперек міста, а також зв'язків за його межами” [1, с. 213]. Транзитивність – „це те, що дозволяє місту постійно формувати та змінювати свій вигляд” [1, с. 213], тобто взаємопроникнення простору та часу. Шлях пізнання транзитивності – це фланерство [1]. Метафору міських ритмів, на наш погляд, влучно характеризує Дж. Аллен: „Ритми міста – це все, від регулярних прогулянок людей по місту до найширшого кола повторюваних дій, звуків і пахощів, які розмічують життя у місті та дають його мешканцям відчуття часу та місця. Це відчуття не має нічого спільного із загальним упорядкуванням прагнень яких-небудь мас чи узгодженням щоденного життя в різних частинах міста” [1, с. 220]. Наведене визначення Дж. Аллена охоплює специфіку ритмів міста. Метафора ритмів також розкривається в концепції ритманалізу А. Лефевра. За Лефевром А. „... повсякденне можна охарактеризувати як набір певних функцій, які пов'язують і поєднують системи, які здаються різними” [2, с. 34]. Повсякденність міста, у свою чергу, „складається з „щоденного життя”, що визначається як повторювані матеріальні та людські практики, з „повсякденності” як екзистенціонального чи феноменологічного стану, та з „буденності”, що є чимось на кшталт іманентної сили життя, що пронизує все, протікаючи у просторі та часі” [1, с. 211]. А. Лефевр розкриває парадокс повсякденності: з одного боку, вона прагне до повторювання певних інтервалів часу чи процесів, і таким чином „уніфікує основні сфери соціального життя” [2, с. 35], з другого – „виробляє зміни таким чином, щоб надати враження швидкості в монотонності” [2, с. 35]. Метафора відбитків, у свою чергу, „допомагає розвінчати ідею про те, що місто – це впорядкований і розподілений зразок мобільності, що надає можливість побачити багато інших шляхів мобільності в місті” [1, с. 222].

Друга тенденція розуміння міської повсякденності відсилає нас до семіотики та лінгвістики. Місто, у такому разі, розглядається як гіпертекст і відповідно до цього існує певний інструментарій осягнення міської повсякденності, який запозичується у філології. Наприклад, М. де Серто [3] проводить паралелі між мовними конструкціями та міським простором. Ним використовуються такі поняття: синекдоха та асидентон [3]. Синекдоха „називає предмет словом, яке позначає його частину: так „голова” позначає „людину” [3, с. 31]. Асидентон – „пропуск сполучних слів і прислівників, які пов'язують граматично однорідні слова чи речення („прийшов, побачив, переміг”)” [3, с. 31]. Тобто, якщо ми застосуємо ці поняття до простору, то асидентон – це

звуження простору, його спрощення; а синекдоха – це розширення простору. Для міської повсякденності притаманні метафоричний характер та варіативність. Звідси, особливих властивостей набувають кроки, які „не локалізовані у просторі, а, скоріш виробляють його” [3, с. 28]. Крокуючи містом, людина привласнює простір, освоює його, пов’язує різні місця у систему. Звідси концепція пішохідно-мовного акту [3, с. 29], який неможливо звести до відбитків у формі фотокарток та карт. Через те, що карта „приховує дію, що її породила; практики замінюються своїми відбитками” [3, с. 28]. Щодо привласнення простору, з одного боку, повсякденні практики відрізняються колективним характером влади над простором, а з другого мають індивідуальний характер присвоєння простору [3, с. 27]. М. Де Серто зауважує, що, коли створюється концепт міста на папері, а потім втілюється у реальність, побудований концепт може зовсім по-іншому впливати на людей, ніж це було заплановано при його розробці. Архітектурне оточення впливає на людей, люди впливають на архітектурне оточення, змінюючи його фізичний та символічний вигляд. Це безконечний процес. М. де Серто вважає, що міські легенди є одним з різновидів конструювання простору міста.

Проте, слід зауважити, що перша тенденція розуміння міських повсякденних практик у сучасних дослідженнях домінує, на наш погляд, над другою. Це розкривається в тому, що текст міста (текст культури за Б. Хаймором [4]) виявляється неосяжним, різнобарвним і неструктурованим за якоюсь однією ознакою. Тому дослідники [3], [4] залишають спроби аналізу міської повсякденності за жорсткою системою та рекомендують втілитися у фланера, тим самим вільно віддавшись ритмам міського життя.

Для того, щоб перейти безпосередньо до аналізу повсякденних міських практик школярів, ми повинні розглянути класичну концепцію повсякденності А. Щюца. Головні тези А. Щюца [5] полягають у тому, що, **по-перше**, людина посідає певне місце (місце розуміється у широкому сенсі, враховуючи не тільки просторові характеристики). **По-друге**, кожна людина заглиблена у власну біографічну ситуацію. Місце та біографічна ситуація обумовлюють сприйняття реальності. **По-третє**, людина орієнтується у світі завдяки типізованим конструктам здорового глузду, які занурені у повсякденне життя і непомітні на перший погляд. Для подолання індивідуальності біографічних перспектив і зайнятих місць, розум вдається до процедури ідеалізації. Існують два різновиди ідеалізації: перша – я уявляю, що моє місце, це – його місце; друга – я уявляю, що його система релевантностей така ж як у мене. А. Щюц так описує процедуру дії типізованих конструктів: „Те, що переживається в досвіді реального сприйняття об’єкта, аперцептивно передається будь-якому іншому подібному об’єкту, який сприймається лише як тип. Реальний досвід підтверджує або не підтверджує моє передбачення (антиципацію) типової подібності з іншими об’єктами” [5, с. 11]. При

цьому антиципація відіграє важливу роль у конструюванні типів, тому що її суть полягає у гіпотетичному уявленні біографічної ситуації та системи цінностей іншої людини. На наш погляд, для аналізу міської повсякденності „всезагальна теза взаємності перспектив” [5] (тобто, наведені вище ідеалізації) є визначальною у розумінні, яким чином утворюються „зони порозуміння” (суспільні образи простору, за якими люди орієнтуються у ньому).

Особливо важливим у концепції повсякденності А. Щюца, ми вважаємо процес виникнення типізуючих конструктів під час безпосередніх „Ми-відносин”. Тобто, „перебування з ким-небудь в спільному просторі означає, що певний сектор зовнішнього світу, який містить об’єкти, що представляють інтерес для нас обох, однаково доступний як мені, так і моєму партнеру. <...> товариші (consociates) взаємно залучені в біографії один одного, вони разом зростають, живуть, можливо сказати, в чистому Ми-відношенні” [5, с. 19]. Тут потрібно наперед зауважити, що освоєння простору у школярів розпочинається із освоєння „своєї кімнати”, „свого дому”, „своєї вулиці” [6]. Таким чином, основна частина повсякденних міських практик локалізована у просторі безпосередніх Ми-відносин. Зростаючи разом зі своїми однолітками, поділяючи один і той же міський простір, школярі конструюють типізовані конструкти повсякденності. Головний потенціал Ми-відносин, що дозволяє конструювати типізовані об’єкти, розкривається у наступному: „Я формулюю ідеальний тип його [тобто, товариша – М.Ж.] особистості та поведінки на основі свого” [5, с. 19].

Як видно з аналізу концепцій міської повсякденності, окремі дослідження міських повсякденних практик молоді виявляються рідкістю і були зроблені в межах соціології культури (аналіз міських субкультур [6], [7]). Дослідження „Повсякденне життя луганського школяра – 2011” мало на меті виявити, які повсякденні міські практики притаманні школярам і яким чином вони конструюються.

Отже, під час дослідження „Повсякденне життя луганського школяра – 2011” учням 16-ти шкіл м. Луганська були запропоновані такі запитання: „В яких місцях міста Ви найчастіше зустрічаєтесь з друзями, гуляєте?”, „Якщо до Вас прийдуть друзі, то які місця у місті Ви їм покажете?”^{††}. Нагадаємо, що під час дослідження „Луганськ – 2010: місцеві вибори та міська громада” ми сконструювали ментальну карту міста Луганська [8, 9], яка була властива повнолітнім мешканцям міста^{†††}. Тоді ми отримали перелік топонімів, за якими власне створили карту. Методика обробки даних у дослідженні ментальної карти міста школярів

^{††} В анкеті: „В яких місцях міста Ви найчастіше зустрічаєтесь з друзями, гуляєте?”, „Якщо до Вас прийдуть друзі, то які місця у місті Ви їм покажете?”.

^{†††} Надалі, для спрощення викладу матеріалу, будемо використовувати поняття „діти” (для позначення опитаних школярів, вік яких визначається в межах 13 – 17 років) і „дорослі” (для позначення повнолітніх мешканців міста).

дещо відрізнялася від наведеної вище. В ході анкетування ми отримали дані, які репрезентували всі райони міста (всього було проаналізовано 800 анкет). По кожній школі відповіді аналізувалися окремо (під час конструювання ментальної карти міста „дорослих” масив аналізувався сукупно). Для кожної школи ми отримали перелік топонімів, де переважали назви об’єктів тієї місцевості, де мешкає (навчається) школяр. Відповіді на запитання: „В яких місцях міста Ви найчастіше зустрічаєтеся з друзями, гуляєте?” характеризують звичне, повсякденне просторове оточення школярів. Тут більша частка топонімів, які безпосередньо розташовані біля школи та місця проживання. Наприклад, якщо це школа м. Олександрівська, то школярі найчастіше вживають топоніми, пов’язані з їх містом. Відповіді на запитання: „Якщо до Вас прийдуть друзі, то які місця у місті Ви їм покажете?” повинні були характеризувати місто Луганськ у цілому, як його уявляють „діти”. Але тут переважають не топоніми, а назви розважальних установ. Звідси маємо досить узагальнену ментальну карту Луганська, для якої характерна деталізація території, де живе школяр, і узагальнення центру міста.

Аналіз даних відповідно до школи, в якій навчається дитина, допоміг виявити певні специфічні особливості і умовно розподілити школи за трьома районами: „периферією”, „серединою” та „центром” (периферія та центр – це крайні точки в нашому аналізі, тому простір між ними називаємо серединою). Згідно з таким розподілом ми створили три ментальні карти (Мал. 1 – 3), які відповідають уявленням мешканців „периферії”, „середини” та „центру” м. Луганська. Для кожної частини міста ментальна карта має свою специфіку. Особливо слід відмітити, що структурування міста розпочинається зі „свого дому”, „свої вулиці”. Це підтверджується дослідженнями: „Центр індивідуального освоєння урбаністичного простору рідко збігається з центром його історичного освоєння: для молоді такою точкою відліку стає „своя кімната”, „дім” [6, с. 20]. У своїх відповідях, „діти” використовують обґрунтування „свій дім”, „поряд зі школою”, „своя вулиця”. Ця тенденція властива мешканцям усіх частин міста, але різною мірою (у мешканців „центру” відсутнє обґрунтування „свій”, але вони також структурують простір починаючи зі школи та вулиці, де мешкають). Наступною точкою відліку структурування простору повсякденних практик стають „розважальні центри”. Школярі використовують у своїх відповідях назви розважальних центрів частіше ніж назви вулиць, площ і пам’ятників.

Тому ментальна карта міста Луганська „дітей” відрізняється від ментальної карти „дорослих” [8], [9]. Вона деталізує локальні території, де мешкають і навчаються „діти” (залежно від району міста) та узагальнює центр. Центр виявляється на цій карті єдиною загально визнаною „зоною порозуміння”. Але чим ближче до самого центру мешкають і навчаються „діти”, тим більш деталізованим він постає. У той же час потрібно враховувати, що мешканці центру майже

не застосовують обґрунтування „свій”, коли характеризують місця зустрічі з друзями. Вони докладно описують центр міста, тому що там мешкають. Але не вказують приналежність „свій”. Невже ця загальна зона – центр – розуміється ними як надбання всього міста, є відкритою і не наділяється інтимним змістом? На наш погляд, це питання залишається відкритим.

Далі охарактеризуємо докладніше районні особливості. У мешканців, віддалених від центру місцевостей, виокремлюються два центри – центр їх локальної місцевості та центр м. Луганська. Чим ближче мешкає школяр до центру м. Луганська, тим меншою є його локальна територіальна ідентичність. Якщо ми говоримо про мешканців „середини” – між „периферією” та безпосередньо „центром” – то у них засвоєння центру і локальної місцевості приблизно однакове. Чіткого розмежування на два центри – „новий” та „старий” – у школярів, на відміну від „дорослих” [8], [9], немає. В основному всі практики сконцентровані в „новому” центрі, де наявні розважальні установи. Школярі докладно описують ті місця, де гуляють. Питання про пам’ятки також не викликало у них труднощів. Кількість невідповідей у цілому менша, ніж у „дорослих” [8], [9]. Повсякденні міські практики обмежені віком і матеріальною забезпеченістю батьків. Отже, вік також є основою структурування простору міста. В культурології існує спеціальний термін „kidult” (від англ. „доросла дитина”). Згідно з ним, дорослі споживають культуру, яка створена для молоді [7, с. 147]. Звідси їх повсякденні практики також структуровані навколо розважальних центрів, але дорослі мають більшу свободу дій, тому меншою мірою обмежені фінансовими, моральними факторами. Чим старшими стають „діти”, тим різноманітнішим стає освоєння ними міста. Чим більше ми наближаємося до вікової групи 16 – 17 років, тим більше ми зустрічаємо у респондентів топоніми в центрі.

Потрібно сказати про те, що в м. Луганську існують певні місця зустрічей молоді, які є значимими для неї і мають свою власну (альтернативну загальноміським уявленням) історію. Такими місцями є пам’ятник К. Ворошилову (місце зустрічей і проведення часу неформальної молоді. Зазвичай, це „емо”, „скейтери” та ін.), торговельний комплекс „Варус” (тут наявна велика площа, на якій „скейтери” та „ролери” відпрацьовують свою трюки). Як складаються ці повсякденні практики в місті? Молодіжна субкультура реконструює міський простір відповідно до інтересів всередині своєї групи, беручи до уваги існуючі просторові стереотипи (зони „порозуміння”, які допомагають орієнтуватися у місті всім його мешканцям). Молодіжну субкультуру характеризують як „виробляюче-невиробляючу систему: нових речей (економічних благ) вона дійсно не створює, але при цьому активно конструює нові для даної культурної системи змісти та значення” [7, с. 142]. Простір взаємодії у молодіжних субкультурах відрізняється від простору взаємодії інших людей, тому що молодіжні

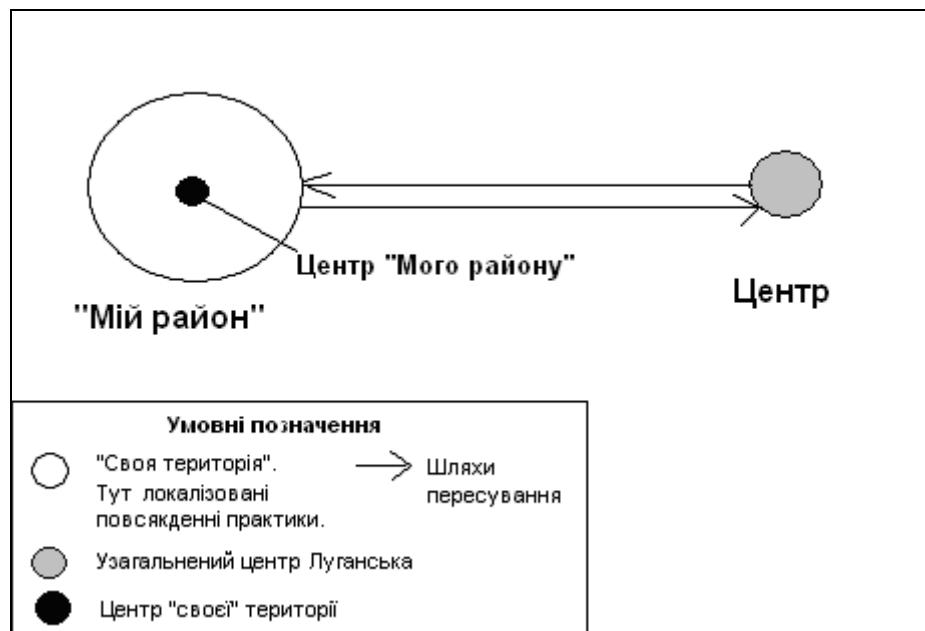
субкультури наділяють певні місця унікальними (діючими тільки в межах певної групи) змістами. Наприклад, площа – місце для відпрацювання трюків.

Особливу роль у конструюванні нових змістів відіграє фольклор міської молоді. Найголовніша його функція полягає у виробленні та трансляції нових змістів [7]: „Фольклорні матеріали дозволяють споглядати, як проходить інтеріоризація культурного тексту міста (його просторової складової) сучасною молоддю” [6, с. 21]. За названими топонімами можна встановити прихильність школярів до певних субкультур. Тому, коли школяр вказує поряд один з одним топоніми пам’ятник К. Ворошилову та ТЦ „Варус”, ми одразу розуміємо, що він представник неформальної молоді, тому що його повсякденні практики проходять в цих місцях.

Таким чином, міські повсякденні практики школярів локалізовані „на своїй вулиці”, але виходять за межі „своєї” території та концентруються у центрі міста. Ментальна карта м. Луганська школярів має лінійний характер – „мій дім, моя вулиця, моя школа, мій район” – „центр”. Для школярів „центру” відбувається збіг місця, де вони мешкають, і центру м. Луганська. Інші території міста вони освоюють фрагментарно, тому основні повсякденні практики сконцентровані в центрі (у розважальних закладах).

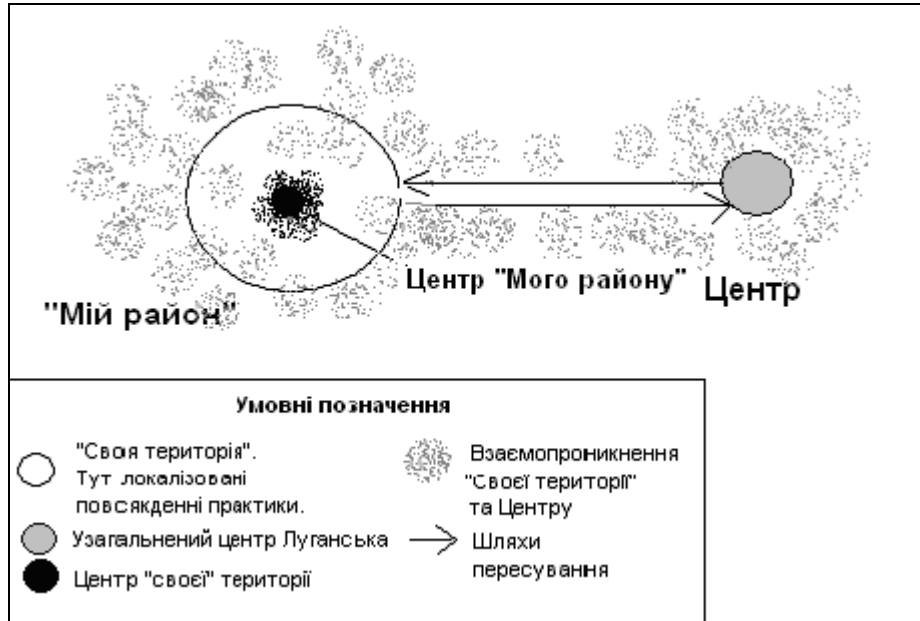
Мал. 1

Карта м. Луганська (очима школярів „периферії”)

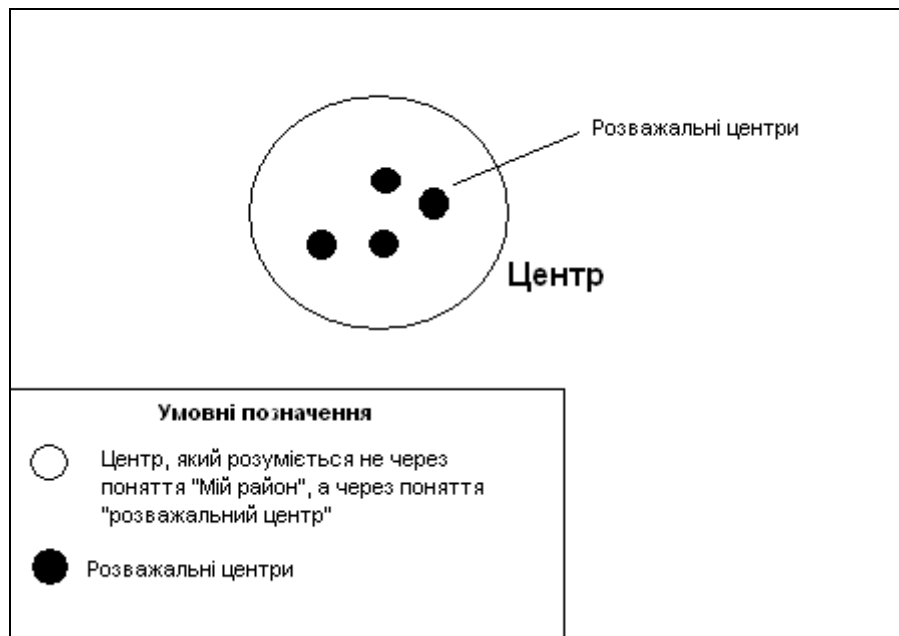
Мал. 2

Карта м. Луганська (очима школярів „середини”)

Мал. 3

Карта м. Луганська (очима школярів „центру”)

Література

- 1. Амин Э.** Внятность повседневного города [Электронный ресурс] / Э. Амин, Н. Трифт // Логос – 2002 – № 3 – 4. – С. 209 – 233. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/34/14.pdf>. **2. Лефевр А.** Повседневное и повседневность [Электронный ресурс] / Анри Лефевр // Социологическое обозрение. – 2007 – Том 6 – № 3 – С. 33 – 36. – Режим доступа: <http://sociologica.hse.ru/2007-6-3/27738373.html>. **3. Де Серто М.** По городу пешком [Электронный ресурс] / Мишель де Серто // Социологическое обозрение. – 2008 – Том 7. – № 2 – С. 24 – 38. – Режим доступа: <http://sociologica.hse.ru/2008-7-2/28122457.html>. **4. Харламов Н.** Городские виды, реальные и воображаемые [Электронный ресурс] / Н. Харламов // Рецензия на книгу: Ben Highmore Cityscapes: Cultural Readings in the Material and Symbolic City. – Houndmills and London: Palgrave Macmillan, 2005. – 192 p. – Режим доступа: <http://sinjdivan.narod.ru/sd12rez3.htm>. **5. Щюц А.** Методология социальных наук / А. Щюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с. **6. Тихомиров С. А.** Фольклор современной городской молодежи: аксиологический аспект [Электронный ресурс] / С. А. Тихомиров // Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата культурологии. – Санкт-Петербург, 2009. – 26 с. – Режим доступа: <http://www.culturalnet.ru>. **7. Тихомиров С. А.** Место молодежных субкультур в системе современной городской культуры [Электронный ресурс] / С. А. Тихомиров // Сборник Научно-образовательного культурологического общества. – СПб., 2009. – С. 142 – 150. – Режим доступа: <http://www.culturalnet.ru/main/getfile/799>. **8. Живілова М. С.** Образ міста Луганська: просторовий вимір / М. С. Живілова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011 – № 2 (213) – С. 57 – 63. **9. Живілова М. С.** Методологія та методи конструювання образу міста (на прикладі м. Луганськ) / М. С. Живілова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – С. 84 – 89.

Живілова М. С. Повсякденні міські практики школярів м. Луганська: порівняльний аналіз освоєння простору

У статті розглядаються підходи до розуміння міської повсякденності. Наведено дані дослідження повсякденних міських практик школярів м. Луганська. Освоєння простору міста у школярів має лінійний характер: „мій дім” – „центр”. Результати представлені ментальними картами м. Луганська.

Ключові слова: міська повсякденність, ідеалізація, ми-відносини, повсякденні міські практики, ментальна карта

Живилова М. С. Повседневные городские практики школьников г. Луганска: сравнительный анализ освоения пространства

В статье рассматриваются подходы к пониманию городской повседневности. Приведены данные исследования повседневных городских практик школьников г. Луганска. Освоение пространства города у школьников имеет линейный характер: „мой дом” – „центр”. Результаты исследования представлены ментальными картами г. Луганска.

Ключевые слова: городская повседневность, идеализация, мы-отношения, повседневные городские практики, ментальная карта

Zhivilova M. S. The urban everyday life of pupils in Lugansk: a comparative analysis mastering of the space

In the article there were considered approaches to the understanding of urban everyday life. Here presented data of the study of urban everyday practices of the pupils in Lugansk. Mastering of the space is linear one, „my house” – the „center”. Results of research are represented by mental maps of Lugansk.

Keywords: urban everyday life, idealization, we- relations, the urban everyday practices, mental map.

Стаття надійшла до редакції 08. 11. 2011 р.
Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.
протоколом № 4
Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

УДК [316.624.3:615.2:615.015.6] – 057.874 (477.61)

Кононов І. Ф.

**НАРКОТИЗМ СЕРЕД ШКОЛЯРІВ СТАРШИХ КЛАСІВ
У М. ЛУГАНСЬКУ: ФОРМИ ТА ПОШИРЕНІСТЬ**

Вся історія людства пов'язана зі взаємодією з психотропними речовинами. Можливо це є розплатою за розумність людини. З розумом індивід набуває і усвідомлення своєї смертності. Особливо драматичним воно стало в сучасних суспільствах у зв'язку з індивідуалізацією життя людини. Еріх Фромм писав: «Наша епоха просто заперечує смерть, а разом з нею і одну з фундаментальних сторін життя. Замість того щоб перетворити усвідомлення смерті і страждань в один з найсильніших стимулів життя – в основу людської солідарності, в каталізатор, без якого радість і ентузіазм втрачають інтенсивність та глибину, – індивід змушений придушувати це усвідомлення»[1, с. 205]. Таким чином

свідомість людини перетворилася для неї на проблему, не менш серйозну, ніж виклики підсвідомості.

Прорив у підсвідоме за допомогою психотропних речовин з давніх часів став одним з виходів, який віднайшли люди, що жили в різні епохи і в різних цивілізаційних системах. Станіслав Гроф описує використання психотропних речовин в різних культурах, від шаманізму до середньовічного «ars moriendi». Наприклад, він припускає стосовно відомих Елевсинських містерій в античному світі таке: «Розповіді про переживання, яких зазнавали посвячені, містять часті згадування вражаючих видінь надприродної яскравості. Вони часто описуються у вигляді протиставлення світла і п'їтьми, страху і блаженства. <...> Серед найбільш вражаючих видінь були зустрічі з божествами, особливо з богинею Персефоною. <...> Важливим ключем до цієї таємниці є факт, що перед кульмінацією посвячення ієрофанти давали тим, кого посвящали, випити священного напою, що називався кікеон. Отже, цілком можливо, що кікеон мав дуже сильні психотропні властивості. Тільки застосування психодилічного напою можна пояснити, яким чином стабільно вдавалося викликати настільки потужні переживання у тисяч людей одночасно»[2, с. 63 – 64]. С. Гроф називає описані стани свідомості холотропними, а відповідні переживання розглядає як трансперсональні. Їх пережити можна не лише завдяки психоактивним речовинам, але й завдяки холотропному диханню, або надзвичайним тілесним станам. Він пише: «Хоча трансперсональні переживання набувають у процесі глибокого занурення у себе, їх неможливо трактувати як суто психічний особистісний феномен у загальноприйнятому сенсі. З одного боку, вони проявляються в тому ж самому континуумі, що й біографічно-ретроспективні і перинатальні переживання, доступ до них відкривається в результаті інтроспекції. З другого боку, вони явно простягаються безпосередньо, без залучення органів чуттів, до таких джерел інформації, які лежать далеко за межами можливого для окремої особистості. Десь на пренатальному рівні психіки відбувається якийсь дивний стрибок, і те, що було до цього глибоко інтроспективним дослідженням, самоаналізом, переходить в іншу якість і відкриває канал переживань, що належать до різних аспектів всього Всесвіту і таких, що отримуються екстрасенсорним шляхом. Дехто порівнює такі переживання зі стрічкою Мьобіуса, адже вже й не скажеш, де внутрішня сторона цієї стрічки, а де зовнішня» [2, с. 185].

Зі сказаного видно, що психоактивні речовини в даному разі використовувалися в контексті взаємодії зі священним, з його нумінозним^{§§} ликом. Отже, вони жодним чином не ставали ознакою

^{§§} Нумінозним німецький історик релігії і теолог Р. Отто назвав релігійний досвід,, пов'язаний з переживанням таємничої і страшної Божої присутності. Йому відповідають страх і трепет у поєднанні з захопленням і екстазом[3].

повсякденності, будучи культурно освоєні і віднесені лише до полюсу сакрального. Карл Густав Юнг вважав, що захисні стіни навколо нумінозного почали руйнуватися разом з раціоналізацією суспільного життя. Він писав: «Лише в епоху Просвітництва виявилось, що боги все ж не існують в дійсності, а є проекціями. Тим самим з ними було покінчено. Однак не було покінчено з відповідною їм психічною функцією, навпаки, вона перемістилася у сферу несвідомого, через що люди самі виявилися отруєними надлишком лібідо, який раніше знаходив собі застосування в культурі ідолів. Знецінення і витіснення такої сильної функції, як релігійна, мало, природно, значні наслідки для психології окремої людини. Річ у тому, що зворотній притік цього лібідо надзвичайно посилює несвідоме і воно починає здійснювати на свідомість потужний вплив своїм архаїчним колективним змістом. Період Просвітництва, як відомо, завершився жахами французької революції» [4, с. 140].

Модерна людина, залишившись наодинці зі своєю психікою, у більшості випадків виявилася не готовою до такої зустрічі. Це стало одним з джерел того стану, який Е. Дюркгайм назвав аномією. Частина суспільства почала відшукувати вихід в індивідуальній втечі від реальності. В Західній Європі в XIX ст. на цьому ґрунті серед діячів мистецтв виникла навіть поетизація наркотичного сп'яніння. Усвідомлення наркотизму як медичної і соціальної проблеми тоді ще просто не існувало. Історики свідчать, що на початку XIX ст. у Великобританію щорічно ввозили абсолютно легально до 20 тонн опіуму. У Індії опіумний мак вирощувала теж абсолютно легально Ост-Індська компанія. Її фахівці і вдосконалили технології очищення опіуму. По всій Європі він продавався в аптеках у вигляді розчину і порошку. Лікарі багатьох хворих робили наркоманами, не розуміючи цього. Ост-Індська компанія почала використовувати опіум як предмет торгівлі з Китаєм для того, щоб за виручене срібло придбати чай. Епідемія опіумокуріння мала руйнівний характер для китайського суспільства. Китай програв так звані «опіумні війни» 1840 – 1842 та 1856 – 1860 рр., опинившись перед загрозою втрати незалежності. Величезна кількість людських життів була сплюндрована і передчасно обірвана [5].

На цей час немає єдиної задовільної теорії, яка б давала пояснення наркотизму. Ідеї, наведені в цій статті, теж треба розглядати лише як загальну рамку для осмислення означеного соціального явища. Все зводити до впливу макросоціальних чинників неможливо. Вони окреслюють лише межі, які обумовили його виникнення. Але сама його динаміка залежить від більш тонких механізмів. Адже одні люди в одній і тій же соціальній ситуації стають наркоманами або алкоголіками, а інші – ні.

Я це говорю не для того, щоб відвернути увагу від стану соціальної системи. Соціологами на прикладі багатьох країн показано, що розповсюдженість наркотизму зростає в переломні моменти

історичного розвитку – під час криз, воєн та революцій [6]. Виділено вразливі в цьому відношенні шари населення. Дослідники намагалися зрозуміти, який тип особистості більш схильний до адикції. Результати відповідних досліджень виявилися парадоксальними. Скажімо, серед алкоголіків, як пише Віктор Бурлака, наявні практично всі типи особистостей [7, с. 11]. Але є певна статистична залежність: до наркотизації більше схильні особи з такими рисами як компанійськість, імпульсивність, бунтарство. В. Бурлака пише: «Спільним для всіх цих осіб є прагнення стимуляції і збудження. В одних, щоправда, це проявляється в конструктивних формах, в інших – у деструктивних. Самі по собі подібні риси не є патологічними. Навпаки, вони високо цінуються суспільством, якщо є продуктивно спрямованими». Але інші вчені дійшли висновку, що наркотизація частіше за все спіткає людей з низьким рівнем самоповаги. В. Бурлака передає цю точку зору так: «Зловживання субстанціями може бути засобом втечі від негативних почуттів щодо самих себе, які виникають внаслідок невдач у подоланні проблем цього періоду життя» [7, с. 12]. Отже, особа, схильна до адиктивної поведінки, виглядає як душа компанії з нахилами бунтаря, але низьким рівнем самооцінки. Подібні риси не дуже узгоджуються між собою.

Усі сучасні суспільства визнають наркотизм серйозною соціальною і медичною проблемою. На рівні ООН 1961 р. була прийнята Єдина конвенція про наркотичні засоби [8], 1971 р. – Конвенція про психотропні речовини [9]. Діє Міжнародний комітет з контролю над наркотиками ООН [10].

У Радянському Союзі проти наркотизму була зорієнтована вся репресивна потуга держави, але він в латентному вигляді зберігався [11]. Хаотична демократизація суспільного життя під час перебудови, а потім обставини ринкової трансформації спровокували наркоепідемію. Василь Соболев і Олексій Сердюк наводили дані, що в Україні 1968 р. на обліку перебувало 2506 наркоманів, а в 1997 р. – вже 54555 хворих на цю недугу [12]. Вчені писали: «...Темпи наркоепідемії різко збільшилися в 1991 році, тобто тоді, коли в країні почався практичний перехід до нових форм господарювання та суспільного устрою, який відбувався в умовах загальної економічної, політико-правової та моральної кризи. Криза, як відомо, викликала різке зниження життєвого рівня значних мас населення, девальвацію і сприяла руйнуванню попередньої системи цінностей та інші несприятливі процеси в суспільстві» [12].

Незважаючи на те, що наркотична епідемія становить загрозу національній безпеці України, вона вивчалася за останні роки досить фрагментарно. Немає державного загальнонаціонального моніторингу ситуації. Дослідницькі проекти, що реалізовувалися, трималися на ентузіазмі ініціаторів. У різні роки до вивчення проблематики наркотизму в Україні долучалися О. М. Балакірева та О. О. Яременко (Київ), В. Н. Подшивалкіна, Т. Г. Каменська, М. В. Левинський та

Н. А. Мирошниченко (Одеса), В. А. Соболев, І. П. Рущенко, Ю. А. Свеженцева, О. О. Сердюк, С. Б. Решетняк, С. В. Яковлев (Харків). Моніторинговий характер мають дослідження наркотизму київських (керівник О. М. Балакірева) і харківських (керівник І. П. Рущенко) соціологів.

Для нас особливе значення має проект вчених Харківського національного університету внутрішніх справ «Молодь та наркотики», який здійснюється з 1995 р. На цей час в його межах проведено 8 опитувань учнів старших класів, ПТУ та студентів вищих навчальних закладів м. Харкова [13, с. 477]. Керівником дослідження на початковому етапі був професор Василь Соболев, а зараз керівництво ним здійснює професор Ігор Рущенко. Останній дійшов висновку, що наркотизм пов'язаний з епідеміями двох родів: епідемія першого роду – це соціальна епідемія, пов'язана з модою на наркотики в молодіжному середовищі, а епідемія другого роду – це власне медична епідемія. Соціологи, на його думку, переважно вивчають саме епідемію першого роду. Зараз вона пішла на спад, в той час як медична епідемія триває. Про це вчений говорив на конференції «Молодь і злочинність» в Луганську (Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко, 27 – 28 жовтня 2011 року). Загальний висновок зводиться до того, що «...протягом останніх років споживання наркотичних речовин у молодіжному середовищі зменшується, а на фоні зменшення епізодичних споживачів частка регулярних споживачів має тенденцію до зростання» [13, с. 480]. В подальшому аналізі емпіричної інформації я буду порівнювати отримані нами дані перш за все з результатами, отриманими харківськими соціологами. Перше узагальнення їхнього дослідження відобразилося в монографії в 2000 році [14].

Вважаю за необхідне зробити деякі термінологічні зауваження. Харківські вчені вживають термін «наркотизм» як синонім масової адиктивної поведінки. Олексій Сердюк пише: «На нашу думку, ознаками наркотизму як соціального явища є: 1) адиктивна поведінка, що набула масових форм, 2) виникнення особливих соціальних груп споживачів адиктивних речовин, 3) поширення адиктивної субкультури, 4) виникнення специфічних соціальних відносин, 5) трансформація соціальної структури під впливом наркотизму» [7, с. 31]. Поняття «наркотик» є давньогрецьким за походженням (ναρκωτικός – що приводить до заціпеніння). Вважається, що його ввів до медичного лексикону Гіппократ. Спочатку цим поняттям позначали опіати та опіоїди, які викликали ступор чи нечутливість до болю. Обсяг цього поняття в історії постійно зростає, що збіднювало відповідно його зміст. Зараз цим словом часто називають нелегальні психоактивні речовини. Отже у визначенні тієї чи іншої речовини як наркотику наявні соціальна, медична і юридична сторони. Враховуючи нечіткість терміну і можливу безплідність термінологічних дискусій, я буду вживати термін

«наркотизм» і в широкому сенсі, як це роблять харківські соціологи, і у більш вузькому сенсі, відносячи його лише до певного класу адиктивних речовин. Останнє необхідне з огляду на різний ступінь культурної включеності тих чи інших адиктивних речовин. Така постановка питання може здатися сумнівною. Хтось може заперечити, що алкоголь зруйнував більше людських доль, ніж канабіс. У мене не викликає сумніву шкідливість і одного, й іншого. Річ не в тім.

Нагадаю у зв'язку з цим проблему злочину. З юридичної точки зору до злочинних зараховують лише ті дії, які порушують відповідні норми закону. При такому розумінні виникає безліч парадоксів. Наприклад, руйнівна для суспільства дія може ще не підпадати під норму закону, а отже не підлягає державному переслідуванню. Прагнучи до соціологічної інтерпретації, яка мусить бути основою правового розуміння явища, Е. Дюркгайм пов'язував злочин з дією, що порушує фундаментальні колективні почуття. Для нього, це – „...дія, що ображає певні колективні почуття, які наділені особливою енергією та визначеністю” [15, с. 464]. І. П. Рущенко, розвиваючи ці ідеї класика, пов'язав розуміння злочину з порушеннями у відтворенні інституціональної системи суспільства. Ці порушення стосуються життєво важливих інститутів суспільства. Вчений пише: „Кожне суспільство конкретного історичного відрізка часу має свій інституційний фундамент, відповідно до якого розгортаються та актуалізуються інститути контролю, кримінальне право, правоохоронні органи” [16, с. 174].

Ці ідеї можна застосувати і при вивченні наркотизму. Вживання алкоголю і тютюнокуріння нашою культурою освоєні. В ній вибудовані схеми, які забезпечують суспільство від руйнівних наслідків вживання названих речовин. Не буду стверджувати, що вони діють без збоїв. Не буду і спрощувати цю проблему. Культурні схеми, спрямовані на оволодіння вживанням алкоголю, залежать від різних обставин. Наприклад, важливе значення має розповсюдженість серед того чи іншого народу ензимів ALDH. Так, фахівці з молекулярної генетики пишуть, що «...наявність в генотипі алелей с.143А та с.1510А гена ALDH2 можна розглядати як протектний фактор розвитку алкогольної залежності» [17]. Тому, скажімо, паттерни нашої культури можуть бути згубними для інших народів.

Інша річ – психоактивні речовини, які культурою не освоєні. Внаслідок такого їх вторгнення в повсякденне життя здійснює руйнівний вплив на його порядок. Відбувається злам у відтворенні суспільних інститутів. Особливо небезпечними деякі з цих речовин можуть бути і з медичної точки зору. Вони можуть швидко і безповоротно руйнувати особистість і її тіло. Отже, вживання таких речовин перетворюється на повільний спосіб самогубства. Через це культура і відторгає подібні речовини.

Я побічно торкнувся дуже складної теми. До того ж вона погано вивчена. Розуміючи небезпеку подібних поверхових розглядів, я звернувся до неї лише з метою показати, чому я надалі при розгляді відповідного блоку результатів опитання буду розрізняти у вузькому сенсі слова власне наркотизм, алкоголізм і залежність від нікотину. Характеристики дослідницького проекту „Повсякденне життя луганського школяра – 2011” та характеристики вибіркової сукупності при опитуванні даються у вступній статті до даного розділу журналу.

В анкеті ситуація з розповсюдженістю наркотизму серед учнів старших класів шкіл Луганська зондувалася за допомогою ряду запитань, які дали можливість отримати достатньо стереоскопічне уявлення про проблему. Загальний розподіл відповідей на пряме запитання про розповсюдженість вживання наркотиків школярами наводиться в Табл. 1.

Таблиця 1

**Розподіл відповідей на запитання «Наскільки розповсюджене в середовищі учнів вашої школи вживання наркотиків?»
(В % від кількості опитаних)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані	8 кл.	9 кл.	10кл.	11кл.
1.	Це масове явище	3,3	3,9	1,9	1,6	5,5
2.	Є школярі, які регулярно вживають наркотики, але їх небагато, і є більшість, що їх ніколи не куштувала	4,5	6,7	1,4	7,1	3,2
3.	Дехто з школярів вживає наркотики, але це дуже незначна кількість, а більшість з наркотиками справи не мають	13,5	11,2	10,1	14,1	18,3
4.	Учні нашої школи наркотиків не вживають	36,6	38,8	42,0	39,1	28,9
5.	Складно відповісти	41,4	39,3	44,4	38,0	44,0
6.	Немає відповіді	0,7	0,1	0,2	0,1	0,1
	Разом	100	100	100	100	100

На основі цих даних можна сказати, що наркотики в обрії повсякденного життя учнів старших класів присутні. Меншість серед опитаних усіх класів впевнена, що учні їхньої школи наркотиків не вживають. 21,3% від загальної кількості опитаних визнали, що тією чи іншою мірою, але серед учнів їх школи є ті, хто вживає наркотичні речовини. Оскільки запитання належить до сензитивних^{***}, то варто звернути увагу на кількість тих, кому складно було на нього відповісти. Цілком можливо, що серед них є й ті, хто просто приховав свої знання про стан речей з питання, що вивчається.

У таблиці відображається слабка кореляція думки про розповсюдженість вживання наркотиків учнями від класу: чим старші учні, тим частіше вони впевнені, що дехто з їхніх однокласників вживає наркотики (коефіцієнти: Спірмена 0,127 та Пірсона 0,129). Звертає на себе увагу факт, що розподіл відповідей між восьмикласниками та одинадцятикласниками достатньо близький.

Розподіл відповідей за статтю відрізняється несуттєво. Значимі відмінності зафіксовані лише за позиціями «це – масове явище» (дівчата – 1,2%; хлопці – 5,5%) та «учні нашої школи наркотиків не вживають» (відповідно 37,2% та 34,7%). Відмінність за позицією «є школярі, які регулярно вживають наркотики, але їх небагато, і є більшість, що їх ніколи не вживала» (дівчата – 4,2%; хлопці – 5,25) знаходиться у межах статистичної похибки. За позицією «дехто з школярів вживає наркотики, але це дуже незначна кількість, а більшість з наркотиками справи не мають» зафіксовано однакові проценти в статевих групах (по 13,8%). Гендерні характеристики розподілу відповідей підтверджують давно зафіксовану диспропорцію: серед тих, хто вживає наркотики значно більше чоловіків, ніж жінок [11, с. 78]. Тому чоловічий і жіночий досвід контакту з цими речовинами і людьми, що їх вживають, мають різнитися. Але в учнівській молоді цей досвід різниться не суттєво.

Для конкретизації розглянутого питання в анкеті було передбачено запитання про вживання наркотиків в найближчому оточенні респондента. З одного боку, це давало можливість зрозуміти, наскільки респондент, відповідаючи на попереднє запитання, користується власним досвідом, а, з другого боку, це дозволяло зрозуміти механізми розповсюдження наркотизму. Я вже наводив думку фахівців, згідно з якою для пояснення розповсюдження наркотизму варто застосовувати епідеміологічну модель. До того ж, харківськими соціологами встановлено, що найбільший вплив на молодих людей при вживанні наркотиків «...справляє субмісивний мотив (потрапляння під груповий тиск). Ця позиція є «абсолютним лідером» за частотою виборів

^{***} І. Ф. Девятко пише: «Сензитивними можуть вважатися будь-які запитання, спрямовані на отримання відомостей, які люди зазвичай вважають за краще приховувати» [18].

респондентами – 60,5%»[7, с. 47]. Наведу табличні дані про вживання наркотиків серед трьох найближчих друзів (Табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Уявіть собі трьох своїх близьких друзів. Скільки з них, на Вашу думку, хоча б колись вживали наркотики?» (В % від кількості опитаних)

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані	8 кл.	9 кл.	10 кл.	11 кл.
1.	Один	9,3	7,0	5,9	12,5	12,3
2.	Два	6,1	5,3	6,3	3,3	9,5
3.	Три	4,1	2,3	2,0	6,5	5,9
4.	Жоден	78,9	83,6	85,8	77,7	72,3
5.	Складно відповісти	1,6	1,6	0,0	0,0	0,0
	Разом	100	100	100	100	100

Дані цієї таблиці підтверджують дані попередньої таблиці. Серед усіх опитаних у 19,5% респондентів є найближчі друзі, які вживають наркотики. Тенденції теж не відрізняються від вже зафіксованих. χ^2 має значення 25,169, що підтверджує наявність зв'язку між перемінними «друзі, що вживають наркотики» і класом, де вчаться респонденти. Відмінності між статтями у цьому разі проявляються рельєфніше: троє друзів-наркоманів є в 6,8% юнаків і в 2,4% дівчат; два таких друга/подруги відповідно є в 7,8% опитаних юнаків і в 5,2% дівчат, один друг – відповідно в 10,6% та 9,0%. Про те, що в їх близькому оточенні наркоманів немає, сказали 74,85 юнаків і 83,5% дівчат.

Перед респондентами у відкритій формі ставилося запитання «Які види наркотиків достатньо легко придбати в нашому місті?». При обробці даних була використана таблиця з публікації харківських соціологів [13, с. 479 – 480]. Щоправда, отримані нами дані неможливо прямо порівнювати з даними по Харкову, тому що там питання стояло про вживання наркотиків. При їх зіставленні мова може йти лише про певні тенденції. Відразу скажу, що назвали конкретні види наркотичних речовин 30,8% опитаних учнів, дали відповідь, що вони їх не знають 43,1%, ще 2,4% написали, що вони цим не цікавилися. Разом з тим 23,8% наших респондентів відповіді не дали взагалі. Ігнорування запитання можна тлумачити по-різному. Цілком можливо, що частина учнів приховали свою обізнаність з цього питання.

Розподіл відповідей між класами не демонструє якоїсь стійкої тенденції. Так, серед учнів 8-х класів свою обізнаність продемонстрували 29,8% респондентів, серед дев'ятикласників – 41,4%,

серед учнів 10-х класів – 46,2%, серед випускників – 40,3%. Значення χ^2 показує відсутність стійкого зв'язку між цими перемінними.

Значимий зв'язок фіксується між обізнаністю з цього питання та статтю респондентів. Так, серед опитаних хлопців 49,8% знали про види наркотиків, які легко купити в нашому місті, 46,3% – не знали і ще 3,9% сказали, що цим не цікавилися. Серед дівчат відповідно цифри такі – 32,8%; 64,4% та 2,8%.

Тепер наведу отримані нами дані в табличній формі (Табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання «Які види наркотиків достатньо легко купити в нашому місті?»

№ пп	Назви наркотичних речовин	Кількість згадувань	% від кількості згадувань
1.	Препарати коноплі: маріхуана, план, анаша, гашиш, молоко, каша....	206	43,4
2.	Курильні суміші / мікси (JWH)	45	9,4
	Кокаїн, крек	34	7,1
4.	ЛСД (LSD, марки, промокашки)	19	4,0
5.	Бутират	17	3,6
6.	Амфетамін, метаамфетамін	14	2,9
2.	Героїн	12	2,5
3.	Трамадол, спазмолекс	12	2,5
4.	Гриби, рослинні галюциногени	9	1,9
5.	Первітін (винт)	8	1,7
6.	Екстазі (МДМА, Е, ХТС)	7	1,5
7.	Димедрол	5	1,1
8.	Опіюди медичні: морфін, промедол, омнопон, метадон, фентаніл...	4	0,8
9.	Опіюди кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево...	2	0,4
10.	Інші наркотики	82	17,2
11.	Загальна кількість згадувань	476	100

На відміну від харківської молоді, луганськими школярами не згадувалися такі препарати як «Ефект» та «Колдакт», ефедрон, транквілізатори, барбітурати, різні інгаляційні наркотичні речовини, психоцибін, мескалін, фенциклід і чифір. Серед інших наркотиків, яких немає в харківському списку, частіше за все згадувалися фенамін (24 рази) та триган-Д (6 разів).

Нас цікавили шляхи розповсюдження наркотиків серед школярів. В анкеті було передбачено пряме запитання з цього приводу. Ми не цікавилися, чи купують наркотики вони особисто і в кого. Запитання було сформульоване в безособовій формі. Було отримано 1082 відповіді. Результати представлю в табличному вигляді (Табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Де в нашому місті можна в першу чергу купити наркотики?» (Кількість відповідей не обмежувалася). (В % від загальної кількості відповідей)

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані	8 кл.	9 кл.	10 кл.	11 кл.
1.	У спеціальних кіосках	3,6	4,8	2,9	3,5	3,8
2.	У нічних клубах	14,3	13,9	14,3	14,2	14,7
3.	У бариг, які торгують вдома	18,6	13,5	15,0	21,2	23,4
4.	У школі у однокласників, що приторговують	1,7	2,2	0,7	1,2	2,6
5.	У торговців на вулиці	7,0	6,5	5,0	7,7	8,7
6.	Через Інтернет	8,0	6,5	9,3	10,0	6,4
7.	Інше	12,6	10,9	10,0	10,0	6,4
8.	Складно відповісти	34,2	41,7	42,9	32,3	34,0

Якщо стан справ хоча б приблизно такий, то наркотики є досить доступними для школярів. Маємо достатні підстави вважати, що учні, які назвали головні способи придбання наркотиків, близькі до реальності. Наркаторговці «працюють» вдома, в нічних клубах, на вулиці. Наркотики можна придбати через Інтернет. Невелика кількість опитаних вказали, що наркотичні речовини розповсюджують їхні

однокласники. Але це, незважаючи на невелику кількість відповідей, означає, що наркоторгівля проникла і безпосередньо в школу.

Як одна з гіпотез дослідження висувалося припущення, що учні розділяють наркотики на відносно нешкідливі (легкі) та смертельно небезпечні (важкі). Ця гіпотеза в ході дослідження не знайшла повного підтвердження, що видно з Табл. 5.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи можна розділити наркотики на небезпечні та нешкідливі для здоров'я людини?» (В % від кількості опитаних)

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані (n = 787)	8 кл. (n = 177)	9 кл. (n = 206)	10 кл. (n = 185)	11 кл. (n = 219)
1.	Усі наркотики небезпечні, відмінність лише в мірі небезпеки	71,0	67,8	72,8	75,1	68,5
2.	Легкі наркотики не є небезпечними, а важкі становлять смертельну загрозу	10,0	6,2	9,7	10,3	13,2
3.	Наркотики самі по собі не є небезпечними, а загрозу становлять способи їх вживання (можна заразитися СНІДом і т. д.)	5,1	9,6	4,4	3,2	3,7
4.	Складно відповісти	13,9	16,4	13,1	11,4	14,6

На основі наведених даних можна зробити висновок, що у більшості школярів стосовно наркотиків в цілому існує пересторога. І це свідчить, що культурне відторгнення наркотизму є дієвим і в середовищі підлітків. Але майже 15%, які впевнені, що можливе безпечне вживання подібних речовин, не можуть не викликати тривоги.

Вживання наркотиків, які культурно відторгаються, відбувається в широкому контексті вживання алкоголю та тютюну, які в нашій культурі освоєні. Зв'язок між цими типами наркотизму в широкому розумінні слова до цього часу недостатньо з'ясовано. С. Моравицький, який ще 1885 р. вивчав наркотизм у Фергані, дійшов висновку, що для тамтешніх мешканців наркотики замінюють алкоголь [19]. За такою логікою вживання алкогольних

напоїв можна вважати перепорою на шляху до розповсюдження вживання наркотиків. Для такого висновку є певні підстави. Так, традиційно в деяких мусульманських країнах було розповсюдженим вживання різних засобів з коноплі [20]. Але зараз в цих же країнах діють дуже жорсткі закони проти наркоманії, які можуть передбачати навіть смертну кару за вживання наркотиків. Дослідження харківських соціологів, навпаки, свідчать про позитивну кореляцію між вживанням алкоголю та вживанням наркотиків. Олексій Сердюк пише: «Оцінюючи частоту вживання алкоголю молодими харків'янами, ми бачимо, що серед молодих людей, які пробували наркотики, вона є значно вищою, ніж серед тих, хто наркотиків не пробував» [7, с. 53]. Мабуть ці висновки варто розглядати не як взаємовиключні. В традиційних культурах можна вести мову про заміщення одного способу зміни стану свідомості іншим. Зараз же алкоголізація і наркотизація – це процеси, які викликані спільними соціальними причинами, що і викликає кореляцію між ними. З цього випливає висновок, що вивчати наркотизацію і алкоголізацію варто комплексно.

У нашому дослідженні вживання алкоголю учнями старших класів з'ясувалося за тією ж схемою, яка застосовувалася при збиранні інформації про розповсюдженість наркотиків. У табличній формі представлю результати опитування про поширеність вживання алкоголю (Табл. б).

Таблиця 6

**Розподіл відповідей на запитання «Наскільки розповсюджено в середовищі учнів Вашої школи вживання алкогольних напоїв?»
(В % від кількості опитаних)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані (n = 784)	8 кл. (n = 177)	9 кл. (n = 204)	10 кл. (n = 185)	11 кл. (n = 218)
1.	Це масове явище	22,8	24,3	23,5	19,5	23,9
2.	Є школярі, які регулярно вживають алкогольні напої, але їх небагато, і є більшість, яка лише інколи їх вживає	25,5	26,6	24,5	20,0	30,3
3.	Дехто з школярів вживають алкоголь, але це дуже незначна кількість, а більшість з алкогольними напоями справи не мають	28,3	26,6	28,9	30,8	27,1

4	Учні нашої школи алкоголю не вживають	5,1	2,8	4,9	5,9	6,4
5	Складно відповісти	18,2	19,8	18,1	23,8	12,4

За критерієм χ^2 статистичний зв'язок між перемінними «розповсюдженість вживання алкоголю» та клас, в якому вчаться респонденти, не фіксується. Отже, алкоголь однаковою мірою присутній в повсякденному житті як учнів 8-го класу, так і учнів 11-го класу. Звертає на себе увагу дуже незначна кількість тих респондентів, які впевнені, що в їх школі учні алкоголь не вживають. Зафіксовано статистично значимий зв'язок думки про розповсюдженість вживання алкоголю і статтю респондентів. Але він полягає не в тому, що дівчата менше за хлопців поінформовані про розповсюдженість цього явища (про те, що їм складно відповісти заявили 19,3% опитаних дівчат і 18,2% хлопців), або що перші значно частіше висловлюють думку про відсутність відповідного явища (про те, що учні їх школи не вживають алкоголю висловили переконання 3,5% дівчат та 6,5% хлопців). Відмінність в тому, що хлопці частіше за дівчат висловлювали думку, що вживання алкоголю серед учнів є масовим явищем (хлопці – 27,8%; дівчата – 17,7%). Дівчата ж частіше обирали середні позиції (друга позиція в таблиці – відповідно 28,1% та 23,5%; третя позиція в таблиці – 31,5% та 24,1% відповідно).

Згідно з отриманими даними підліткам неважко легально придбати алкогольні напої. Їм навіть непотрібно застосовувати якісь хитрощі (Табл. 7).

Таблиця 7

Розподіл відповідей на запитання «Де в нашому місті молода людина, що не досягла 21 року, може взяти алкогольні напої?» (В% по колонках від кількості опитаних. Можна було обирати декілька відповідей)

№	Напої	Супер-маркети	Маленькі магазини	Ринки	З рук	Куплять старші друзі	У батьків в барі	В кафе	Ніде
1.	Пиво	67,8	81,7	63,4	26,3	68,7	36,1	66,0	19,2
2.	Слабоалкогольні напої	76,9	78,8	63,2	24,4	53,0	36,1	60,1	23,4
3.	Вино	62,1	61,0	50,7	24,2	58,3	51,3	61,7	29,9
4.	Горілка	51,3	58,7	44,6	22,7	63,6	33,5	41,1	40,1
5.	Шампанське	65,9	60,3	45,3	17,1	53,7	48,1	55,7	30,5

Ми прагнули перевірити загальні судження через звернення до особистого досвіду респондентів. Інформація про те, які алкогольні напої доводилося купувати їм особисто, в Табл. 8.

Таблиця 8

**Розподіл відповідей на запитання «Які алкогольні напої доводилося Вам купувати?» (Кількість відповідей не обмежувалася).
(В % від загальної кількості відповідей)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Кількість виборів варіанту відповіді	%
1.	Пиво	406	54,6
2.	Слабоалкогольні напої	420	56,5
3.	Вино	250	33,6
4.	Горілка	174	23,4
5.	Шампанське	293	39,4
6.	Коньяк	140	18,8
7.	Віскі	69	9,3
8.	Самогон	54	7,3
9.	Інше	167	22,5
	Разом	1973	265,5

Дані цієї таблиці теж підтверджують знайомство значної частини школярів зі спиртними напоями. Чисельно переважають серед предметів купівлі пиво і слабоалкогольні напої. Але досить часто згадуються вина і горілка.

Думку про те, що в Луганську підліткам неважко купити ті чи інші речовини, які викликають адикцію, підтверджується і розподілом відповідей на запитання про можливість учневі придбати сигарети (Табл. 9).

Таблиця 9

Розподіл відповідей на запитання «Чи складно придбати школяру сигарети?» (В % від кількості тих, хто відповів)

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані (n = 781)	8 кл. (n = 174)	9 кл. (n = 206)	10 кл. (n = 183)	11 кл. (n = 218)
1.	Ніяких ускладнень, були б гроші	31,4	31,0	34,5	30,1	29,8
2.	В одних магазинах не продадуть, але продадуть в	34,8	27,6	31,1	39,3	40,4

	інших					
3.	Самому купити неможливо, але придбають старші друзі	7,3	10,3	6,8	4,9	7,3
4.	Самому купити неможливо, але можна взяти у батьків	0,9	2,9	0,0	0,0	0,9
5.	Складно відповісти	25,6	28,2	27,7	25,7	21,6

Як бачимо, тютюнові вироби цілком доступні для підлітків. Між статями різниця не дуже велика в розподілі відповідей на це запитання. Суттєві відмінності помітні лише в двох позиціях. Хлопці частіше за дівчат відповідають, що немає жодних перепон при купівлі сигарет (37,0% проти 27,1%). Дівчата дещо частіше за хлопців покладаються в їх купівлі на старших друзів (8,9% проти 4,7%).

Найбільш складним завданням в нашому дослідженні було отримати інформацію про реальне вживання наркотиків, алкоголю та тютюну підлітками. Для перевірки щирості відповідей був застосований експеримент. Запитання про особистий досвід вживання речовин, що викликають адиктивну поведінку, в анкеті ставилося двічі (через запитання). Спочатку наведу загальні результати по першій постановці цього запитання (Табл. 10).

Таблиця 10

**Розподіл відповідей на запитання «Який Ваш власний досвід вживання вказаних речовин?»
(В % від кількості опитаних по рядкам)**

№ п/п	Назви речовин	Так, регулярно	Так, від випадку до випадку	Тільки спробував(ла), і не вживаю	Ніколи не пробував(ла)	Не хочу відповідати на це запитання	Немає відповіді
1.	Алкоголь	1,9	22,6	41,5	19,1	13,1	1,8
2.	Наркотики	0,4	1,1	4,8	75,1	16,1	2,5
3.	Тютюн (сигарети, цигарки, сигари)	10,0	8,1	29,5	37,8	12,8	1,9

Коли респонденти вдруге відповідали на одне і те ж запитання анкети, то тенденції залишилися тими ж. Але відбулися певні зрушення, які стосуються в першу чергу вживання алкоголю. Про регулярне його вживання повідомили 1,5%, про вживання від випадку до випадку – 29,0%. Отже, при повторній відповіді про відносно регулярне вживання алкоголю зізналися 30,5% наших респондентів, що на 6% більше, ніж в першому випадку. Менше при повторній відповіді виявилось тих, хто зізнався, що лише спробували алкоголь і з того часу не вживають його (29,0%). Трохи більше було тих, хто обрав відповідь, що алкоголю ніколи не куштували (21,8%). Також збільшилася питома вага тих, хто не хотіли відповідати (16,0%), або просто не дали відповіді (2,8%).

Розподіли відповідей про вживання наркотиків та тютюну виявилися стабільними.

У цілому результати цього експерименту можна витлумачити на користь того, що на сензитивні запитання можна отримувати достатньо відверті відповіді.

Очікуваною виявилась відмінність у розподілі відповідей між класами. Так, про те, що регулярно вживають алкоголь зізналися 1,1% опитаних учнів 8-х класів і вже 3,2% учнів 11-х класів. Про те, що вживають алкоголь від випадку до випадку, сказали 17,8% восьмикласників і вже 35,8% випускників. Тільки пробували алкоголь, але не стали його вживати регулярно 36,8% опитаних учнів 8-х класів і 45,4% – учнів 11-х класів. Ніколи не вживали алкогольні напої відповідно 29,3% і 11,9%, а не бажали відповідати – 14,9% і 3,7%.

Такої регулярності не фіксується в розподілі відповідей стосовно вживання наркотиків. Відмінності між 8-ми і 11-ми класами помітні лише по двох пунктах. У 8-х класах не пробували жодних наркотиків 78,6% опитаних учнів, а в 11 –х класах – 82,5%. Не хотіли відповідати на це запитання відповідно 16,2% і 9,7%. Це схоже на те, що наркоманія з року в рік стає все молодшою. Але такий висновок можна сформулювати лише як гіпотезу, яка потребує подальшої перевірки.

Схожою на вживання алкоголю за тенденцією є відмінність у вживанні тютюну між класами. У 8-му класі палять регулярно 5,1% респондентів, в 11-му – 12,7%. Від випадку до випадку затягуються тютюновим димом 5,1% учнів 8-х класів і 12,7% випускників. Але в підлітковому віці алкоголь вживають частіше не тільки ніж наркотики, але й ніж тютюн.

Нагадаю, що однією з гіпотез дослідження був вплив кофігуративної культури підлітків на формування стимулів до вживання адиктивних речовин. У зв'язку з цим в анкеті було запитання про їхнє вживання в близькому оточенні респондентів. Спочатку представлю загальні результати в табличній формі (Табл. 11).

Таблиця 11

Розподіл відповідей на запитання «Чи вживають близькі Вам люди названі речовини?» (В % від кількості опитаних по стовпчиках)

Алкоголь

№ п/п	Характер вживання	Батько	Мати	Старший брат або старша сестра	Друзі	Одно-класники
1.	Вживає регулярно	3,6	0,8	1,8	8,2	9,8
2.	Вживає інколи	56,8	46,6	33,9	60,6	58,6
3.	Ніколи не вживає	23,8	38,9	32,5	18,1	16,8
4.	Немає відповіді	15,9	13,8	31,9	13,0	14,9
	Разом	100	100	100	100	100

Наркотики

№ п/п	Характер вживання	Батько	Мати	Старший брат або старша сестра	Друзі	Одно-класники
1.	Вживає регулярно	0,2	-	-	0,5	1,5
2.	Вживає інколи	1,0	1,1	1,8	9,1	6,4
3.	Ніколи не вживає	84,5	86,2	75,4	78,0	77,4
4.	Немає відповіді	14,2	12,6	22,9	12,4	14,8
	Разом	100	100	100	100	100

Тютюн (сигарети, цигарки, сигари)

№ п/п	Характер вживання	Батько	Мати	Старший брат або старша сестра	Друзі	Одно-класники
1.	Вживає регулярно	31,9	9,1	7,9	15,0	18,5
2.	Вживає інколи	17,5	12,9	18,4	38,2	42,0
3.	Ніколи не вживає	35,4	61,5	44,0	31,2	24,0

4.	Немає відповіді	15,2	16,5	29,8	15,5	15,5
	Разом	100	100	100	100	100

Отримані дані в цілому відповідають висунутій гіпотезі, хоча вони і не можуть розглядатися як її строге підтвердження. В цілому можна констатувати, що з адиктивними речовинами учні частіше контактують у середовищі однолітків, ніж серед своїх старших за віком родичів.

Варто зупинитися на наших даних як на інформації для подальшого вивчення зсуву в гендерних ролях. Існує емпіричне узагальнення, що чоловічі правопорушення до жіночих становлять 10/6:1. Це співвідношення є достатньо стабільним протягом сотні років. Воно фіксується і серед наркоманів [19]. Але чи впливає загальна еволюція гендерних ролей на девіантну поведінку? Чи відбувається її фемінізація?

На основі вивчення підлітків дати обґрунтовану відповідь на ці запитання неможливо. Але дещо отримана інформація може прояснити. Помітною є така тенденція. Гендерна диспропорція зберігається в тих видах адиктивної поведінки, які відторгаються нашою культурою. В тих же видах, які культурою освоєні, спостерігається поступовий рух до рівності між статями. Тут варто підкреслити, що раніше в культурі вживання алкоголю і паління тютюну було освоєне для чоловіків. Негласна конвенція передбачала, що саме їм за певних обставин дозволені певні види брутальної поведінки. Це закріпилося в стереотипах, які зберігаються і зараз в суспільній свідомості. Наші дані свідчать на користь того, що хоча палити починають раніше хлопчики, але з часом пропорція тих, хто вживає тютюн за гендерною ознакою, вирівнюється (Табл. 12).

Таблиця 12

Розподіл відповідей на запитання «Хто серед школярів частіше за все починає курити?» (В % від кількості тих, хто дав відповідь)

№ п/п	Варіанти відповідей	Усі опитані (n = 782)	8 кл. (n =174)	9 кл. (n =204)	10кл. (n =185)	11кл. (n =219)
1.	Хлопці	53,7	59,2	53,9	57,3	46,1
2.	Дівчата	9,0	9,2	6,4	9,7	10,5
3.	Рівною мірою хлопці і дівчата	37,3	31,6	39,7	33,0	43,4

Це – лише симптом, який слід тлумачити з певною обережністю. Але привід для поглиблених досліджень тут є.

При математичній обробці даних був зафіксований досить стабільний зв'язок між розповсюдженістю різних форм адиктивної поведінки і типом школи. В спеціалізованих школах (гімназіях, математичних школах) вона менш розповсюджена, ніж у звичайних. До того ж у тих, хто вчиться в спеціалізованих школах, і більш розповсюджені установки, що заперечують адиктивну поведінку. Наприклад, жодного друга, що вживає наркотики, серед трьох найближчих друзів не було у 83,1% учнів спеціалізованих шкіл і у 78,8% учнів зі звичайних загальноосвітніх шкіл. Вживання наркотиків назвали масовим явищем у своєму середовищі 1,2% опитаних учнів спеціалізованих шкіл і 4,2% учнів звичайних шкіл. Серед опитаних учнів спеціалізованих шкіл знали назви наркотичних речовин 27,4%, а серед учнів загальноосвітніх шкіл – 46,0%. Всі наркотики вважають небезпечними 79,8% наших респондентів, що вчать в спеціалізованих школах, і 67,0% тих, хто є учнями звичайних шкіл.

Як висновок можна контактувати, що адиктивні речовини досить щільно ввійшли в повсякденне життя луганських школярів. Це зовсім не означає, що всі вони перетворилися на адиктів. Алкоголь, тютюн і наркотики – це радше постійні фактори їхнього повсякденного життя, до яких кожному доводиться виробляти своє особисте ставлення.

У профілактичній роботі цю обставину варто враховувати. Так, за нашими даними, тією чи іншою мірою знайомі на власному досвіді з дією алкоголю 66,0% учнів з 8 по 11 класи, з дією тютюну – 47,8%, з дією наркотиків – 6,3%. Найбільш стрімко розвивається алкоголізація підлітків. Вона не зустрічає надійних бар'єрів з боку держави і суспільства. Рівень вживання наркотиків підтримує епідемічну ситуацію. Будь-яке погіршення соціальної ситуації може призвести до зростання наркотизації молоді.

Можна говорити про зближення гендерних стереотипів адиктивної поведінки. Суспільні норми, які раніше уберігали більшість дівчат від небезпечних кроків, зараз втрачають свою дієвість. Головним стає власне рішення індивіда. Воно залежить від його установок на досягнення в різних галузях. Тому учні спеціалізованих шкіл менше схильні до вживання адиктивних речовин, ніж учні звичайних загальноосвітніх шкіл.

Література

1. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. – М. : Прогресс, 1990. – 271 с. **2. Гроф С.** Величайшее путешествие. Сознание и тайна смерти / Станислав Гроф ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2008. – 475 с. **3. Нуминозное** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cultes.ru/word/13392/> **4. Юнг К. Г.** Собрание сочинений. Психология бессознательного / Карл Густав Юнг / гер. с нем. – М. :

Канон, 1994. – 319 с. **5. Попов А.** Чайно-опиумный узел / А. Попов // Вокруг света. – 2011. – № 6. – С. 94 – 104. **6. Валькова У. В.** История наркотизма от древнейших времен до современности (социологический анализ) [Электронный ресурс] / У. В. Валькова. – Режим доступа: ftp://lib.herzen.spb.ru/text/valkova_130_271_275.pdf. **7. Профілактика** поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / за ред. В. В. Бурлаки. – К. : ГЕРБ, 2008. – 224 с. **8. Единая** конвенция о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_177 **9 Конвенция** о психотропных веществах (Вена, 21 февраля 1971 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_176 **10. Романюк В. О.** Міжнародний комітет по контролю над наркотиками [Электронный ресурс] / В. О. Романюк. – Режим доступа: <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=41713> **11. Габиани А. А.** Кто такие наркоманы? / А. А. Габиани // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 78 – 83. **12. Соболев В. А.** Наркомания как объект социологического анализа [Электронный ресурс] / В. А. Соболев, А. А. Сердюк. – Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/paper051.htm> **13. Рущенко І. П.** Динаміка поширення молодіжного наркотизму в Харківському регіоні: 15 років спостережень / І. П. Рущенко, О. О. Сердюк, О. В. Віцько // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Вип.17. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 476 – 481. **14. Молодежь** и наркотики (социология наркотизма) / под ред. Соболева В. А., Рущенко И. П. – Харьков : Торсинг, 2000. – 432 с. **15. Дюркгейм Э.** Самоубийство. Социологический этюд / Эмиль Дюркгейм ; пер с фр. / под ред. В. А. Базарова. – М. : Мысль, 1994. – 400 с. **16. Рущенко І. П.** Соціологія злочинності // І. П. Рущенко – Харків : Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2001. – 370 с. **17. Алкоголизм** и наркомания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dnalab.ru/genetic-testing/alcoholism-and-addiction> **18. Девятко И. Ф.** Методы социологического исследования. «Сензитивные» вопросы [Электронный ресурс] / И. Ф. Девятко. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/devyatko_socresearch/ch18_all.html **19. Наркотизм** как социальное явление: обзор литературы / составитель А. В. Янков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.library.ru/1/sociolog/text/article.php?a_uid=63 **20. Экзогенные** психические расстройства. – Часть 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.narkotiki.ru/expert_5307.html

Кононов І. Ф. Наркотизм серед школярів старших класів у м. Луганську: форми та поширеність.

У статті на основі емпіричних даних розглядається розповсюдженість серед школярів м. Луганська адиктивних форм поведінки, викликаних вживанням алкоголю, наркотиків і тютюнокуріння. Автор виходить з позиції, що різні групи адиктивних речовин по-різному освоєні культурою. Відповідно до цього формуються установки щодо дозволів і заборон на вживання відповідних психотропних речовин. Найбільшими проблемами в шкільному середовищі є вживання алкоголю та тютюнокуріння, але ситуація з наркотиками може бути охарактеризована як така, що є достатньою для продовження епідемії наркотизму.

Ключові слова: наркотизм, адикція, адиктивна поведінка, девіація.

Кононов И. Ф. Наркотизм среди школьников старших классов г. Луганска: формы и распространенность

В статье на основе эмпирических данных рассматривается распространенность среди школьников г. Луганска адиктивных форм поведения, вызванных употреблением алкоголя, наркотиков и табакокурением. Автор исходит из позиции, что различные виды адиктивных веществ по-разному освоены культурой. В соответствии с этим формируются установки относительно разрешений и запретов на употребление соответствующих психотропных веществ. Самыми большими проблемами в школьной среде являются употребление алкоголя и табакокурение, но ситуация с наркотиками может быть охарактеризована как такая, что способствует продолжению эпидемии наркотизма.

Ключевые слова: наркотизм, адикция, адиктивное поведение, девиация.

Kononov I. F. Drug abuse among high school students of Lugansk: forms and spread

On the base of empirical data here considered the spread of addictive behavior caused by alcohol, drugs and tobacco among the school youth of Lugansk. The author starts form the position that various addictive substances are in different ways assimilated by culture. According to this, different norms of permission and prohibition are formed. The most burning problems among the school youth are alcoholism and smoking, but situation with drug abuse also contributes to the drug epidemics.

Keywords: drug addiction, addictive behavior, deviation.

Стаття надійшла до редакції 10. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – докт. соц. н., проф. Рущенко І. П.

УДК [316.62:176] – 057.874

Стулова Г. В.

**МОДЕЛІ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ
М. ЛУГАНСЬКА: ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНOSTІ**

Важливою складовою формування ціннісно-нормативної системи підлітків є їхні уявлення та установки у сфері сексуальної поведінки, бо сексуальність у найрізноманітніших проявах є одним з найважливіших аспектів соціальної взаємодії.

Провідними дослідниками сексуальності [1, 2, 3, 4] доведено, що за останні роки в сексуальній поведінці та сексуальних установках відбулися серйозні зміни, які обумовлені макросоціальними процесами, що чітко виявилися з другої половини ХХ століття. Глобальні зрушення в традиційній системі взаємовідносин статей і гендерної стратифікації проявляються, перш за все, у сфері сексуально-еротичних цінностей. З цього приводу англійський соціолог Е. Гіденс зазначає, що нині близькі стосунки перетворилися з соціального інституту в інструмент емоційної самореалізації індивіда. Близькі стосунки все більше звільняються від нав'язаних ззовні загальних для всіх правил, норм і рольових приписів і все частіше регулюються винятково міркуваннями особистої насолоди, задоволення та саморозкриття [1].

Розвинувши ідеї Гіденса, і адаптувавши їх до пострадянських реалій, російський сексолог і соціолог І. С. Кон, на основі численних досліджень, виділив основні риси соціально-структурних змін у сфері сексуально-еротичних цінностей [4]:

- відокремлення сексуальної поведінки від репродуктивної;
- більш ранній початок сексуального дозрівання і пробудження еротичних почуттів у підлітків;
- більш ранній початок сексуального життя;
- соціальне і моральне прийняття дошлюбної сексуальності і сумісного проживання;
- послаблення «подвійного стандарту», різних форм і правил сексуальної поведінки для чоловіків і жінок;
- визнання сексуального задоволення одним з головних факторів задоволенням шлюбом;
- ресексуалізація жінок;
- звуження сфери забороненого в культурі і зростання суспільного інтересу до еротики;
- збільшення терпимості до незвичайних, варіативних форм сексуальності;
- збільшення розриву між поколіннями в сексуальних установках, цінностях і поведінці – багато з того, що було

абсолютно неприпустимо для батьків, діти вважають досить прийнятним і нормальним.

Ігор Семенович відзначає характер зміни соціального контексту сексуального «дебюту» [4]. Сексуальна поведінка сучасних підлітків ні суб'єктивно (за їхніми намірами), ні об'єктивно (за своїми результатами) не є ні матримоніальною, ні репродуктивною. Вона ними розглядається як самостійна цінність. Вступ в генетальну сексуальність сьогодні залежить перш за все, від віку, коли хлопці і дівчата починають негенетальні сексуальні обміни, ця подія завершує довгий період флірту, який починається відразу після закінчення дитинства. І. Кон наголошує, що для сучасних молодих людей перший статевий акт є не підготовкою до шлюбу, як це часто бувало раніше, а начебто виконанням якогось нормативного обов'язку, «отримання атестата зрілості».

Зниження значення сексуальної ініціації і лібералізація статевої моралі поширюється на обидві статі. Але через те, що на пострадянському просторі процес сексуальної революції почався пізніше, а традиційна символічна і побутова культура була більш патріархальною, ніж на Заході, відповідні гендерні розбіжності і пов'язані з ними установки поки що зберігаються – хлопці починають сексуальне життя значно раніше ніж дівчата і мають більше сексуальних партнерок.

І. Кон підкреслює, що тип сучасної підліткової культури на пострадянському просторі дуже схожий на той, що існував у США і в країнах Західної Європи 30 років тому. Ранній початок сексуального життя тоді теж корелював з конфліктами з батьками, залучанням у злочинні групи, курінням, пиятикою, вживанням наркотиків. Проте сама по собі підліткова сексуальність не є причиною антисоціальної поведінки, але за статистичними кореляціями помічалися контури такого типу молодіжної субкультури, коли і дорослі, і самі підлітки вбачають в сексуальному житті, курінні, випивці ознаки дорослішання, прагнення до самостійності і незалежності.

Тому І. Кон справедливо вбачає вихід саме в тому, щоб перестати табувати юнацьку сексуальність і почати ставитися до неї спокійно, допомагаючи підліткам оволодіти необхідними для життя знаннями. В такому разі її зв'язок з різними видами адиктивної поведінки ослабне й зникне.

Порівняно зі своїми батьками сьогодні школярі мають значно більше різноманітних і більш надійних джерел інформації щодо реалізації своєї сексуальності. Якщо батьківське покоління, як і попереднє, отримувало інформацію переважно з розмов зі своїми ровесниками, то нинішні підлітки мають широкий вибір джерел: це і засоби масової інформації, і електронні носії. Однак це мало схоже на систематичну сексуальну освіту.

В Україні такий аспект ціннісної системи підлітків мало вивчений. З числа останніх проведених в цій сфері розвідок слід

виділити дослідження Н. О. Рингач «Сексуальна культура українських підлітків» [5]. За її даними сексуальний «дебют» для кожного десятого з опитаних підлітків (було опитано підлітків 11, 13, 15, 17 років зі всієї України) відбувся у віці до 15 років. При цьому хлопці повідомляли про ранній досвід статевого життя частіше ніж дівчата (13% – хлопці, 2% – дівчата). Основними джерелами отримання інформації як про статові стосунки, так і про методи контрацепції для опитаних стали телебачення, друзі та однолітки й Інтернет. Як бачимо, загальні тенденції дуже схожі на ті, що описував І. С. Кон у своїх роботах.

У рамках дослідницького проекту «Повсякденне життя луганського школяра – 2011» був передбачений аналіз ставлення старших школярів до позашлюбного сексу, що і містить в собі мету пропонованої статті.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що неприпустимими позашлюбні сексуальні стосунки є для 9 % школярів, при цьому більш схильні до такої думки дівчата (табл.1).

Переважає більшість підлітків схильні думати, що секс до шлюбу можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися (33%), або, якщо вони подобаються одне одному, тому решта є несуттєвим (26%). При цьому, першої позиції більш дотримуються дівчата, а другої – хлопці. Тобто дівчата переважно згодні на секс до шлюбу тільки з майбутнім чоловіком, а для хлопців головне – це взаємна симпатія і бажання.

Такий гендерний розподіл може свідчити на користь впливу на соціалізацію підлітків ще більш-менш стійкого гетеронормативного порядку в нашому суспільстві. Те, що для чоловіка є доволі припустимим (секс поза шлюбом, численні сексуальні контакти), жінка повинна вважати для себе непристойним і недозволеним.

Значна кількість школярів (майже чверть) відповіла, що секс поза шлюбом в одних випадках можливий, а в інших ні, і що все залежить від обставин. При цьому гендерний розподіл не показав суттєвих відмінностей щодо цієї думки.

Кожному десятому з опитаних було важко визначити своє ставлення до позашлюбних сексуальних стосунків.

Таблиця 1

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від статті

Ставлення до сексу поза шлюбом	Загальна кількість n=784	Стать	
		жіноча n=422	чоловіча n=322
Неприпустимий	9%	11%	6%
Можливий, якщо хлопець і дівчина	33%	38%	28%

кохають одне одного і планують одружитися			
Припустимий, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному. Решта є несуттєвим	26%	16%	36%
В одних випадках це допустимо, в інших – ні. Все залежить від обставин	23%	25%	21%
Складно відповісти	9%	10%	9%
Загалом	100%	100%	100%

Слід відзначити, що ставлення до позашлюбних сексуальних стосунків як до неприпустимих, більш охоче виказують підлітки віком до 14 років (табл. 2). Серед них найменше й таких, які вважають, що секс до шлюбу в одних випадках є допустимим, а в інших ні, і що все залежить від обставин. Також їм більш складно, ніж старшим за віком респондентам, відповісти на це запитання. Це зумовлено їхніми менш розвиненими сексуальними потребами і тому ще не до кінця сформованими установками щодо сексуального життя. Як бачимо з таблиці, утруднень з відповіддю було менше у респондентів більш старшого віку.

Таблиця 2

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від віку

Ставлення до сексу поза шлюбом	Вік респондента				
	12-13 n=85	14 n=154	15 n=186	16 n=182	17-19 n=119
Неприпустимий	11%	13%	9%	7%	7%
Можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися	35%	30%	31%	36%	37%
Припустимий, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному. Решта є несуттєвим	19%	25%	26%	26%	24%

В одних випадках це допустимо, в інших – ні. Все залежить від обставин	19%	17%	25%	26%	28%
Складно відповісти	16%	15%	9%	5%	4%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%

Можна припустити, що чим вищий матеріальний статок родини школяра, тим більше він буде відчувати потяг до адиктивних форм поведінки, бо доступність багатьох матеріальних благ і численних розваг веде до формування характеру вседозволеності і вічного пошуку гострих відчуттів. Ті, хто відмітив, що в його родині грошей вистачає на все і навіть на дуже коштовні речі, менше від інших бачать причину дошлюбного сексу у взаємному коханні та планування одружитися (25%) (табл. 3). Майже третина серед «найзаможніших» школярів вважає, що секс поза шлюбом в одних випадках є допустимим, а в інших – ні і що все залежить від обставин. Але зрештою, відповіді школярів розподілені без значних кореляцій.

Таблиця 3

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від матеріального становища сім'ї

Ставлення до сексу поза шлюбом	Матеріальне становище*			
	1 n=34	2 n=113	3 n=353	4 n=107
Неприпустимий	6%	10%	9%	10%
Можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися	32%	37%	37%	25%
Припустимий, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному. Решта є несуттєвим	30%	25%	25%	25%
В одних випадках це допустимо, в інших – ні. Все залежить від обставин	32%	19%	22%	30%
Складно відповісти	0	10%	7%	10%
Загалом	100%	100%	100%	100%

* Значення змінної «матеріальне становище»:

1. Грошей вистачає на продукти харчування, але на одяг не вистачає.
2. Грошей вистачає на продукти харчування і одяг, але на побутову техніку (телевізор, холодильник тощо) вже не вистачає.
3. Грошей вистачає на продукти харчування і одягу, на побутову техніку, але на дуже коштовні речі (квартиру, автомобіль тощо) вже не вистачає.
4. Грошей вистачає на все і навіть на дуже коштовні речі.
(Категорія «Грошей не вистачає навіть на продукти харчування» була виключена з таблиці, бо її обрала замала кількість респондентів (1% від загалу)).

Як припускалося в проекті дослідження, спеціалізовані школи більшою мірою ніж неспеціалізовані мають впливати на ціннісні орієнтації підлітків, в тому числі і на комплекс ціннісної системи сексуальної поведінки. Та в результаті обробки отриманих даних ця гіпотеза виявилася непідтвердженою (табл. 4). Слід тільки відмітити, що можлива тенденція до того, що діти зі спеціалізованих шкіл більш, ніж діти з неспеціалізованих шкіл, схильні вважати, що секс до шлюбу можливий, якщо парубок і дівчина кохають одне одного і планують одружитися, і менш схильні до думки, що такий секс в одних випадках є допустимим, а в інших ні. Але ці розбіжності не є статистично значущими.

Таблиця 4

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від типу школи

Ставлення до сексу поза шлюбом	Тип школи	
	спеціалізована n=246	неспеціалізована n=538
Неприпустимий	7%	10%
Можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися	35%	32%
Припустимий, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному. Решта є несуттєвим	25%	26%
В одних випадках це допустимо, в інших ні. Все залежить від обставин	20%	24%
Складно відповісти	13%	8%
Загалом	100%	100%

Аналізуючи співвідношення цінностей і рівня особистісної заборони сексу до шлюбу, було виявлено, що серед школярів, які повідомили, що для них такі цінності як «взаємне кохання», «міцна родина» дуже важливі, найбільше тих, хто погодиться на сексуальні стосунки до шлюбу тільки в разі взаємного кохання і планування одружитися (табл. 5). Це свідчить на користь того, що секс і кохання в молодіжному середовищі ще не остаточно розійшлися як різні типи стосунків. Також за таких умов найбільше згодні на секс ті, хто визначають як дуже важливу цінність «міцне здоров'я», що можна пов'язати з передбачливістю більше третини опитаних школярів щодо небажаної вагітності і зараженням інфекціями, які передаються статевим шляхом.

Кількість тих, хто вважає, що секс до шлюбу є припустимим, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному і решта є несуттєвим, трохи більша серед школярів, які визначають дуже значимими такі цінності як «розваги», «багатство», і особливо «влада над людьми». Школярі, які тяжіють до цінностей, які, як їм здається, приведуть їх до самостійного, незалежного існування і тому швидкого, безперешкодного задоволення своїх потреб, обирають і такі сексуальні стосунки, які за своїм характером будуть вільними і не будуть потребувати від них виконання якихось правил і обов'язків.

Таблиця 5

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від дуже значимих для них цінностей

Ставлення до сексу поза шлюбом	Цінність (оцінена як дуже значима)					
	взаємне кохання n=44	міцна родина n=558	міцне здоров'я n=553	розваги n=257	багатство n=147	влада над людьми n=119
Неприпустимий	10%	10%	10%	9%	5%	3%
Можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися	39%	38%	37%	36%	37%	32%
Припустимий, якщо хлопець і дівчина	24%	26%	27%	31%	31%	35%

подобаються одне одному. Решта є несуттєвим						
В одних випадках це допустимо, в інших – ні. Все залежить від обставин	27%	25%	26%	24%	26%	29%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Зазвичай більш ранній початок статевого життя пов'язаний з різними формами девіантної соціально несхвалюваної поведінки. З таблиці 6 ми бачимо, що тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотиків корелює з рівнем особистісних заборон на статеві стосунки. Так, ті школярі, які ніколи не вживали алкоголь, меншою мірою схильні до сексу до шлюбу, ніж ті, які його вживають: серед тих, хто не вживає алкоголь 21% оцінюють такий секс як неприпустимий, а серед тих, хто вживає – таких 3%, в той же час серед них 40% вважають його припустимим, а серед школярів, які не вживають алкоголь таких 23%. Така ж динаміка виявлена і щодо тютюнокуріння і вживання наркотиків. Отже, дані, отримані нами, збігаються з поглядами провідних вчених.

Таблиця 6

Ставлення школярів до сексу поза шлюбом залежно від вживання шкідливих для здоров'я речовин

Ставлення до сексу поза шлюбом	Алкоголь		Тютюн		Наркотики	
	не пробував n=127	вживаю n=190	не пробував n=259	вживаю n=133	не пробував n=536	вживаю n=11
Не припустимий	21%	3%	15%	4%	10%	9%
Можливий, якщо хлопець і дівчина кохають одне одного і планують одружитися	36%	29%	38%	31%	37%	18%
Припустимий, якщо хлопець і дівчина подобаються одне одному. Решта є несуттєвим	23%	40%	24%	38%	27%	55%

В одних випадках це допустимо, в інших – ні, все залежить від обставин	20%	28%	22%	27%	26%	18%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Таким чином, ставлення старших школярів до сексуальних стосунків до шлюбу є більш-менш зваженим, і рівномірним за багатьма критеріями. Більш схильні вибудувувати для себе систему ціннісно-спрямованого підходу до сексуального життя дівчата і респонденти до 14 років. «Заявлена готовність» до раннього сексуального «дебюту» більш виражена у підлітків, які схильні до різних форм адиктивної поведінки, що здебільшого є наслідком несприятливих соціальних, перш за все, сімейних умов. Проте вплив сім'ї на ранню сексуальну ініціацію, а також інших важливих агентів соціалізації потребує подальших спеціальних досліджень.

Як зауважує І. С. Кон, історія підліткової і юнацької сексуальності за останнє сторіччя показує, що її не можна розглядати тільки в контексті молодіжної субкультури. Вона становить важливий елемент загальної сексуальної культури суспільства і підкоряється таким самим закономірностям розвитку. Сексуальні трансформації другої половини ХХ віку наочно демонструють неефективність звичних форм соціального контролю і необхідність знати і зважати на зміни, які відбуваються у цій сфері. Епідемія СНІДу ще більше актуалізувала цю проблему.

Література

- 1. Гидденс Э.** Трансформация интимности / Э. Гидденс ; пер. с англ. В. Ф. Анурин. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.
- 2. Кон И. С.** Трансформация сексуальности [Электронный ресурс] / И. С. Кон. – Режим доступа: <http://sexology.narod.ru/mml.html>
- 3. Кон И. С.** Сексуальная культура в России. Клубничка на березке [Электронный ресурс] / И. С. Кон. – Режим доступа: <http://sexology.narod.ru/chapt610.html>
- 4. Кон И. С.** Подростковая сексуальность на пороге XXI века [Электронный ресурс] / И. С. Кон. – Режим доступа: <http://www.pseudology.org/Kon/PodrostokSex/>
- 5. Рингач Н. О.** Сексуальна культура українських підлітків / Н. О. Рингач // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Випуск 17. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – С. 482 – 487.

Стулова Г. В. Моделі сексуальної поведінки старшокласників м. Луганська: проблема суспільної обумовленості

У статті аналізується ставлення старших школярів м. Луганська до сексуальних дошлюбних стосунків. Зроблено спробу виявити обумовленість „згоди на сексуальний „дебют” такими характеристиками як стать, вік, матеріальне становище сім’ї школяра, тип школи, де він навчається, значущі цінності і вживання підлітком шкідливих для здоров’я речовин.

Ключові слова: підлітки, школярі, сексуальна поведінка, сексуально-еротичні цінності, установки і орієнтації, дошлюбний (позашлюбний) секс, сексуальний дебют, сексуальні стосунки.

Стулова А. В. Модели сексуального поведения старшекласников г. Луганска: проблема общественной обусловленности

В статье анализируется отношение старших школьников г. Луганска к сексу до брака. Сделана попытка выявить обусловленность «согласия на сексуальный «дебют» такими характеристиками как пол, возраст, материальное положение семьи школьника, тип школы, где он учится, значимые ценности и употребление подростком вредных для здоровья веществ.

Ключевые слова: подростки, школьники, сексуальное поведение, сексуально-эротические ценности, установки и ориентации, добрачный (внебрачный) секс, сексуальный дебют, сексуальные отношения.

Stulova A.V. Patterns of sexual behavior of the senior pupils of Lugansk: problem of the social conditionality

The article analyzes attitude of the senior pupils of Lugansk towards sex before marriage. There an attempt was made to identify conditionality of approval of sexual debut by such characteristics as gender, age, financial status of the family, dominating values, and abuse of health distractive substances.

Keywords: teenagers, pupils, sexual behavior, sexual and erotic values, attitudes and orientations, premarital (extramarital) sex, sexual debut, sexual relationships.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЯ ІНТЕРНЕТУ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

УДК 316.774

Горошко О. І.

СОЦІОЛОГІЯ 2.0 ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ ІНТЕРНЕТУ

*Центральне становище, що посідає Інтернет у багатьох царинах громадської, економічної і політичної діяльності, рівнозначне за своїм значенням маргінальності усіх тих, хто не має доступу до Інтернету.
Мануель Кастельс [1, с. 123].*

*Розвиток інтернет-технологій відбувається настільки стрімкими темпами, що необхідно бігти щосили, щоб залишитися на місці», тобто на передньому краю науки.
О. О. Давидов [2].*

До нинішнього моменту ми спостерігаємо стрімкий розвиток мережі Інтернет і технологій, що працюють на її основі. Так, за даними міжнародного агентства InternetWorldStats, на сьогодні кількість користувачів Інтернетом у світі налічує 2 095 006 005 чоловік, тобто 30,2 % жителів Землі знають, принаймні, що таке Інтернет або чули про нього. Що стосується України, то на березень 2011 р. в Україні було 15 300 000 чоловік – користувачів Глобальної павутини, що складає 33,9 % від населення країни, тобто практично на сьогодні кожен третій українець знайомий з Інтернетом. При цьому близько 1 492 120 українців (приблизно кожен п'ятий житель України) – зареєстровані користувачі такого сервісу другого веба як соціальна мережа Facebook – одного з найпопулярніших інтернет-ресурсів світу [3]. З кожним роком вплив Інтернету на суспільство зростає, і, природно, мережа Інтернет потрапляє в поле зору і соціології, що привело до виникнення цілого нового напрямку серед спеціальних та галузевих соціологій – *соціології Інтернету*, об'єктом якої став соціальний аналіз інформаційного середовища, що формується, в суспільстві, а предметом – вивчення

аудиторії Інтернету та засобів соціокультурної взаємодії між людьми при обміні соціальною інформацією (О. О. Давидов, Б. З. Докторов, В. М. Лупанов, О. О. Путилова). З іншого боку, Інтернет стає популярним інструментом для організації і проведення різноманітних соціологічних досліджень – від створення віртуальних фокус-груп до проведення інтернет-панелей, онлайн-опитувань, а також використання програм автоматичного парсингу і контент-аналізу веб-сторінок та багато чого іншого [2; 4 – 8].

Таким чином, на сьогодні в соціології Інтернет розглядається і як *метод аналізу соціологічних даних, і як дослідницький об'єкт*. Це породжує унікальну ситуацію з'єднання одночасно методу і об'єкта дослідження, що не може не відбитися на формуванні методологічної парадигми досліджень Інтернету в соціології.

Зверну увагу на думку Д. О. Іванченка, згідно з якою у межах соціології Інтернету нині склалися два основні підходи до вивчення Мережі: перший спрямований на виявлення соціальних умов і передумов, що найбільшою мірою впливають на інституціоналізацію інтернет-простору як окремої, відносно автономної сфери громадянських стосунків, і прогнозування позитивних і негативних наслідків цього процесу. Другий підхід пов'язаний з виявленням і оцінкою наслідків дії Інтернету на діяльність інших соціальних інститутів і організацій, на розкриття впливу специфічних характеристик інтернет-простору як особливого виду соціальної реальності на сучасне суспільство [9, с. 73]. Далі Д. О. Іванченко вказує, що: «Наявність двох протилежних підходів обумовлює необхідність і доцільність комплексного дослідження сутнісних характеристик і закономірностей функціонування інтернет-простору як особливого соціального інституту, що характеризується не лише набором специфічних соціальних норм і приписів, які регулюють відповідні типи поведінки, але й веде до змін як окремих індивідів, так і до трансформації різних соціальних інститутів, соціально-політичних процесів, культури, мистецтва, освіти, науки, бізнесу тощо». [9, с. 73].

Якщо ми спробуємо описати емпіричні соціологічні дослідження Інтернету, то найзагальніший поділ можна провести на рівні предмета дослідження. Так, О. С. Бікулов виділяє, наприклад, чотири напрями:

- *дослідження стану і динаміки технічного розвитку Інтернету*, який проводиться на підставі офіційних статистичних даних провайдерів, засобами пошукових систем та серверів, а також за допомогою вибіркового опитування користувачів мережі. Сюди входить кількість хостів і доменів, показники динаміки зростання, характеристики основних магістралей, поширення різних видів підключення, екранні дозволи комп'ютерів тощо;
- *дослідження інтернет-контенту*: якісне і кількісне вивчення змісту наповнення мережі та його оцінку;
- *дослідження аудиторії та географії Інтернету*, включаючи динаміку збільшення аудиторії Інтернету, складання

профілів її користувачів (їх демографічних характеристик, мотивів користування мережею, аналіз пошукових запитів, визначення національних сегментів мережі, особливості роботи з інтернет-контентом та ін.). Тут існує декілька підходів: користувачево-центричний (що базується на використанні цілої зв'язки соціологічних методів, таких як особисте інтерв'ю, щоденникова панель, інтернет-панель, опитування), системо-центричний, здійснюваний за допомогою програмних засобів (відстежування характеристик браузерів користувачів, IP – адрес, частоти відвідуваності того або іншого веб-порталу, часу проведення на тому або іншому ресурсі та ін.), а також бліц-опитування користувачів мережі, що виставляються на сайтах;

дослідження економічних показників зростання Мережі – аналіз обсягів електронної комерції, електронного банкінга, оборотів інтернет-крамниць, обсяги платних послуг та ін. [10].

Окрім сказаного, сюди необхідно додати соціокультурні дослідження Інтернету і вивчення Мережі в плані міжособистісних взаємодій, що ведуться у психології, культурології, соціології, політології при вивченні субкультур віртуальних співтовариств, проблем виникнення інтернет-адикції, особливостей формування онлайн-ідентичності, девіантної мережевої поведінки, питань правового регулювання Інтернету та інше [9; 11].

Можна також стверджувати, що зараз практично у будь-якій з гуманітарних дисциплін починають виділятися також напрями, які вивчають вплив Інтернету на їх власний дисциплінарний об'єкт. Так, в політології, наприклад, кілька років тому виник так званий підхід – *Політика 2.0*, в якому інтенсивно вивчаються особливості протікання політичних комунікацій в Інтернеті з використанням соціальних медіа (проведення онлайн-політичних кампаній, особливості організації та функціонування інтернет-представництва ключових політичних постатей, політична блогосфера Інтернету та її вплив на онлайн-і офлайн-політичні кампанії та ін.) [12].

В етнографії з'являється напрям *цифрова етнографія*, в якому, з одного боку, вдосконалюється методологія проведення онлайн-опитувань та інтерв'ю, використання цифрового відео, онлайн-включених спостережень тощо [13]. Джірай Мурті виділяє три «жанри» вивчення цифрового відео:

- респондентської поведінки, коли респондент виступає як відео-біограф;
- відео-контенту на файлообмінниках сервісів другого веба (YouTube, Vimeo, Flickr, etc.), так зване *vox populi video*;
- створення респондентського відео за допомогою веб-камер [13, с. 845].

Таким чином, соціальні сервіси другого вебу можуть бути використані в етнографічних і соціологічних дослідженнях як досить зручні і ефективні інструменти для отримання цінного соціологічного

або етнографічного матеріалу. Мало того, за допомогою інтернет-технологій дослідники можуть виступати в ролі віртуальних вахтерів (англ.: *gatekeeper*) і в цій ролі налагоджувати стосунки зі співтовариством віртуальних друзів (наприклад, у соціальній мережі), які можуть стати згодом потенційними респондентами при проведенні онлайн-ових і офлайн-ових соціологічних досліджень. Інтернет дозволяє накопичувати дуже цінну інформацію про соціальні рухи та віртуальні спільноти (включаючи маргінальні), а залишаючись невидимим, дослідник може спостерігати соціальні взаємодії на сторінках веб-сайтів маргінальних груп, які раніше були недоступні або малодоступні для вивчення. І, нарешті, соціологи та етнографи можуть самі створювати власні сайти або віртуальні групи з метою вивчення онлайн-ової поведінки респондентів (наприклад, організувати фокус-групу для перегляду певного відео-матеріалу та отримання коментарів після перегляду і т. д.). Саме в онлайн-ових дослідженнях зараз спостерігається так звана тенденція інверсії ролей дослідника і об'єкта дослідження, що йде врозріз з традиційною соціологічною методологією. Так, об'єкти вивчення запрошуються в ролі критиків з метою поліпшення або доопрацювання проекту або дослідження. Зауважу, що все більше поширення професійного соціологічного і етнографічного блогінгу обумовлене саме цією тенденцією [14].

Поступово в межах дисциплінарних досліджень виникають і розвиваються такі напрями у вивченні Інтернету: *кіберпсихологія, кіберкультурологія, кібергеографія, кіберправо, електронна економіка, інтернет-лінгвістика* та ін. *Приблизно в цей же час на заході (у США, а потім і в Європі) починають говорити про появу міждисциплінарного напрямку інтернет-студій (веб- або кібер-стадіз),* що перебувають на стику таких дисциплін як комунікативістика, соціальна інформатика та соціологія комунікацій.

Справді, не можна не помітити в соціології Інтернету посилення міждисциплінарних тенденцій: при активному формуванні дослідницького апарату вивчення Інтернету, коли разом з суто соціологічним інструментарієм (використанням інтерв'ю, опитувань, анкетування тощо) для вивчення впливу Інтернету на суспільство, починають використовуватися методи та інструментарій, запозичені з теорії комунікації, лінгвістики, психології, використовується статистичний і математичний апарат аналізу даних (закони Ципфа та Меткалфа, теорія фракталів і графів, певні веб-метрики для вивчення різних параметрів відстаней в Інтернеті та багато іншого) [2; 6; 9]. Наприклад, при вивченні комп'ютерно-опосередкованої комунікації разом з суто лінгвістичним дослідницьким інструментарієм використовуються методи семіотичної топології, візуальної соціології і антропології, експертні опитування [15]. Таке інтенсивне «вторгнення» описуваних методів в «ареал» колись суто лінгвістичних досліджень, передусім, обумовлено особливостями функціонування електронних

текстів в Глобальній павутині: їх високій креолізації, підвищеним рівнем звуко-візуальної смислової складової, гіпертекстуальності та інтерактивності. З'являються і гібридні методи, що враховують також специфічність вивчення інтернет-середовища. Наприклад, *метод парсингу веб-сторінок* одночасно дозволяє аналізувати як контент сайту, так і визначати ряд його технічних характеристик (особливості застосування його інтерактивних можливостей, частотність оновлення, міру інтегрованості в Глобальну світову павутину тощо). У XXI столітті вже говорять і про появу окремої *інтернет-методології* (англ. : *Internet Data Analysis*) або *про практики вивчення інтернет-простору* – про спеціальну міждисциплінарну методологію, за допомогою якої здійснюється аналіз складних соціо-технічних систем [2; 4; 6].

Особливо інтенсивно ці тенденції стали проявлятися з розвитком так званих *технологій веб 2.0* або *соціального вебу*^{†††}. Що ж таке соціальний веб? Аналіз літератури з цього питання показує, що виникнення соціального вебу стало можливо завдяки парадигмальному зрушенню в концепціях розвитку Інтернету та переходу від веб 1.0 до веб 2.0, який характеризувався такими особливостями: користувачі перетворилися на творців контенту, з'явилися ширші можливості спілкування і спільної діяльності між користувачами Мережі, а також створення і редагування спільного веб-контенту, що привело до того, що другий веб став своєрідною платформою співпраці та кооперації, своєрідною *глобальною цифровою дошкою*, розташованою у *глобальному селищі*, а гасло «думай глобально, поступай локально» стає актуальним практично для усіх соціальних комунікацій, які здійснюються за допомогою інтернет-технологій. Образно кажучи, якщо в першому вебі користувач міг тільки пасивно споживати інформацію, викладену автором на сайті, то завдяки технологіям другого вебу він міг стати вже її співавтором, а, отже, міг вносити зміни, виправлення в контент, давати оцінку комерційним продуктам (наприклад, робити коментарі до книг на сайті компанії Amazon), ставити питання та отримувати відповіді від експертного співтовариства. Тим самим, створюваний користувачами контент стає важливим каналом соціальної комунікації, а якщо ще згадати знаменитий посил Джеймса Суroveцькі про «інтелектуальне багатство натовпу», тобто здібності групи приймати ефективніше рішення, ніж те рішення, яке, за інших рівних умов, знайшов би найбільш інтелектуальний її учасник, то сервіси соціального вебу і покликані вже від самого початку глибше реагувати на потреби

^{†††} Під соціальним вебом на сьогодні розуміють сукупність соціальних стосунків та інтеракцій, що відбуваються між індивідами з використанням веб-технологій, і особливо технологій веб 2.0. Також до соціального вебу відносять усі веб-сайти і певне програмне забезпечення, спеціально розроблене для підтримки соціальних онлайн-взаємодій: економічних, освітніх, наукових тощо, наприклад, здійснення покупок у віртуальних крамницях, участь у віртуальних іграх, спілкування в соціальних мережах, а також блогінг і твітерінг [16, с. 12].

користувачів, ніж сервіси першого вебу [17]. А. В. Філатова, аналізуючи освітні можливості другого вебу, підкреслює, що «... веб 2.0, як явище соціальне, за Р. Досаном [18], має сім основних характеристик: *участь, стандарти, децентралізація, відкритість, модульна структура, контроль з боку користувачів та ідентичність*» [19, с. 7]. Власне соціальна суть другого вебу (його соціальність) полягає в тому, що він "конвертує" інформацію (дані, генеровані користувачем, думки, призначені для користувача вжиткові програми), що вводиться, завдяки ряду механізмів і технологічних характеристик (шляхом утворення нових комбінацій, спільної фільтрації інформації і її синдикації і т. д.) в щось якісно нове – нову інформацію, появу ще одного віртуального співтовариства "за інтересами", організацію флешмобів або роудмобів, тобто те, що є цінністю вже для всього співтовариства, перетворюючись з "віртуального продукту" в соціальну практику і стаючи повторюваним і звичним соціальним явищем – дією.

Водночас з інтенсивним розвитком соціального вебу відбувається ще дужче, ніж в першому вебi, розмивання соціально-комунікативних меж між приватним і публічним, приватним і загальним, віртуальним і реальним, технічним і соціальним. Таким чином, технології другого вебу можна описати за допомогою декількох трендів: створення користувачами контенту, використання знань натовпу, архітектури співучасті, мережових ефектів. Він також характеризується експоненціальним збільшенням обсягів інформації, відкритістю і розмитістю соціальних меж і бар'єрів.

Вплив соціального вебу на суспільство вже закріпився і в мовній свідомості: з'являються терміни *освіта 2.0, політика 2.0, бізнес 2.0, наука 2.0*, що означають використання соціального веба в певних організаційних комунікаціях. У 2008 р. О. О. Давидов вводить термін *соціологія 2.0*, що означає напрям в соціології Інтернету, який вивчає вплив соціального веба на суспільство, а також методологію використання сервісів другого веба як інструментів для проведення соціологічних досліджень [2].

У 2009 р. у російськомовному соціологічному дискурсі з'являється поняття *соціальний комп'ютинг* (англ.: *social computing*), що означає системну інтеграцію соціальних наук і комп'ютерних інтернет-технологій, реалізовану за допомогою сервісів соціального вебу – блогів, мікроблогів, соціальних мереж, вікіпедій, онлайн-аналітичних сервісів, віртуальних середовищ та ін., які забезпечують соціальні взаємодії і спільну роботу користувачів у Глобальній павутині. На думку О. О. Давидова, це один з головних напрямів досліджень і розробок, що швидко розвиваються в системній соціології за останні декілька років [4]. О. О. Давидов також підкреслює, що цей напрям розвивається так швидко, що є всі підстави говорити про *соціальний комп'ютинг 2.0*, який включає нові покоління розробок у сфері *соціального нетворкінга*, контенту, призначеного для користувача, тегінгу, колективного

інтелекту, співпраці з користувачами, ідентичності, довіри, прозорості, доступу та зберігання даних, виробленню стратегій розвитку соціальних медіа в цілому [4].

Проте при всій своїй здавалося б актуальності, потребності і привабливості використання в соціології сервісів другого вебу, на вітчизняному соціологічному просторі вони практично незатребувані ні як інструмент, ні як об'єкт соціологічної рефлексії. Проведений мною аналіз публікацій декількох провідних періодичних видань в галузі вітчизняної соціології (*Соціологія: теорія, методи, маркетинг, Соціальні виміри суспільства та Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна; серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*), перегляд авторефератів кандидатських і докторських дисертацій, захищених з соціологічних наук за останні п'ять років і розміщених на сайті *Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* (<http://www.nbuv.gov.ua/eb/ard.html>), а також проведене вивчення доступних в Інтернеті програм з підготовки соціологів на рівні магістрату (за напрямом 8.03010101) у провідних вишах України (Харківському, Київському, Дніпропетровському, Одеському, Львівському університетах і Києво-Могилянській академії) показує досить безрадісну картину: практично тема соціології 2.0 та соціології Інтернету в українському соціологічному дискурсі є *terra incognita*.

Якщо порівнювати між собою стан справ в цій галузі у Росії та Україні, то Росія, безумовно, в цьому напрямі просувається швидше, проте провідні російські соціологи також б'ють на сполох з приводу серйозного відставання російської соціології від новітніх трендів розвитку світової соціології. О. О. Давидов вважає, що «... катастрофічне відставання сучасної російської соціології від «переднього краю» науки у використанні та розробці сучасних інтернет-технологій настільки безнадійне, що необхідно вживати термінові науково-організаційні заходи» [2], деякі з яких для подальшого обговорення перспектив розвитку вже української соціології розглядаються нижче.

Так, на думку О. О. Давидова, потрібна негайна та посилена співпраця і спільні науково-дослідницькі проекти за участю великих інтернет-компаній, проведення спільних наукових семінарів, використання суперкомп'ютерів, отримання міжнародних грантів, широка міжнародна співпраця, участь в міжнародних симпозіумах і конференціях.

Одночасно має відбуватися і кооперація університетів з ІКТ-компаніями і ІКТ-бізнесом в цілому як на рівні проведення спільних навчальних проектів і конкурсів, так і залучення фахівців з цієї царини до ведення практичних занять і читання спецкурсів з ІКТ-проблематики. Потрібна також реструктуризація навчальних програм підготовки фахівців-соціологів з включенням курсів з соціології Інтернету,

методології проведення онлайн-досліджень, соціального комп'ютерингу та інше. О.О. Давидов також вважає, що можна використовувати міжфакультетську інтеграцію в університетах, де є факультети соціології, обчислювальної математики, комп'ютерних технологій, обчислювальні центри для плідної співпраці у галузі ІКТ.

І, звичайно, потрібне переоснащення соціологічних факультетів та оновлення морально застарілої техніки й програмного забезпечення, а також забезпечення безпроводовим Інтернетом усіх вишів. Якщо студенти-соціологи глибоко вивчатимуть використання і розробку сучасних інтернет-технологій, то до завершення вищої освіти академічна соціологія, державні і приватні компанії, громадські організації в майбутньому отримають соціологів-професіоналів у царині використання та розробки інноваційних інтернет-технологій, які будуть, безумовно, затребувані на ринку праці і конкурентоспроможні в інформаційно-комунікативному суспільстві 21 століття.

А що робити з інституалізацією цього напрямку в Україні, де, навіть якщо порівняти з Росією, спостерігається ще більше відставання? Ця галузь в нашій країні ніби випадає не лише з мейнстріму розвитку вітчизняної соціології, але не представлена навіть на периферії соціологічного знання. Очевидно, кроки, перераховані О. О. Давидовим, мають бути невідкладно зроблені і в нашій країні, особливо в царині підготовки наукових кадрів та оснащення університетських програм новітніми ІК-ресурсами. Мають бути також розроблені і спільні програми для моніторингу розвитку Інтернету в Україні і його підтримки як на рівні МОНМСУ, так і НАНУ. Потрібна і термінова інтеграція навчальних програм з ІКТ-бізнесом і розробка спільних науково-дослідних проектів.

Я цілком поділяю думку О. О. Давидова про те, що розвиток інтернет-технологій відбувається настільки стрімко, що «.. необхідно бігти щосили, щоб залишитися на місці», тобто на передньому краю науки, особливо в межах локального соціологічного контексту [2].

Література

- 1. Кастельс М.** Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; пер. с англ. А. Матвеева. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 328 с.
- 2. Давыдов А. А.** Развитие Интернет-технологий – вызов современной российской социологии [Електронний ресурс] / А. А. Давыдов. – М. : ИСАН, 2008. – Режим доступу : http://www.isras.ru/index.php?page_id=957
- 3. InternetWorldStats.** Usage and Population Statistics 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/stats.htm/>.
- 4. Давыдов А. А.** Системная социология: Social Computing / А.А. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.isras.ru/index.php?page_id=1016.
- 5. Давыдов А. А.** Конкурентные преимущества системной социологии [Електронний

ресурс] / А. А. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2008. – Режим доступа : <http://www.isras.ru/publ.html?id=855>. **6. Давыдов А. А.** Системная социология: визуальный суперкомпьютинг взаимодействий пользователей Интернета (доклад) [Электронный ресурс] / А. А. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2008. – Режим доступа : http://www.isras.ru/index.php?page_id=120&id=372). **7. Онлайн** исследования в России 2.0 / под ред. А. В. Шашкина, И. Ф. Девятко, С. Г. Давыдова. – М. : РИЦ „северный восток”, 2010. – 336 с. **8. Филиппова Т. В.** Интернет-технологии в социологическом исследовании / Т. В. Филиппова // Информационное общество. – 2000. – Вып. 2. – С. 13 – 16. **9. Иванченко Д. А.** Интерпретация интернет-пространства в дискурсе социологии / Д. А. Иванченко // Ученые записки Российского государственного социального университета. – 2009. – № 3 (66). – С. 72 – 78. **10. Биккулов А. С.** Интернет как средство массовой коммуникации : дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 / Биккулов Александр Сергеевич. – СПб, 2003. – 217 с. **11. Королькова Л. Н.** Интернет-сообщество с чертами тотального института как фактор десоциализации / Л. Н. Королькова, К. В. Корольков. – Ставрополь : СТИС ЮРГУЭС, 2010. – 149 с. **12. Goroshko O. I.** Politics 2.0: Global Perspectives and Local Realities / O. I. Goroshko. // Мова, комунікація і соціальне середовище : Збірн. научн. праць / за ред. В. Б. Кашкіна. – Вип. 8. – Воронеж : Вид-во Ворон. держ. ун-ту ; Видавничий дім Алейникових. – 2010. – С. 64 – 104. **13. Murthy D.** Digital Ethnography: Examination of the use of the new technologies for social research / D. Murthy // Sociology. – 2008. – Vol. 42, N5. – P. 837 – 855. **14. Scolari C. A.** Mapping conversations about new media: The theoretical field of digital communication / C.A. Scolari // New Media and Society. – 2009. – Vol. 11, N6. – P. 943 – 964. **15. Горошко Е. І.** Функціонування гіпертексту в середовищі конвергентних медіа : Лінгвістичний аналіз / Олена Ігорівна Горошко. – 2011 (у пресі). **16. Weber, Larry.** Marketing to the social web: how digital customer communities build your business / Larry Weber. – New Jersey : John Wiley and Sons, 2009. – 246 p. **17. Surowiecki J.** The Wisdom of Crowds / J. Surowiecki. – New York : Random House, 2004. – 283 p. **18. Dawson R.** (2007). Launching the Web 2.0 Framework [Электронный ресурс] / R. Dawson. – Режим доступа : http://www.rossdawsonblog.com/weblog/archives/technology_trends/. **19. Филатова А. В.** Оптимизация преподавания иностранных языков с помощью блог-технологий (для студентов филологических специальностей вуз) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / А. В. Филатова. – М., 2009. – 24 с.

Горошко О. І. Соціологія 2.0 як один з напрямів розвитку соціології Інтернету

У статті розглядається становлення та розвиток нового напрямку сере спеціальних та галузевих соціологій – *соціології Інтернету*,

об'єктом якого є соціальний аналіз інформаційно-комунікативного середовища в суспільстві, а предметом вивчення – аудиторія Інтернету та форми соціокультурної взаємодії між людьми при обміні соціальною інформацією. Окремо описується виникнення на базі соціального вебу нового напрямку – *соціології 2.0* та аналізуються основні проблеми, пов'язані з її інституалізацією як на академічному, так і освітянському рівнях у локальному контексті. Таким чином, основною метою роботи є аналіз нових шляхів розвитку соціології Інтернету в межах локального контексту. На відміну від російських і західних досліджень в цій царині в Україні дана тема практично незаявлена у вітчизняній соціології, не кажучи вже про мейнстрим розвитку цієї науки в Україні, що значно збіднює її розвиток.

Ключові слова: веб 2.0, соціальний веб, соціологія Інтернету, соціологія 2.0.

Горошко О. И. Социология 2.0 как одно из направлений развития социологии Интернета

В статье рассматривается становление и развитие нового направления среди отраслевых и специальных социологий – *социологии Интернета*, объектом которого стал социальный анализ формирующейся информационной среды в обществе, а предметом изучения – аудитория Интернета и формы социокультурного взаимодействия между людьми при обмене социальной информацией. Отдельно описывается возникновение на базе социального веба новой предметной области – социологии 2.0 и анализируются основные проблемы, связанные с её институализацией как на академическом, так и образовательном уровнях в рамках локального контекста. Таким образом, основной целью работы стал анализ новых путей развития социологии Интернета в рамках локального контекста. В отличие от российских и западных исследований в этой области в Украине данная тема является практически незаявленной в рамках отечественных социологических школ, не говоря уже о мейнстриме развития этой науки в Украине, что значительно обедняет развитие социологической мысли в целом.

Ключевые слова: веб 2.0, социальный веб, социология Интернета, социология 2.0

Goroshko O. I. Sociology 2.0 as one of the areas of Internet Sociology development

The article enlightens the birth and development of new area in applied sociology – sociology of the Internet, examining the impact of the Net on society and social interactions taking place on it. Additionally a new approach in sociology of the Internet – sociology 2.0 with its instutualizing in academy and education is under review concerning the local Ukrainian context. Thus the main paper goal is to analyze new tendencies in sociology of Internet

within local context. In spite of Russian and Western research this topic in Ukrainian sociology presents practically no-go area, weakening substantially local sociological thinking.

Keywords: social media, sociology of Internet, sociology 2.0, web 2.0.

Стаття надійшла до редакції 12. 09. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

УДК 316.774 (556)

Зірак Абдулла Карім

МОБІЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК І МЕЖІ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ У СУЧАСНОМУ КУРДИСТАНІ

Актуальність теми. У 1991 році, після війни у Перській затоці, курдська спільнота de facto отримала свою незалежність і свободу. Втручання американської військової сили та світова підтримка дозволили розпочатися процесу формування інститутів громадянського суспільства. Під впливом процесів глобалізації змінюється життя курдського народу. Матеріальна культура зазнає певних змін на тлі загальної культурної відсталості, що призводить до виникнення різного роду соціальних суперечностей. Мобільний зв'язок – джерело одного з проявів таких суперечностей.

Актуальність обраної теми дослідження полягає ще й у тому, що мобільний зв'язок сьогодні не просто замінив стаціонарний телефонний зв'язок, а згідно з низкою досліджень (Глазарев, 2006; Nemment, 2005; Ling, 2004), істотно вплинув на процеси соціальної інтеракції та здатність до колективної дії. Тому мобільний телефонний зв'язок служить об'єктом пильної уваги соціологів. Як відзначав Д. Іванов, «у міру розширення мережі користувачів інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), цілі сфери людської діяльності переносяться в поле дистанційної комунікації» [1].

Аналіз літератури стосовно питань мобільного зв'язку показує, що у більшості країн Європи, у США та Японії з початку ХХІ століття активно структурується новий об'єкт соціологічних досліджень – «суспільство мобільного зв'язку».

Предметом даного дослідження є вплив мобільного зв'язку на суспільну мораль. Ми зосереджуємо свою увагу на руйнівному впливові певних практик користування мобільним зв'язком на патріархальні сімейні традиції, що регулюють стосунки між чоловіками та жінками у сучасному курдському суспільстві.

Дослідження мало пошуковий характер. Воно виконувалося за методологією одноразового експертного опитування. Вибіркова сукупність, враховуючи складність подібних опитувань у сучасному Курдистані, формувалася за принципом «снігової кулі». Пілотний характер цього опитування дозволив локалізувати його у місті Ербіль (Курдистан, Ірак).

Мета дослідження: визначення особливостей та соціальних наслідків використання мобільних телефонів у Курдистані, а також структурування системи заходів з подолання негативних явищ у зв'язку з їх використанням.

У західній соціологічній думці перші дослідження мобільного зв'язку з'явилися наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Їх авторами є швейцарський дослідник Г. Гезер [2], норвезький соціолог Р. Лінг [3], група англійських антропологів на чолі з Дж. Кребтрі [4], американська дослідниця С. Плант [5] та ін. Серед більш пізніх досліджень означеної проблематики особливо привертають увагу роботи Е. Гіденса [6], Е. П. Белінської [7], Б.С. Гладарева [8], А. Д. Єлякова [9] та ін.

Стосовно висвітлення проблеми мобільного зв'язку в українській соціології ми змушені констатувати, що широкомасштабних досліджень тут практично не проводилося. В анкетах соціологічного моніторингу з вивчення українського суспільства щодо мобільного зв'язку є тільки одне запитання статистичного характеру: «Чи плануєте Ви найближчим часом стати абонентом мобільного зв'язку?», а в шкалі відповідей на запитання «Якими послугами зв'язку Ви користувалися останні 30 днів?» присутній мобільний телефон [10].

В Іраку компанія «Асія Селл» заснувала першу мережу стільникового зв'язку у м. Сулейманія у 1999 році. На сьогодні ця компанія надає свої послуги більш ніж 8 млн. абонентів по всій країні [11]. Пізніше, 16 серпня 2000 року, було засновано компанію «Корак Телеком» [12]. У листопаді 2000 року Міністерство зв'язку Курдистану видало спеціальну ліцензію строком на п'ять років компанії Со Корак, що забезпечила мобільним зв'язком провінцію Курдистан в Іраку (міста Ербіль та Дахук) [13].

З падінням режиму Саддама Хусейна та визволенням Іраку мобільний зв'язок став стрімко поширюватися в Курдистані, що призвело до виникнення цілого ряду соціальних проблем. Як приклад можемо навести вбивство, що сталося у 2004 році у м. Ербіль, причиною якого було розміщення відеоролика про стосунки сімнадцятирічного юнака та дівчини. Через два дні після розповсюдження ролика, дівчину вбили члени її сім'ї, а через тиждень і юнак був убитий своїми родичами. І таких випадків у Курдистані стає все більше [14]. Сім'ї курдів контролюють зміст повідомлень і дзвінків у мобільних телефонах молодих членів сім'ї, і їхнє життя (особливо дівчат) під загрозою.

Курдський вчений Бахар Рафік стверджує: «В усіх проблемах, якщо ви подивитесь в корінь, помітите зв'язок з мобільним телефоном.

Справді, мобільні телефони самі по собі – невелика проблема, але результат їх використання призводить до значних соціальних проблем» [15].

Статистичним підтвердженням цього є те, що у 2009 році було зареєстровано 2003 випадки негативних наслідків використання мобільних телефонів, що розглядалися в суді Курдистану; у перші вісім місяців 2010 року 1331 SIM-карта була відключена, а в суді було вже 816 нових позовів.

Газети розміщують публікації про страшні наслідки використання мобільного зв'язку: «Мобільний телефон зруйнував сім'ю» (журнал «Гулан», 03. 10. 2011р); «Трое молодих людей за допомогою мобільного телефону атакували 13 сімей, розсилаючи матеріали, що ганьблять їх»; на сайті «Інсан Нейт» у травні 2008 року «Одна з SIM-карт стала причиною спалення дівчини на ім'я Шахін»; у газеті «Рудав» (№ 125 від 08. 09. 2010): «Мобільний телефон – проблема, що завжди присутня у сім'ї».

Такі приклади трапляються по всій території Іраку, а також у більшості арабських країн, таких як Саудівська Аравія, Сирія, Ліван, Кувейт, Йорданія та ін. Це пояснюється значною культурною схожістю цих соціумів.

У ході проведеного дослідження нами були виділені причини негативних наслідків використання мобільного зв'язку у Курдистані.

1. Соціальна структура суспільства у сучасному Курдистані може бути охарактеризована як патріархальна. Окрім того, мають місце релігійні відмінності у суспільстві. Більшість курдів сповідують іслам, але є й християни, езиди та какаїї. Суспільне життя підпорядковане суворим релігійним канонам. Патріархальна система стоїть на сторожі інтересів одних людей, придушуючи бажання та прагнення інших (жінок і дітей), що призводить до «соціального захворювання» [16].

Якщо людина нездорова, вона не може нормально жити у суспільстві. Така людина буде джерелом особистих та соціальних проблем. І негативне використання мобільного телефону є однією з соціальних проблем, ознакою соціальних відхилень.

2. В усіх людських суспільствах існує система спеціальних знань, які обумовлені культурою. Вони відрізняються у різних суспільствах залежно від їх структури та соціальної реальності. Знання є одним з чинників детермінації суспільного життя, визначають якість і кількість соціальних явищ, мислення та поведінку індивіда. У Курдистані більшість віруючих ортодоксальні, тобто неухильно дотримуються догматів віри, основ віровчення та основних традицій, що призводить до гальмування соціальних змін.

У країнах Сходу, таких як Японія, Корея, Китай та інших, де помітно прогресивний розвиток, активно використовуються сучасні наукові технології. У патріархальних же суспільствах навіть за наявності значних матеріальних ресурсів використання прогресивних технологій є

проблематичним, а це веде до «культурної відсталості». Такий термін Вільям Огберн (*William Fielding Ogburn*) застосував у своєму дослідженні «Наслідки технологічних інновацій та їх вплив на соціальні зміни».

Культура складається з двох складових, а саме – з матеріальної та духовної. Якщо відбувається стрімка зміна її першої складової без відповідних коректив другої, то спостерігається «культурний розрив» чи «культурна відсталість». Курдистан – один з найяскравіших прикладів цього явища, через те, що стрімкі зміни у матеріальній структурі не співвідносяться зі змінами у духовній складовій культури суспільства.

3. Причини, що пов'язані з операторами мобільного зв'язку. У Курдистані продаються карти без відповідної реєстрації, що дозволяє власникам анонімно їх використовувати та свідомо провокувати конфлікти між людьми.

4. Економічні причини. Після повалення режиму Саддама Хусейна та стрімкого збідніння більшості громадян, з'явилися десятки організованих злочинних угруповань. Вони використовують мобільний телефон під час викрадення людей. Є випадки використання фотографій у мобільних телефонах жінок і дівчат з метою погроз та отримання грошей.

5. Психологічні причини. Після закінчення війни у Курдистані збільшилася кількість психічно хворих людей, а також людей з яскраво вираженою агресією.

6. Сексуальні причини. За даними британської преси у 2008 році розповсюдження фотографій сексуального характеру за допомогою їх розміщення у Інтернеті з мобільних телефонів і цифрових камер сприяло ескалації темпів злочинів проти честі в іракському Курдистані. Ці джерела вказують, що однією з причин поширеності злочинів проти честі в Іраку є фотографії з мобільного телефону. У доповіді відзначається, що чоловіки часто знімають себе під час заняття сексом, а потім розповсюджують зображення серед своїх друзів, що призводить до скандалів та провокує скоєння злочинів [17].

7. Причини, пов'язані з законодавством. Парламент Курдистану прийняв закон № 6 у 2008 році під назвою «Закон про попередження негативного використання засобів зв'язку у провінції Іраку Курдистані» [18]. Однак, статті цього закону не виконуються.

У рамках означеної теми у лютому 2011 року нами було проведено дослідження в м. Ербіль (Курдистан, Ірак). У ньому взяло участь 100 осіб. Дата проведення – з 5 по 10 лютого 2011 року. Під час розробки анкети ми послуговувалися порадами професорів соціології в Університеті Сахаладин у місті Ербіль.

Методом дослідження було анкетування. Вік учасників анкетування: 19 – 28 років – 77%; 29 – 38 років – 15%; 39 – 48 років – 8%. Наймолодшому учаснику опитування було 19 років, а найстаршому – 48. Середній вік учасників – 26 років. Таким чином, більшість

учасників опитування молоді люди, що важливо для виявлення соціальних тенденцій. Опитаних чоловіків і жінок було порівну.

Рівень освіти учасників анкетування: 72% – студенти, що мають ступінь бакалавра та вищу освіту; 13% – випускники середньої школи; 9% – випускники коледжу; 3% – люди з середньою освітою та 3% – з незакінченою середньою освітою. При цьому неписьменних учасників опитування немає.

Рівень доходу учасників анкетування: 27% – не мають постійних доходів, у 17% розмір доходу на місяць – від 20 до 100 тисяч динарів; 22% мають дохід 100 – 500 тисяч динарів, 12% – 500 тис. – 1 млн. іракських динарів; 2% – більше ніж 1 млн. динарів. Середній дохід учасників анкетування становить 235 тис. іракських динарів. Показник доходу важливий у нашому дослідженні. Це допоможе нам отримати дані про масштаби використання мобільних телефонів.

Серед учасників анкетування 78% були неодружені, 21% перебували у шлюбі, 1% були вдовими.

Загальні результати опитування подамо у вигляді серії таблиць (Табл. 1 –7).

Таблиця 1

Чи необхідне використання мобільних телефонів у житті людини?

Як Ви вважаєте, чи необхідне використання мобільного телефону в житті людини?	Абсолютна кількість	Відсотки
Так	100	100
Ні	-	-
Усього	100	100

Усі учасники анкетування впевнені, що мобільні телефони – необхідний інструмент для людини.

Таблиця 2

Схвалення використання мобільних телефонів

Чи схвалюєте Ви використання мобільного телефону у курдському суспільстві?	Абсолютна кількість	Відсотки
Так	8	8
Ні	39	39
Деякою мірою	52	52
Важко відповісти	1	1
Усього	100	100

Результати анкетування показують, що будучи впевненими у необхідності використання мобільних телефонів у повсякденному житті, наші респонденти не схвалюють реальних практик користування ними у сучасному Курдистані.

Таблиця 3

Скільки SIM-карт мають учасники опитування?

Скільки SIM-карт Ви маєте?	Абсолютна кількість	Відсотки
Одну	73	73
Дві	20	20
Три та більше	7	7
Усього	100	100

Таблиця 4

Чи створила поява мобільних телефонів нові соціальні проблеми?

Як ви думаєте, чи створила поява мобільних телефонів нові соціальні проблеми?	Абсолютна кількість	Відсотки
Так	91	91
Ні	8	8

Як бачимо, переважна більшість учасників анкетування вважають, що використання мобільних телефонів веде до виникнення соціальних проблем у курдському суспільстві.

Таблиця 5

На якому рівні стоять створені проблеми

Рівень створених проблем	Абсолютна кількість	Відсотки
На соціальному	44	38,93
На особистому	17	15,04
На рівні сім'ї	22	19,49
Інший варіант	8	7,07
Не буду відповідати	22	19,46
Усього	113	99,96

Примітка: під час відповіді на це запитання респонденти могли обрати більш ніж один варіант відповіді.

Таблиця 6

**Використання телефону проти учасників анкетування
або членів їх сімей**

Чи використовував хто-небудь мобільний телефон проти Вас або членів Ваших родин?	Абсолютна кількість	Відсотки
Так	41	41
Ні	58	58
Не буду відповідати	1	1
Усього	100	100

Отже, майже половина опитаних зазнали втручання в своє життя за допомогою мобільного телефону.

Таблиця 7

Використання респондентами телефону у злочинних цілях

Чи використовували Ви мобільний телефон у злочинних цілях?	Абсолютна кількість	Відсотки
Так	4	4
Ні	95	95
Не буду відповідати	1	1
Усього	100	100

Серед тих, хто використовував мобільний телефон у злочинних цілях, було 75,6% чоловіків, 22,0% жінок і 2,4% не вказали свою стать.

Учасники анкетування так визначили причини злочинного використання мобільних телефонів:

57,6% назвали низький рівень знань та культури;

25,4% вважають, що причиною цього явища є безвідповідальність щодо почуттів інших людей, а також відсутність уваги до життя інших людей;

14,4% як причину назвали бажання наслідувати когось-небудь;

1,7% вважають, що є й інші причини;

0,5% відмовилося відповідати.

Як показали результати нашого дослідження, цілі тих, хто використовує мобільні телефони зі злочинною метою, різні: 26,9% учасників анкетування вважають, що подібне використання здійснюється з метою руйнування сімей; 29,6% вважають, що метою є заподіяти шкоду особистості індивіда; 27,8% – для створення різних соціальних стосунків (як позитивних, так і негативних); 4,3% назвали політичні цілі; 11,3% назвали інші завдання.

Серед тих, хто взяв участь в опитуванні, 60,2% вважають, що з метою скорочення масштабів негативного впливу мобільного зв'язку на життя курдського суспільства необхідне введення жорсткого контролю за виконанням законів, введення грошових штрафів для людей, які використовують мобільні телефони у злочинних цілях; 38,1% вважають, що подоланню названих проблем допоможе підвищення культурного рівня та освіченості людей; 1,8% вважають, що існують інші способи розв'язання цієї проблеми.

Отже, з усього викладеного можна зробити такий **висновок**: використання мобільних телефонів у Курдистані пов'язане з виникненням цілого ряду проблем і конфліктів. Низький рівень освіченості населення, релігійні переконання, патріархальний характер суспільного життя сприяють тому, що внаслідок збільшення кількості користувачів мобільного зв'язку зростає кількість злочинів проти особистості, сімейних цінностей, що призводить до вбивств у сім'ях, частіше жінок та дівчат.

Література

- 1. Иванов Д. В.** Императив виртуализации: современные теории общественных изменений / Д. В. Иванов – СПб. : СПбГУ, 2002. – С. 32.
- 2. Geser H.** Towards a Sociological Theory of Mobil Phone [Електронний ресурс] // 2004. March. Release 3.0. Режим доступу: <http://geser.net/home.html>.
- 3. Ling R.** The Mobile Connection: the Cell Phone's Impact on Society. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers, 2004.
- 4. Crabtree J., Nathan M., Roberts S.** Mobile UK: Phones and Everyday Life (Electronic Edition). Phone [Електронний ресурс]. – L.: The Work Foundation, 2003. – Режим доступу : <http://portal.org/citation.cfm?doid=500292>.
- 5. Plant S.** On the Mobil : The Effects of Mobile Telephones on Social and IndividualLife [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.motorola.com/mot/documents/0,1028,333,00.pdf>.
- 6. Гидденс Э.** Ускользящий мир: Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004; Гидденс Э. Устройство общества: Очерки теории структуризации. – М. : Академический проект, 2003.
- 7. Белинская Е. П.** Человек в информационном мире / Е. П. Белинская // Перспективы социальной психологии. – М. : Аспект Пресс, 2002.
- 8. Гладарев Б.** Новые коммуникативные технологии: игры контроля / Б. Гладарев // Человек. Сообщество. Управление. – 2005. – № 1; Гладарев Б. Повседневное пользование информационно-коммуникационными технологиями // Телескоп: наблюдение за повседневной жизнью петербуржцев. – 2004. – № 5; Гладарев Б. Социальное измерение мобильной телефонии // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – № 3.
- 9. Еляков А. Д.** Информационная перегрузка людей / А. Д. Еляков // Социологические исследования. – 2005. – № 5.
- 10-www.i-soc.com.ua/institute/predl.php**. – 2010.

- 11- <http://www.asiacell.com> لمحة عن الشركة اسيا سيل
- 12- <http://www.swalefnalhelwa.com> شبكة هذا اليوم للأخبار (H.N.N)
- 13- <http://ar.wikipedia.org>
- 14- www.ensan.net، مايو 2008 انظر
- 15- www.ensan.net ديمانهي محمّد طوران لقطرل بهار رةفيق، طوظاري سيظيل ذمارة 68، 11-2-01-22
- 16- <http://zerakabdulla.blogfa.com> زيرونك عةدوللا، سيستهمي ئاترياركي.. سيستهمي بهمندالي حوكمردني باوك،
- 17- <http://rudem.elaphblog.com> كاميرا الجوال تخترق مخادع الجنس العربية - كوردستان نموذجاً، مجلة روديم، ،
- 18- <http://Kurdistan-parliament.org> , 01-04-2011 .

Зірак Абдулла Карім. Мобільний зв'язок і межі особистої свободи у сучасному Курдистані

У статті розглянуто питання використання мобільних телефонів у патріархальних суспільствах; визначено проблеми, що виникають у зв'язку з цим, і шляхи їх вирішення. Автор доходить висновку, що використання мобільних телефонів у патріархальних суспільствах слід розглядати, виходячи зі специфіки історичного соціокультурного простору.

Ключові слова: мобільний телефон, культурна відсталість, соціальні злочини, патріархальне суспільство.

Zirak Abdullah Karim. Мобильная связь и границы личной свободы в современном Курдистане

В статье рассмотрены вопросы использования мобильных телефонов в патриархальных обществах; определены проблемы, которые в связи с этим возникают, и пути их решения. Автор приходит к выводу, что использование мобильных телефонов в патриархальных обществах следует рассматривать, исходя из специфики исторического социокультурного пространства.

Ключевые слова: мобильный телефон; культурная отсталость; социальные преступления; патриархальное общество.

Zirak Abdullah Karim. Mobile phones and borders of the personal freedom in contemporary Kurdistan

The paper considers the use of mobile phones in patriarchal societies, identified problems that arise in this connection and their solutions. The author concludes that the use of mobile phones in patriarchal societies should be considered based on the specifics of the historical socio-cultural space

Keywords: mobile phone, cultural backwardness, social crime, patriarchal society.

Стаття надійшла до редакції 05. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ

УДК 316.723 (477)

Петренко О. С.

СУБКУЛЬТУРИ РОЛЬОВИКІВ І РЕКОНСТРУКТОРІВ В УКРАЇНІ

У багатьох країнах світу, у тому числі в Україні, отримала поширення субкультура рольового та реконструкторського руху. Перші полігонні рольові ігри на території України відбулися на початку 90-х років. Це були так звані «ХІ-шки» (Хоббітські Ігрища) на основі сюжетів книг Дж. Р. Р. Толкіна. До цього часу в Україні наукових публікацій, присвячених аналізу цих субкультур, не було. Зрідка матеріали на цю тематику траплялися в різноманітних ЗМІ та Інтернеті. У цій статті ми спробуємо висвітлити особливості рольової та реконструкторської субкультур.

Для рольового руху ґрунтовним об'єднувальним фактором можна вважати участь у **рольових іграх** (РІ). У статті будемо розглядати переважно так звані **рольові ігри живої дії** (РІЖД). Наведемо як їх визначення таке: масовий вид рольової гри, у якій гравці діють за вигаданих чи реальних персонажів у різних сюжетних обставинах, розігрують їх у формі вільної імпровізації та спільно створюють сюжет гри. Головна риса РІЖД – жива/фізична взаємодія (а не лише вербальне спілкування як у настільно-словесних іграх або текстове – у форумних рольових), театральний тип відігрівання ролей, наявність ігрової атрибутики (костюмів, зброї, обладунків, фортець та інших об'єктів матеріальної культури гри).

Визначимо деякі поняття, що застосовуються для опису означеної субкультури. *Толкієнiсти* – у початковому значенні слова – люди, що захоплюються творчістю Дж. Р. Р. Толкіна, знають зміст трилогії «Володар Кілець», «Квента Сільмаріліон» та ін., аж до вивчення вигаданих мов Середзем'я квенья та синдарин. Хоча таке захоплення зовсім не обов'язково супроводжувалося участю у РІЖД, перші ігри на території СРСР розпочалися якраз з постановок за Дж. Р. Р. Толкіном. Власне *рольовики* можуть брати участь в іграх, в основі яких лежать ідеї світів, створених різними авторами. Це можуть бути світи класичного фентезі, стім- та кіберпанку, світи постапокаліпсису чи ігри, в основі яких лежать певні історичні події, світи комп'ютерних ігор тощо. *Реконструктори* ж займаються відтворенням певної історичної епохи в історії конкретних країн. Ця течія передбачає серйозні знання відповідного історичного періоду та всебічне відтворення костюмів,

зброї, побуту, танців певного часу. Загалом, на пострадянському просторі реконструкторський рух виділився з рольового не так давно. А учасники субкультури, судячи з усього, можуть брати участь як у рольових, так і в реконструкторських заходах. Дещо окремий напрям утворюють *анімеїшники*, що займаються рольовими іграми за мотивами японської анімації та *косплеєм*.

Представники субкультур рольовиків та реконструкторів мають власний *сленг*. Приклади: *Квента* – опис гравцем свого персонажа майстру, тобто передісторія персонажа у грі; *Майстер* – людина, що задумує, організовує та проводить РІ; *Відіграш* (рос. *отыгрыш*) – дії гравця, що адекватні внутрішньому світу персонажа, ігровій ситуації, правилам гри, реаліям ігрового світу [6]. Члени субкультури мають *ідентифікацію* з власною субкультурною спільнотою, а також подібний життєвий досвід, що здобувається через участь у рольових іграх, конвентах, фестивалях. Звідти ж походить безліч анекдотів, жартів та розповідей, розуміння яких часто вимагає якоюсь мірою включеності у субкультуру. Серед членів субкультури помітна прихильність до певних музичних стилів (фольк, фольк-рок, бард-фольк, менестрель, рок і т. д.).

Наведемо певні поняття, необхідні для розуміння субкультури. Виділяють такі види рольових ігор. *Настільна рольова гра* – вид рольової гри, у якій гравці лише описують словами дії своїх персонажів; антураж використовується мінімально; такі ігри характеризуються безперервною участю майстра та активним використанням *дайсів* (спеціальні кості з цифрами – П.О.) [6]. *Кабінетні/кухонні ігри/лангедоки*, а також *павільйонні ігри* – РІЖД, що відбуваються у квартирі, кімнаті, закритому приміщенні. Зазвичай вони роблять акцент на театральній, інформаційній, детективній складовій, включають невелику кількість осіб (10 – 50) і тривають менше доби [3; 6]. *Міські ігри* характеризуються тим, що дії розгортаються у місті або певних його районах. *Полігонна або польова гра, полігонка* – рольова гра на спеціальній території (полігоні), де найбільш реалістично моделюються історичні події, події художніх творів, де гравці «відіграють» різних персонажів за допомогою ігрових костюмів, зброї, предметів антуражу тощо. Кількість гравців коливається від 100 учасників у малих іграх, 300 – 400 у середніх, до декількох тисяч у найбільших. Тривалість – від 2 – 3 днів до 1 тижня [3; 6]. Окрім того, ще існують такі рольові заходи як *конвенти, фестивалі, турніри*. *Конвент* – планове зібрання членів рольового руху для обміну досвідом проведення рольових ігор та дружнього спілкування [6]. Прикладом є щорічний «Чугункон» у Харківській області. *Фестивалі* включають турніри, змагання лучників, конкурси, танці, виступи музикантів, роботу ремісників тощо. Як приклад можна назвати щорічний «Генуезький шолом» у Судаці та ін.

Окремо варто сказати про *форумні рольові ігри*. Зазвичай їх немає в переліку типів ігор, участь у яких формує основні сутнісні риси субкультури. Це ігри, засновані на текстовому спілкуванні. Майстри та

гравці виявляють одне одного на просторах Інтернету, об'єднуючись довкола гри за мотивами певного літературного твору, комп'ютерної гри, історичного періоду. Ігри текстового характеру можуть бути перенесені в Інтернет настільно-словесними іграми або іграми літературного плану, що створюються шляхом почергового обміну постами, часто між абсолютно незнайомими людьми [8]. Ігри літературного типу можуть тривати роками і бути своєрідною спільною творчістю. Хоча будь-яка рольова гра є продуктом складної співтворчості майстрів та гравців.

Спробуємо визначити *поширеність* цієї субкультури в Україні. Згідно з даними Всеукраїнського порталу «Світ рольових ігор» [2] на рольовий сезон (тобто теплий період року) 2011 року заплановано й уже проведено близько 40 полігонних РІ та більше десятка фестивалів і турнірів. Проте там не були враховані полігонні та міські ігри не всеукраїнського масштабу, а також «елітарки» (ігри, участь у яких можлива лише за запрошеннями). Деякі заходи відбуваються за участю закордонних команд, а українські рольовики та реконструктори їздять до країн ближнього зарубіжжя.

Чисельність учасників субкультури визначити точно навряд чи можливо. Однак, можна отримати приблизне уявлення за чисельністю відповідних груп у соціальній мережі «ВКонтакте». Найбільш численні такі: «Рольовий рух України» – 822 учасники; «Реконструктори, рольовики, толкієністи, файтери Києва» – 571; «Реконструктори та рольовики Дніпропетровська» – 323; дві групи, що репрезентують Харків – по 184 та 172; Луганськ – 267; Одесу – 251; Нікополь – 173 і т. п. Також для прикладу, групи «МГ Легіон» та «МГ Шервуд», дві з декількох, що організують ігри всеукраїнського масштабу, мають учасників 457 та 363 відповідно. Всеукраїнський портал «Світ рольових ігор» нараховує в Україні 62 рольові команди, клуби та групи даного напрямку [2].

Цікаво, що створення груп «ВКонтакте», створення сайтів і форумів, присвячених рольовим проектам (від підготовки для підбиття підсумків майстрами та гравцями), також поширена практика. Це є виявом потенціалу Інтернету для самоорганізації людей з метою спільної діяльності, зокрема, організації дозвілля.

Для отримання уявлення про *полігонні рольові ігри* як одного з найбільш видовищних феноменів рольової та реконструкторської субкультури розглянемо механізм їх реалізації. РІ починається з появи у *майстра* чи *майстерської групи (МГ)* ідеї/концепції гри. На її продумування та організацію може витратитися від декількох місяців до року. У великих майстерських групах, зазвичай, можна помітити приблизно такий розподіл ролей [6]. *Головний майстер* займається координацією зусиль групи, визначенням концепції гри. *Майстер сюжету* розробляє сюжетні лінії для гри, зв'язки між персонажами. *Майстер з першоджерел* займається відповідністю стилістики гри літературній основі чи епосі. *Майстри функцій (майстри з бойових*

взаємодії («боївці»), економіки, магії, алхімії, медицини тощо) пишуть правила відповідної сфери ігрового життя, а потім відстежують їх функціонування на грі. *Регіональні майстри* або *майстри за певними «локаціями»* (містами і місцями ігрового світу) відповідають за гру у певному наборі місць та персонажів у них. *Майстер «мертв'ятника»* займається організацією роботи з гравцями після можливої смерті їхнього персонажа. *Майстер з організаційних питань* здійснює взаємодію з органами влади, закупівлю та доставку всього необхідного на полігон, підтримку сайту гри тощо. *«Ігротехніками»* іменують гравців, чиї персонажі безпосередньо підпорядковані майстрам і використовуються як службові для просування сюжету» [6]. Подекуди це слово також означає майстра певної «локації» [6]. *Полігонна команда* складається з людей, що виконують функції з технічного забезпечення гри (охорону, медзабезпечення), але не входять до складу майстрів гри [6].

Як бачимо, подібні заходи вимагають серйозних організаційних зусиль для їх підготовки і проведення. Проте, за сприятливих умов, складні правила, що регулюють різні сфери ігрового світу, закладені в гру конфлікти та сюжетні зав'язки, організована система ролей здатні розгортати інформаційний пласт гри (добування, оперування інформацією), політичну та дипломатичну гру, «відіграш» культурної специфіки реальних чи вигаданих груп на мікро- та макрорівнях гри [1].

Безумовно, далеко не завжди всі закладені у гру «механізми дії» (правила, сюжетні лінії та зав'язки) працюють, не завжди майстрам вдається вдало спрямовувати хід подій, динаміку гри, залученість гравців. Але сам факт моделювання різноманітних ситуацій без жорсткого сценарію у режимі реального часу на основі внутрішньо заданих правил ситуації і самоорганізації гравців досить цікавий.

Проте повернемося на рівень окремих представників субкультури. Підготовка до участі у будь-якому заході передбачає певні зусилля. Зазвичай це вивчення першоджерел (художніх книг чи матеріалів, присвячених певній епосі), пошиття чи купівля костюма, ігрової зброї, тренування з нею, виготовлення «антуражних» предметів згідно з роллю (трави-зілля для знахарів, «книги заклять» та посохи магів), також кожен гравець пише власну історію життя персонажа («квенту»), що узгоджується з майстрами гри.

Розглянемо соціальну базу рольового руху. Не маючи даних по Україні, звернемося до даних, зібраних на базі учасників конвенту «Зіланткон» (Росія) [4]. Серед опитаних було 65% чоловіків і 35% – жінок. «Більше половини учасників опитування (55%) відзначили свій вік в інтервалі 17 – 22 років, ... приблизно чверть осіб – від 23 до 30 років. Трохи менше ніж одній п'ятій учасників на момент дослідження вже виповнився 31 рік»[4]. Що стосується професійної приналежності учасників і їх освітнього рівня, то «основна соціальна група – це студенти (49%). Учнів закладів середньої професійної освіти всього 4%;

41% – люди, що вже працюють, матеріально незалежні,... 6% – безробітні...» [4]. 26% учасників опитування працюють у промисловості, серед них найпоширеніша спеціальність – програміст. У сфері освіти працює або навчається за відповідним напрямком 24%, 19% – бізнесмени та приватні підприємці, а 10% – люди вільних професій (журналісти, музиканти тощо) [4]. Найбільша частка припадає на осіб з незакінченою вищою освітою (41%), потім іде група, що має вищу освіту (33%), середню професійну (14%) тощо. За даними опитування, більше половини (57%) респондентів мали дохід вищий від прожиткового мінімуму [4].

Можемо зробити висновок, що участь у цій субкультурі характерна для людей, що отримують чи отримали вищу освіту і мають відповідні фінансові можливості (поїздки, костюми, обладунки, зброя потребують коштів).

Що ж дає своїм учасникам рольовий рух? Чим він привабливий?

Звернемося до ідей Й. Гейзінги, що розглядав саме явище гри та ігрові компоненти культури. Він дає таке визначення. «Ми можемо назвати гру, з погляду форми, певною вільною діяльністю, що усвідомлюється як «несправжня», не пов'язана з повсякденним життям і тим не менш як така, що може повністю захопити того, хто грає, що не обумовлюється ніякими найближчими матеріальними інтересами або користю, яка проходить в особливому відведеному просторі та часі, упорядковано і відповідно до певних правил і викликає до життя суспільні об'єднання, що прагнуть оточувати себе таємницею або підкреслювати свою незвичайність щодо решти світу своєрідним одягом і зовнішнім виглядом» [10]. Окрім того, він додає, що «гра є добровільною поведінкою або заняттям ... з метою, що полягає у ній самій, яка супроводжується почуттями напруги та радості, а також відчуттям «інакшобуття» якщо порівняти з «повсякденним життям» [10]. Він акцентує увагу на тому, що гра як культуроутворююча форма, яка облагороджує людину, на жаль, полишає наше повсякденне життя. Ймовірно, що будь-які ігри – від народних обрядових дійств до ігр рольовиків і комп'ютерних – якраз і приваблюють сучасних людей шансом долучитися до небуденності.

Нерідко пояснюють рольовий рух з позиції *ескапізму*, тобто як втечу від реального життя у свій вигаданий світ. Цей елемент безумовно наявний, що визнають і самі рольовики, проте додають, що це не втеча від реальності, а її доповнення [2].

Спроби осмислити питання участі в рольових іграх можна помітити у фільмах і статтях, створених членами самого рольового руху. Тут є спроби пояснити мотивації до гри за допомогою піраміди А. Маслоу. Так, за М. Фрідом [9], якщо перші два рівні (фізіологічні та потреби безпеки) у світі гри симулюються та моделюються, то для задоволення вищих (потреби спілкування та приналежності, влади та поваги від оточення, самовираження) якраз і служить гра. К. Тулінов

доповнює список того, що вабить у РІ [7], відчуттям ризику («Після пережитої небезпеки і повітря солодше, і небо блакитніше...» [7]), творчості, задоволенням естетичних потреб («Це може бути і краса речі, і краса дійства...» [7]), потребою в «іншому» досвіді тощо. За аналогією з іграми та тренінгами у психології, РІЖД можуть містити певний терапевтичний та соціально-адаптуючий момент [3; 4]. Можна додати, що участь у РІЖД можна вважати видом активного відпочинку та спілкування з природою.

Різні люди беруть участь у РІ з різною метою. Так, є люди, для яких основне задоволення у тому, аби «повоювати», взяти участь у штурмах, «бугуртах» (групових битвах). Їх називають «файтерами» (від англ. *fight* – битися). Можливого травматизму на РІ намагаються запобігти застосуванням спеціальних правил, суворим контролем за обладунками та ігровою «зброєю». А є люди, яким цікавіше «грати», занурюватися в атмосферу певного світу чи епохи, взаємодіяти з іншими персонажами тощо [5].

Ставлення у суспільстві та ЗМІ до рольовиків і реконструкторів часто неоднозначне. Так, у Європі РІ часто наближаються до своєрідного жанру мистецтва (враховуючи значну кількість вкладених у них коштів). Учасників РІ часто характеризують як людей творчих. У цілому, можна сказати, що участь у рольовках та реконструкціях – хобі не гірше від інших. Воно не асоціальне, дозволяє формувати певні позитивні якості особистості. РІ можуть навіть використовуватися як соціально-педагогічна технологія [4]. Певною мірою рольові клуби та ігри у цьому плані можуть становити альтернативу вулиці нарівні зі спортивними секціями. Реконструкторські фестивалі стають туристичними принадами, можуть використовуватися для привертання уваги до того чи іншого історичного періоду, події. Проте часто члени цієї субкультури сприймаються оточенням як дещо «чудернацькі» люди, яким нічого робити, окрім як витрачати сили, час і кошти на життя у вигаданих світах. Далі йдуть звинувачення в ескапізмі тощо. Надмірне вживання алкоголю – актуальна проблема основної маси молоді, тож це не є характерною рисою саме рольовиків. Тим паче, що на багатьох РІ вводиться повний або частковий сухий закон, зумовлений вимогами безпеки, порушення якого може каратися видаленням з полігону.

Отже, рольова та реконструкторська субкультура вже сформована на території України. При цьому вона має певні організаційні форми: творчі та майстерські групи, клуби та команди рольового й реконструкторського моделювання, щорічні фестивалі та конвенти, ігри різного масштабу. Треба відзначити велику роль Інтернет-комунікацій у підтримці та розвитку субкультури. Частина учасників руху робить спроби для самоусвідомлення субкультури, створюючи сайти з історією руху, словниками сленгу, осмисленням прийомів створення ігор тощо.

Література

1. **Дружинин Ф.** Социомоделирование [Електронний ресурс] / Федор Дружинин // Всеукраїнський портал Мир ролевих ігор. – Режим доступу : <http://rol.in.ua/?p=2&num=47>
2. **Календарь** ролевых игр на 2011 год [Електронний ресурс] // Всеукраїнський портал «Мир ролевых игр». – Режим доступу : <http://rol.in.ua/?p=4>
3. **Карелин А.** Ролевые игры живого действия: введение [Електронний ресурс] / Антон Карелин – Режим доступу : http://ludology.ru/larpg_intro/
4. **Куприянов Б.** Ролевая игра как социально-педагогическое явление [Електронний ресурс] / Б. Куприянов, А. Подобин // Технология альтруизма. – Режим доступу : <http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/31/2/1>
5. **Максимов И.** Документальный фильм "Ролевое движение взгляд изнутри" [Електронний ресурс] // Игорь Максимов. – Украина. – 2005. – Режим доступу : <http://vkontakte.ru/>
6. **Терминология** ролевых игр Сайт Rolewiki [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rolewiki.org/Терминология_ролевых_игр
7. **Тулинов К.** Взгляд извне [Електронний ресурс] / К. Туликов // Всеукраїнський портал «Мир ролевых игр» – Режим доступу : <http://rol.in.ua/?p=2&num=80>
8. **Форумная** игра [Електронний ресурс] // RPG Wikia Ролевая энциклопедия – Режим доступу : http://ru.rpg.wikia.com/wiki/Форумная_игра
9. **Фрид М.** Мотивация поведения в ролевых играх [Електронний ресурс] / М. Фрид // Всеукраїнський портал «Мир ролевых игр» – Режим доступу : <http://rol.in.ua/?p=2&num=1>
10. **Хейзинга Й.** Homo Ludens. Статьи по истории культуры [Електронний ресурс] / Йохан Хейзинга. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Heiz/index.php

Петренко О. С. Субкультури рольовиків і реконструкторів в Україні

Стаття присвячена дослідженню особливостей, поширеності та соціальної бази субкультур рольовиків і реконструкторів.

Ключові слова: субкультура, рольові ігри живої дії (РІЖД), історична реконструкція.

Петренко О. С. Субкультуры ролевиков и реконструкторов в Украине

Статья посвящена исследованию особенностей, распространенности и социальной базы субкультур ролевиков и реконструкторов.

Ключевые слова: субкультура, ролевые игры живого действия (РИЖД), историческая реконструкция.

Petrenko O. S. Subcultures of live action role-playing games and historical reenactment in Ukraine

This article is dedicated to analysis of characteristics, spreading and social basis of subcultures of live action role-playing games and historical reenactment in Ukraine

Keywords: subculture, live action role-playing game (LARP), historical reenactment.

Стаття надійшла до редакції 09. 08. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК [316.723:796.332] (477)

Соловйова Я. Ю.

**СУБКУЛЬТУРА ФУТБОЛЬНИХ ФАНІВ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ФАНІВ КЛУБІВ ПРЕМ'ЄР-ЛІГИ УКРАЇНИ)**

Сьогодні тема субкультури футбольних фанів актуальна, адже футбол є спортом номер один у сучасному світі. Фанатський рух інтернаціональний. Футбольний фанатизм трапляється у всіх державах і на всіх континентах. Не стала винятком і Україна. Значної актуалізації дане питання набуває у зв'язку зі здобуттям Україною та Польщею права на проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу у 2012 році.

Футбольні фани в сучасному своєму вигляді – досить молодий громадський рух. Його формування відбувалося в 60-ті роки минулого століття в Англії, звідки й походить молодіжна течія, головним інтересом якої стає футбол. Рух вирізняється формуванням власного сленгу, моди, загальної манери поведінки, спільності інтересів тощо. У самій Англії сімдесяті та вісімдесяті роки проходять під знаком футбольних фанатів, а якщо говорити точніше – футбольних хуліганів. Постійним бійкам на навколофутбольному ґрунті, у яких брали участь сотні людей, приділяли величезну увагу ЗМІ. Футбол став асоціюватися передусім з безладом на трибунах, а не з самим видом спорту [1]. Кульмінацією стали трагічні події 1985 року на бельгійському стадіоні «Ейзель», коли на фінальному матчі Кубка Європейських Чемпіонів між клубами «Ювентус» і «Ліверпуль» у результаті футбольних безчинств загинуло 39 уболівальників. УЄФА дискваліфікувала на 3 роки всі англійські клуби в єврокубках. А «Ліверпуль» було відсторонено на 5 років [2].

Досить швидко це явище вийшло за межі Англії. Футбольні фанати стали з'являтися у всіх європейських країнах, навіть у СРСР, захищеному, здавалося б, щільною інформаційною завісою. Щоправда, в нашій країні це явище до середини 90-х років не було настільки масовим, як в інших, більш відкритих в інформаційному плані, державах. Тим не менше, факт залишається фактом – футбольний фанатизм стає дійсно інтернаціональним рухом.

У сучасній соціології практично немає праць, предметом дослідження яких був би футбольний фанатизм. Достатньо проаналізовано проблему футбольного хуліганства британськими, італійськими, голландськими, німецькими вченими. Основний акцент у їхніх роботах зроблено на аналізі причин виникнення футбольного насильства. Серед вітчизняних публікацій із зазначеної проблематики чи не єдиною є книга В. Алмашіна про фанатів і хуліганів київського ФК «Динамо», яка має радше публіцистичний характер [3].

Спірним залишається питання, до якого типу субкультур віднести футбольних фанів? Найбільш поширеною є класифікація субкультур, запропонована С. А. Сергєєвим. Він виокремлює субкультури **романтико-ескапітські** (представники якої характеризуються заглибленням у себе, емоційністю, схильністю до депресивних станів), **гедоністично-розважальні** (їхні прихильники люблять екстрим та розваги, головна мета – приємне й цікаве дозвілля) та **анархо-нігілістичні** (дії представників мають деструктивний, часом кримінальний характер, містять у собі антисоціальний заряд, часто вживають алкогольні, наркотичні та психотропні речовини) [4, с. 25 – 34]. Футбольних уболівальників можна віднести як до *гедоністично-розважальних*, так і до *анархо-нігілістичних* субкультур. Пояснити це можна тим, що, з одного боку, футбол – гра, шанувальники якої приходять, щоб приємно і цікаво провести час, висловити свою підтримку команді, розрядитися або ж навпаки отримати новий заряд енергії. Вони не мають на меті насильницьких дій чи агресію, тому можна цю субкультуру назвати гедоністично-розважальною. З другого боку, спортивні фани – найбільш віддані уболівальники, готові до будь-якого виду насильства щодо прихильників інших команд, обстоюючи свою думку.

На основі аналізу даних журналістських розслідувань порівнюються уболівальники різних куточків світу за рівнем агресивності, організованості фан-руху та специфіки поведінки на стадіоні [5]. Нами зроблено висновок, що субкультуру українських фанів можна віднести до гедоністично-розважального типу, у той час як субкультура західних фанів має більш агресивний характер і є анархо-нігілістичною. Хоча й деякі українські фани демонструють схильність до життя поза заведеними у суспільстві правилами. Підтвердженням цього є гасло в інтернет-групі фанів донецького «Шахтаря»: «Один клуб. Одна любовь. Будь фаном. Живи за гранью».

Нами було проведено дослідження субкультурних особливостей футбольних фанів України та їх ставлення до феномену комерціалізації сучасного світового і, зокрема, українського футболу. За допомогою якісних методів (глибинних інтерв'ю та аналізу відеодокументів) вивчалися особливості футбольних фанів України, як окремої субкультури. В дослідженні використовувалися якісні та кількісні методи опитування. Кількісні методи (інтернет-опитування) допомогли нам виявити ставлення вітчизняних фанів до тенденції комерціалізації футболу.

Нами було проведено десять глибинних інтерв'ю. Щоб охопити більший спектр думок, ми прийшли до методики інтерв'ю за допомогою скайпу (веб-камери). Це дозволило нам поспілкуватися з фанами з різних куточків України та скласти цілісну картину їх субкультурних особливостей. Було проведено три інтерв'ю: з прес-секретарем футбольного клубу «Зоря», лідером ультрас «Зорі» (ультрас – організовані групи з уболівальників для підтримки футбольних клубів, найбільш віддані фани) та фаном футбольного клубу «Металіст». Ще сім інтерв'ю було проведено за допомогою скайпу з фанами запорізького «Металургу», сімферопольської «Таврії», харківського «Металісту», донецького «Шахтаря», луцької «Волині», з адміністратором інтернет-групи фанів київської «Оболони» та з фаном одеського «Чорноморця». Хоча на даний момент футбольний клуб «Чорноморець» не входить в клуб Прем'єр-ліги, можна з впевненістю сказати, що інтерв'ю з його фаном було найцікавішим, адже він, окрім приналежності до субкультури футбольних фанів, є й представником найбільш екстремальної й підпільної субкультури – скінхедів.

Можна виділити такі субкультурні особливості українських футбольних фанів.

Залучення до руху ультрас відбувається здебільшого через посередництво друзів і близьких.

Існує принципова різниця між поняттями «фан» і «вболівальник». Футбольним фаном можна вважати того, хто активно відвідує не лише домашні, але й виїзні матчі команди (в тому числі закордонні), бере участь у навколофутбольних подіях (неформальні зустрічі фанів, участь у виготовленні та розповсюдженні клубної символіки, квитків, участь у товариських матчах з фанами інших команд, участь у створенні та функціонуванні спеціалізованих інтернет-ресурсів, преси та ін.). Головна ж різниця між фаном та вболівальником полягає в стилі підтримки команди та поведінці на стадіоні. Справжній фан вирізняється активною підтримкою команди, незважаючи на рівень її гри та підсумковий рахунок матчу. Крім того, справжній фан вболіває **за футбольний клуб, а не за команду**, адже склад команди, керівництво постійно змінюються, а футбольний клуб як ідея та цілісне утворення залишається незмінним.

У виборі улюбленої команди відображається регіональна самоідентифікація фанів [6, с. 183]. Тобто, вибір клубу, за який фани

вболівають, цілком залежить від територіального фактора. Фани вболівають за клуб того міста, у якому мешкають.

Рух українських ультрас має певну внутрішню ієрархію. Для фанів цілком закономірно, що ті з них, хто довше відвідують фан-сектор, мають значно більше виїзних матчів, займають вищу позицію в ієрархії. Самі фани не мають нічого проти існування ієрархії. Загалом стосунки фанів одного клубу між собою можна охарактеризувати як дружні. Однак, фани не всіх футбольних клубів Прем'єр-ліги України такі одноставні. Як приклад можна назвати фан-рухи «Шахтаря», «Металісту» (Харків), «Арсеналу», «Динамо». Серед фанів «Шахтаря» є такі, хто може підставити свій рух, має дуже стійкі зв'язки та співпрацює з правоохоронними органами. Фан-рух харківського «Металісту» є дуже роздрібненим. Виділяють північний сектор, який ще називають United Харків. Цей сектор навіть вважається крайньо правим за політичними уподобаннями. Південний сектор також поділений на два угруповання. Одне з них – це фани, які не підтримують нахили півночі, а просто приходять підтримати команду. Друге – ультрас, які виступають за відновлення Русі.

Окремо серед українських клубів стоїть київський футбольний клуб «Арсенал», який єдиний в Україні офіційно заявив про свою антифашистську позицію. Але фанатський рух «Арсеналу» розколовся на два табори: одні стоять на антифашистських позиціях, інші просто підтримують клуб. Фанатський рух «Динамо» також неоднорідний. Він розділений на три угруповання: безпосередньо ультрас-рух та два молодих угруповання, які змагаються між собою за першість.

Стосунки з фанами інших команд будуються винятково на так званих «офіційних» стосунках фанів різних команд між собою. У фанів кожного клубу є свої друзі та вороги. З останніми ведуться так звані «фанатські війни», які є невід'ємною частиною субкультури футбольних фанів. Стосунки фанів між собою не залежать від результатів матчів.

Здебільшого основою для взаємної неприязні є такі причини: *територіальне сусідство команд* (наприклад, ворожнеча між донецьким «Шахтарем» та луганською «Зорею», львівськими «Карпатами» та луцькою «Волинню»); *неприязнь, яка склалася історично.* Часто самі фани ворогуючих команд не можуть пояснити, чим саме мотивована ворожнеча, окрім того, що так повинно бути (наприклад, війна фанів запорізького «Металургу» та сімферопольської «Таврії», що почалася ще за радянських часів, коли на Чемпіонаті України запоріжці обіграли «Таврію» з рахунком 8 : 0); *традиційне суперництво між титулованими командами* (наприклад, «Динамо» та «Шахтар» як дві найвідоміші українські команди, що мають найбільшу армію прихильників, змагаються за першість); *фанатська війна, викликана випадком* (наприклад, стосунки донецького «Шахтаря» та запорізького «Металургу» не так давно набули конфліктного характеру. Сталося це

після неочікуваного хуліганського нападу в Запоріжжі на донецьких вболівальників.

Можна виділити українські клуби, які мають найбільшу кількість недругів. Київське «Динамо», як «обличчя» українського футболу, має як найбільшу армію прихильників по всій країні, так і чималу армію ворогів. Донецький «Шахтар» має дуже солідний список ворогів. Фани інших команд налаштовані проти цього клубу через велику кількість легіонерів у команді. Унікальним є становище київського «Арсеналу». Після заяви про свою антифашистську позицію, у клубу не залишилося друзів. Натомість поповнилася армія ворогів.

На противагу фанатській війні є й приклади добрих відносин між фанами різних команд. Можна виділити такі потужні дружні угруповання фанів: «Ворскла» (Полтава) – «Чорноморець» (Одеса) – «Шахтар» (Донецьк), «Волинь» (Луцьк) – «Металург» (Запоріжжя) – «Металіст» (Харків), «Іллічівець» (Маріуполь) – «Металург» (Запоріжжя) – «Карпати» (Львів). Товариські стосунки проявляються в тому, що фани дружніх команд можуть безперешкодно приїжджати на виїзні матчі одне до одного, не боячись ходити містом з символікою свого клубу. Вони в цілому можуть розраховувати на дружній прийом.

Крім ворожнечі та дружби, між фанами деяких команд існують нейтральні стосунки. Так, наприклад, фани найближчого для нас клубу – луганської «Зорі» – серед ворогів мають лише фанів донецького «Шахтаря» (як сусідню команду). З фанами ж інших команд у них дружні або нейтральні стосунки.

Окремо від інших стоїть і харківський «Металіст», у якого чимало ворогів («Дніпро» (Дніпропетровськ), «Динамо» (Київ), «Шахтар» (Донецьк) та ін.), але зовсім немає друзів. Є лише команди, з якими в «Металіста» нейтральні відносини, як то «Кривбас» (Кривий Ріг) та «Чорноморець» (Одеса).

Вітчизняні футбольні фани руйнують стереотип про те, що фани східноукраїнських та західноукраїнських команд мають ворогувати. Стосунки «Карпати» – «Шахтар» і «Карпати» – «Зоря» можна впевнено назвати дружніми.

У матеріальному плані український рух ультрас тримається на особистій ініціативі фанів. Здебільшого традиційна футбольна фанатська символіка (футболки, плакати, банери та піротехніка на стадіоні) забезпечується за рахунок фанів. Для виготовлення банерів (транспарант з зображенням символіки клубу або різними написами) [7], які зараз є невід'ємними атрибутами на стадіоні, збираються «общакові» гроші, тобто добровільні внески фанів без визначення обов'язкової суми. Крім «общакових» грошей рух ультрас тримається на продажу клубної символіки та квитків на матчі (квитки зазвичай продаються дешевше, ніж у касі). Виїзні матчі здебільшого також проходять за рахунок фанів. Керівництво клубу лише іноді може допомогти з транспортом. Усупереч існуючій думці ультрас донецького «Шахтаря» (найбагатшої команди

України), за словами одного з лідерів руху, існує на власні кошти і без допомоги керівництва.

Провівши глибинні інтерв'ю та проаналізувавши як відеодокумент телепередачу «Про що кіно?» Савіка Шустера на Першому Національному каналі 20 березня 2011 року за участю лідерів українських ультрас, ми дійшли висновку, що ультрас-рух і фан-клуби – це два принципово різних поняття. Фан-клуби створюються і функціонують за ініціативою керівництва клубу. У своїй діяльності вони цілковито залежать від нього. Членами фан-клубу можуть бути звичайні вболівальники, для яких футбол та улюблена команда не є сенсом життя. Враховуючи ці факти, не можна говорити про наявність у членів футбольних фан-клубів окремої субкультури, на відміну від руху ультрас, який в наш час є повноцінною субкультурою.

Для ультрас футбол та участь у фан-русі є сенсом і стилем життя, а не способом провести час чи хобі.

Однією з відмінних рис даної субкультури є надзвичайно напружені стосунки футбольних фанів з правоохоронними органами. Їхні стосунки можна описати однією відомою фанам усього світу фразою All Caps Are Bastards, що в перекладі з англійської означає «Усі поліцейські – покидьки». Фани вказують на те, що міліція дуже часто сама провокує конфліктні ситуації на стадіоні. і якби представників правоохоронних органів було менше, ситуація була б набагато спокійнішою.

Конфліктні ситуації як з правоохоронними органами, так і з фанами інших команд часто набувають агресивного характеру із застосуванням фізичної сили. Такі сутички на фанатському сленгові називаються «махачами». «Махачі» бувають як заплановані, так і стихійні. Заплановані бійки організовуються заздалегідь. Лідери ворогуючих фан-рухів зустрічаються, домовляються про час, місце, кількість осіб. Здебільшого «махачі» відбуваються на нейтральній території, за містом. Бійка проходить за правилами (без застосування сторонніх предметів, лежачих не бити). Для фанів подібні сутички є, по-перше, засобом емоційної розрядки, викиду адреналіну, по-друге, справою честі, по-третє, засобом підняття власного авторитету серед фанатів. Бувають випадки, коли після закінчення «махача» опоненти тиснуть один одному руки й спокійно розходяться.

У суспільстві існує стереотип, що більшість футбольних фанів є хуліганами, здатними без особливих роздумів взяти участь у бійці. Але насправді у з'ясуванні стосунків силовими методами беруть участь далеко не всі. Фани умовно поділяються на тіфозі [8] та спортсменів. Тіфозі – це фани, які приходять підтримати свою команду, але в «махачах», як правило, участі не беруть. Спортсмени – фізично підготовлені фани, активні учасники бійок.

На користь того, що далеко не всі футбольні фани є хуліганами свідчить факт, що більшість фанів досить важко спровокувати [9].

Якщо фан почує неприємні висловлювання на адресу свого клубу або побачить провокацію з боку вболівальників іншої команди, то спочатку дасть самому собі відповідь на два запитання: «Від кого йде провокація?» та «У якому місці він перебуває?». Якщо провокація йде від звичайного вболівальника (не ультрас), то більшість фанів не буде ускладнювати ситуацію. Тобто, справжні ультрас можуть відповісти на провокацію лише рівним собі. Відповідь на провокацію залежить не тільки від того, від кого вона походить, а й від конкретної ситуації та місця. Тобто, фани здатні тверезо оцінити ситуацію. Якщо провокації йтимуть від опонентів, які чисельно переважають або ж конфліктна ситуація назріє в чужому місці (якщо матч є виїзним), то більшість фанів не буде поглиблювати і ускладнювати власне становище та залагодять конфлікт мирним шляхом.

Сакральною для кожного фана річчю є клубна символіка. У 70–80-роках переважна більшість символіки та атрибутики, що використовувалася фанатами, була саморобною. У наш час в Україні виробництво футбольної атрибутики комерціалізоване, тому можна натрапити на найрізноманітнішу символіку і атрибутику. З точки зору конкретного фаната символіка та атрибутика ділиться на чотири великі групи:

- 1) символіка власної команди;
- 2) символіка дружніх фан-рухів;
- 3) символіка ворожих фан-рухів;
- 4) символіка фан-рухів, з якими фанати цієї команди ніяких стосунків не підтримують.

Різні типи символіки асоціюються з різними емоціями – від дружньої до ворожої.

Сленг футбольних фанатів, як один з основних елементів субкультури, на сьогодні вже сформований настільки, що необізнана людина не зможе брати участі в розмові двох фанів. У розмові активно використовується те, що можна назвати «мовою вулиці», – жаргонною мовою спілкування, поширеною набагато більше в даному соціальному середовищі [10]. Назвемо найцікавіші, на наш погляд, сленгові висловлювання та слова, активно вживані фанатами:

- аргумент – камінь, пляшка, палиця, залізна пряжка та ін.;
- балабол – телекоментатор;
- важіль – рука або нога;
- дати по тапках – втекти (від когось, від переважаючого числа супротивників);
- демократизатор – гумова палиця служб правопорядку;
- жаба – фанат, який поміняв клуб;
- космонавт – ОМОНівець у повній бойовій екіпіровці;
- менотавр – кінна міліція;
- палити за всю хурму – активно підтримувати свою команду протягом всього матчу;

рай – третя багажна полиця в купейному або в плацкартному вагонах поїзда;

собака – електричка;

троянда – шарф з атрибутикою клубу;

шиза – активна підтримка команди на трибуні або безлад;

шпаківня – коментаторська кабіна.

У кожного українського футбольного клубу Прем'єр-ліги, крім офіційної, є друга, неофіційна назва, яка склалася історично в ході розвитку клубу або просто співзвучна з офіційним ім'ям. Отже, на фанатському сленгу є такі назви українських команд: «волиняки» («Волинь» Луцьк); «колгосп» (полтавська «Ворскла» – команда за часів СРСР була колгоспною); «хохли» (київське «Динамо»); «зорюшка» (вимовляється навмисно протяжно, з іронією; «Зоря» Луганськ); «марики» («Іллічівець» Маріуполь); «бендери» («Карпати» Львів); «криві» («Кривбас» Кривий Ріг); «харьки» (харківський «Металіст»); «метадон» («Металіст» Донецьк); «бомжі» (запорізький «Металург»; назва поширилася після того, як команда змушена була кілька сезонів тренуватися на чужому стадіоні, поки йшла реконструкція власного); «пивбар» (київська «Оболонь», назва пов'язана з заводом «Оболонь», який виготовляє воду та алкогольні напої); «севас» («Севастополь»); «татари» («Таврія», Сімферополь); «кроти» (донецький «Шахтар»).

Складовою субкультури футбольних фанатів є такі важливі елементи як речівки, гасла, кричалки тощо. Саме завдяки цьому гра на стадіоні стає більш захопливою та цікавою, а футболісти відкривають у собі нові сили. Такі переклички фанів на стадіонах мають принциповий характер. На стадіонах України можна почути найрізноманітніші скандування. Наприклад, кричалка фанів луганської «Зорі»:

Черно-белый цвет родной
Моё сердце всегда с тобой
Ты один меня согрел
Мой любимый клуб F.C.Z.L.
И не важно, кто я есть
Защиту я клуба честь
Ведь он один меня согрел
Мой любимый F.C.Z.L.

У кожної команди, окрім фанатських пісень, є офіційний клубний гімн, який для фанів так само, як і атрибутика клубу, має сакральний характер. Крім речівок, скандувань, офіційного гімну фани клубів можуть виражати свою любов до команди власною творчістю, наприклад, написанням віршів про улюблену команду, малюванням графіті, які можна назвати справжнім витвором мистецтва.

Українські фани погоджуються з тим, що між ними та фанами інших країн є суттєва різниця. Вона відчувається в усьому, починаючи від стилю вболівання, закінчуючи рівнем відвідуваності матчів. В Європі

футбол – свято, тому стадіони майже завжди наповнені. Українські фани погоджуються з тим, що їм є до чого прагнути і на кого рівнятися.

І нарешті, субкультура футбольних фанів, ставлення до якої вельми неоднозначне, полягає у схильності футбольних фанів до пропаганди крайньої правої ідеології. Для фанів характерний націоналізм, який є способом вираження свого патріотизму та громадянської позиції. Націоналістичні гасла на зразок «Слава Україні! Героям слава!» мають для них патріотичне забарвлення. З такого розуміння націоналізму випливає думка фанів про те, що держава та суспільство не повинні вживати якихось заходів для припинення такої тенденції, адже вона не становить ніякої загрози для суспільства. Боротися потрібно з поодинокими випадками пропаганди саме фашистської ідеології. Деякі фани вказують на неправильну політику держави з цього питання. В Україні немає молодіжної політики, яка б спрямовувала енергію деструктивних рухів у більш правильне русло.

На сході країни питання щодо націоналістичних нахилів фанів у їхньому середовищі вважають надуманим. На думку східноукраїнських фанів, не варто створювати проблему там, де її насправді не існує. Штучне роздування проблеми фашизму та націоналізму, на їхню думку, може бути вигідно політикам, які прагнуть маніпулювати людьми та досягати таким чином своїх цілей.

З просуванням у центр та на захід України футбольні фани все більше стикаються з фашистськими та націоналістичними нахилами, а часом самі є прибічниками однієї з цих ідеологій. Таку тенденцію підтверджують дані інтернет-опитування, проведеного серед фанів клубів української Вищої ліги. Спираючись на дані, отримані в ході досліджень, в Україні можна виділити три осередки затятого націоналізму – західна Україна (львівські «Карпати»), північний схід країни («Металіст» Харків) та центр («Динамо» Київ). На думку самих фанів, найбільш поширений націоналізм саме на західній Україні. Його носіями є фани львівських «Карпат». У харківському «Металісті» пропагандистом правої ідеології є північне угруповання United Харків. Щодо правих настроїв фанів київського «Динамо» говорять результати, перш за все, інтернет-опитування, а також дані глибинних інтерв'ю, які свідчать про крайні праві нахили чималої кількості фанів «динамівців».

У дослідженні нас цікавив факт обізнаності фанів про кримінальну відповідальність за пропаганду фашистської ідеології. *Можна сказати, що більшість українських фанів знають про кримінальну відповідальність за пропаганду фашизму.*

Ще одним важливим питанням є ставлення українських фанів до комерціалізації сучасного футболу. Сучасний футбол поступово стає сегментом бізнесу. Значна більшість фанів погоджується з тим, що комерція є невід'ємною частиною сучасного українського футболу і вважає цей процес негативним. Фанатські рухи і ультрас-угруповання з усіх куточків земної кулі включилися в боротьбу за те, щоб зберегти

футбол звичним, залишити його народною грою. Не так давно серед футбольних уболівальників всього світу увійшла в обіг нова фраза: «Against modern football» – тобто проти сучасного футболу». Комерціалізуватися європейський футбол почав з 90-х років минулого століття. Не оминула тенденція комерціалізації футболу й Україну. Протест українських фанів проти сучасного футболу вилився у те, що 21 листопада 2009 року на офіційному сайті українських ультрас було опубліковано маніфест під назвою «Маніфест. Фанати за традиційний футбол!». У цьому маніфесті вони викладають основні принципи «традиційного футболу»: категоричне Ні договірним матчам; футбол має бути поза політикою; назва клубу, клубні кольори і символи – фанатська гордість і реліквія; залучення меншої кількості легіонерів; за постійне спілкування з командою і керівниками клубів; в Україні має бути відкритий діалог влади та футбольних фанів; піротехніка є частиною «живого» шоу [11].

В Україні ця тенденція не настільки поширена, як у Європі. Футбольні фани не часто залучаються до рекламних або політичних акцій. Прикладом участі футбольних фанів у подібних заходах можна вважати марші «За український футбол!», організовані ВО «Свободою» у великих містах України декілька років тому [12]. Ще один подібний випадок – публічне вираження підтримки фанами харківського «Металісту» (а саме північного угруповання United Харків) кандидатури Арсенія Авакова на пост мера Харкова. Це послужило поштовхом до розколу фан-руху «Металісту».

Отже, можна зробити висновок, що в Україні рух футбольних фанів є окремою сформованою субкультурою, яка має свої особливості (ієрархію, сленг, принципи залучення до руху тощо) і характеризується негативним ставленням до комерціалізації сучасного українського футболу

Література

- 1. Футбольный фанатизм** [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://revolution.allbest.ru/sociology/00192179.html>.
- 2. Football hooligans** [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.football-hooligans.org/> <http://hooligancentral82.webs.com/ultras.htm>.
- 3. Алмашин В.** Don't stop. Вболівальники-фанати-хулігани. Історія руху прихильників ФК «Динамо» Київ у спогадах очевидців. / В. Алмашин. – К. : Нора-друк, 2006. – 104 с.
- 4. Сергеев С. А.** К вопросу о классификации и некоторых особенностях молодежных субкультур России / С. А. Сергеев // Социальное знание: формации и интерпретации : мат-лы междунар. науч. конф-ции. – Казань : КГУ, 1996. – С. 25 – 34.
- 5. Football fans of different countries** [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Football_hooliganism.
- 6. Кононов І.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / І. Кононов– Луганськ : Альма-матер, 2000. – 493 с.
- 7. Баннер**

[Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
8. Тифози [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. **9. Football culture** [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Association_football_culture.
10. Tony Thorne Dictionary of Contemporary Slang [Электронный ресурс] / [A&C Black Publishers Ltd; 3Rev Ed edition] – London, 2006. – Режим доступа: http://www.alleng.ru/d/engl_en/eng062.htm. **11. Маніфест ультрас** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ultras.org.ua/00695.html>. **12. Марші ВО «Свобода»** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/anonsy/01642>.

Соловійова Я. Ю. Субкультура футбольних фанів України (на прикладі фанів клубів Прем'єр-ліги України)

У роботі розглядаються субкультурні особливості українського футбольного фан-руху та ставлення українських фанів до процесу комерціалізації світового і українського футболу, зокрема.

Ключові слова: субкультура, футбол, ультрас.

Соловьева Я. Ю. Субкультура футбольных фанов Украины (на примере фанов клубов Премьер-лиги Украины)

В работе рассматриваются субкультурные особенности украинского футбольного фан-движения и отношение украинских фанов к процессу коммерциализации мирового и украинского футбола, в частности.

Ключевые слова: субкультура, футбол, ультрас.

Solovyova Y. Y. The subculture of Ukrainian football fans (on the example of the fans of Ukrainian Premier League clubs)

In this work considered the subculture features of the Ukrainian football fan-movement and the attitude of Ukrainian fans to the process of commercialization of the world and, in particular, Ukrainian football.

Keywords: subculture, football, ultras.

Стаття надійшла до редакції 16. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 316.723-053.6

Левада І. І.

**ПАРКУР ЯК МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА
(НА ПРИКЛАДІ м. ЛУГАНСЬКА)**

Актуальність даної теми полягає в тому, що для сучасної молоді відпочинок і дозвілля – це основна форма життєдіяльності, яка витіснила працю як найважливішу потребу. Від задоволеності дозвіллям тепер залежить задоволеність життям в цілому. Виникнення нової великої субкультури не може залишитися непоміченим як для аудиторії, на яку ця субкультура орієнтована, так і для мешканців, які стикаються з її проявами побіжно. Паркур, або мистецтво переміщення, можна коротко охарактеризувати як подолання відстані від однієї точки до іншої за мінімальний час, використовуючи можливості людського тіла. Ця субкультура передбачає формування навичок подолання будь-яких перешкод – від гілок і скель до поручнів і бетонних стін – і може практикуватися в будь-якій місцевості. Прихильників паркуру називають трейсерами.

Паркур – це також дисципліна, яка є сукупністю навичок володіння своїм тілом, які в потрібний час можуть стати в пригоді в будь-якій ситуації нашого життя. Сила і правильне її застосування – необхідна умова збереження власного життя і життя людини, якій може знадобитися допомога. Уміння швидше за інших опинитися там, де необхідно з'явитися, є показником здібностей.

Паркур зародився нещодавно. Доступної інформації про нього для широкого загалу практично немає. Вивчення паркуру дозволяє додати його до списку наявних субкультур, що дає більш широке і сучасне уявлення про молодіжні рухи в цілому.

Ті чи інші особливості паркуру аналізуються зарубіжними вченими. Зокрема, Девід Белль і Себастьян Фук досліджують історію виникнення молодіжної субкультури паркур, а також взаємозв'язків і взаємовідносин у паркурі. На сьогодні у вітчизняній літературі не існує наукових праць, присвячених даній молодіжній субкультурі.

Метою даної статті є визначення особливостей феномену паркур як молодіжної субкультури (на прикладі м. Луганська).

Інформаційною основою статті стало соціологічне дослідження, проведене навесні 2011 року. Був використаний метод стандартизованого інтерв'ю. Опитування проводилося в Інтернеті у соціальній мережі «ВКонтакте». Участь в дослідженні брали всі бажаючі представники субкультури паркур, які мешкають в м. Луганську (всього було опитано 138 чоловік віком від 13 до 28 років).

Паркур – це в першу чергу мистецтво, мистецтво раціонального переміщення, мистецтво думок, мистецтво розкутих рухів. Це філософія

життя, і тільки потім це переміщення. У Паркері важливо зрозуміти саму філософію паркуру, а тоді вже рухатися вперед.

Паркур не вчить використовувати будь-які засоби, пристосування або зброю, а дозволяє розвинути навички поведінки в умовах тут і зараз. Деревя, стіни, дахи – все це частина нашого життя і ми можемо зіткнутися з будь-якою перешкодою в будь-яких умовах. Швидкість реакції, оцінки обстановки і своїх можливостей – це те, що тренувана свідомість автоматично опрацьовує за секунди [1].

Історія паркуру безпосередньо пов'язана з таким ім'ям як Девід Белль. Він був затягим прихильником думки, що будь-яку поїздку можна замінити пішохідною прогулянкою, якщо вміти ходити грамотно в умовах міста. Так він познайомився з Яном і Фредеріком Хнотру, Девідом Малгоном та іншими хлопцями, які поділяли захоплення Девіда Белля. Потім до них приєднується приятель Фредеріка Хнотру Себастьян Фук, і разом вони почали розвивати ідею вільного переміщення без кордонів. Їхні дитячі ігри поступово переросли в серйозну дисципліну, яку вони назвали паркур (Parkour). Це слово походить від французького військового терміну – *Parcours du combattant*, що означає «смуга перешкод» [2]. Девід Белль з приятелями стрибали по дахах будинків, перелазили через високі стіни і огорожі і, що найцікавіше, без будь-якої амуніції і підстраховки, єдиним екіпіруванням були хороші кросівки з хорошою підшвою, які дають надійне зчеплення, а також рукавички, щоб не порізати руки тощо. Новий напрям привернув увагу молоді і тому людей, які займаються паркуром, стали називати трейсерами, в перекладі з французької *tracuers* або англійської *tracers* означає – «люди, які прокладають нові шляхи» [3].

Пізніше сформувалася команда, що складалася з друзів, яких об'єднувало спільне бажання та інтерес. Згодом до Девіда Белля і Себастьяна Фука приєдналися мешканці інших міст, з яких і формувалося ядро команди. На тренуваннях вони перетинали свої міста знизу вгору і навпаки. Пізніше почали відкриватися сайти, що розповідали про новий напрямок у міському екстремі, на якому з'являлися фото- і відеоматеріали. Вони назвали свою команду – Ямакасі (*Yamakasi*), що означає «людина, сильна тілом і духом» або ж «справжня людина». Головною ідеєю паркуру є виражений Девідом Беллем принцип «немає кордонів, є лише перешкоди» і будь-яку перешкоду можна подолати [4].

Субкультура паркур дійсно вважається новою та молодіжною субкультурою. Її представники – це молоді люди різних вікових категорій, оскільки в команді всі рівні. Більшість трейсерів, займаючись субкультурою паркур у м. Луганську, прагнуть набути впевненості у своїх вчинках, побороти свій страх перед перешкодами та бути незалежними у всьому.

Телебачення й кіно репрезентують паркур як екстремальний вид спорту. Як правило, демонструються найбільш цікаві трюки, які можуть

привернути увагу глядача. За даними нашого опитування можна сказати, що для багатьох трейсерів паркур – це і спорт, і хобі, і спосіб життя, і спосіб побороти свої страхи. Молодіжна субкультура паркур для багатьох трейсерів м. Луганська є не чим іншим, як звичайним хобі (41,3%) та стилем їхнього життя (35,5%).

Важливими характеристиками молодіжної субкультури трейсери вважають загальні збори, а саме конкурси, фестивалі, на яких кожна команда трейсерів або кожен трейсер може рекламувати свою субкультуру, а також ділитися набутими досвідом і навичками.

У паркурі немає обмежень, шаблонів і стереотипів. Немає значення, скільки ти заробляєш, який у тебе колір шкіри або як довго ти тренуєшся. У співтоваристві трейсерів може бути 13-річний підліток, що виріс в гетто, і 30-річний бізнесмен. Вони будуть спілкуватися на рівних. Мало того, вони можуть бути частиною однієї команди [1]. Паркур – це колективна культура. Практично будь-який трейсер перебуває в групі однодумців (команді), і лише одиниці воліють тренуватися й існувати окремо від інших.

Більшість людей прагнуть досягти чогось у своєму житті. Трейсери не є винятком. Вони, займаючись паркуром, понад усе прагнуть набути впевненості (63,8%) і навчитися чогось нового (56,5%). Для будь-якого трейсера найважливіше стати впевненим, займаючись улюбленою справою, побороти страх. Початківцю-трейсеру доводиться долати багато страхів. Він тренується і страх поступово зникає, а впевненість зростає. Перш ніж виконати будь-який елемент, треба бути переконаним у тому, що людина дійсно зможе це зробити.

Паркур можна розглядати, як дисципліну самооборони для дівчат. Для тих, хто практикує паркур, вистачить часу, щоб уникнути небезпеки. Паркур не визнає ніякої статевої дискримінації, але в м. Луганську – це переважно чоловіча субкультура. На сьогодні в Луганську субкультура паркур непоширена серед дівчат, можливо, тому що він травмонебезпечний. Паркур у нашому місті також не є суто командною діяльністю, оскільки значна частина опитаних тренується самостійно. Поведінка трейсера не повинна зачіпати права інших людей. Людина, що займається паркуром, не буде тренуватися на приватній території, не тренується перед дітьми, оскільки вони люблять все повторювати. Він не займається вандалізмом. Для трейсера кордонів практично не існує. Але ж кордони і норми – це різні речі. Трейсер з повагою ставиться до себе, до оточення, а також до місця, на якому він тренується. В іншому він вільний робити все, що заманеться, якщо нікому не заважає.

Вивчаючи нову субкультуру, необхідно дослідити, як більшість представників цієї субкультури проводять свій вільний час. Більшість трейсерів вільний час проводять досить-таки однаково, можна навіть сказати, йдуть за однією схемою, тобто проводять на тренуваннях (83,3%), також спілкуються через Інтернет (45,7%) з друзями-

трейсерами, де обговорюють тренування, нові акробатичні елементи, а також обмінюються новинами.

Мешканці м. Луганська скоріш позитивно ніж негативно ставляться до появи нової молодіжної субкультури. В свою чергу, трейсери скоріш позитивно ніж негативно ставляться до представників інших молодіжних субкультур, які вже існують або з'являються в їхньому місті.

Відсутність змагальної діяльності в паркурі виключає статусну структуру, яка розділяє трейсерів за технічними вміннями. Трейсери розрізняються досвідом і усвідомленням свого захоплення, яке вони плекають у собі. Єдину відмінність, яку можна помітити в розмові трейсерів, це «досвідчені» і «початківці» [5]. Початківці це ті, хто тільки-но дізналися про паркур, захоплено починають вивчати елементи, а також опанувати його ідейні складові. Трейсером може стати будь-хто. Місто – це стихія трейсерів. Іноді вони збираються, щоб поділитися досвідом, разом потренуватися. Здебільшого після таких тренувань утворюються команди або об'єднання однодумців.

Література

1. **Underways.** PK-MAG, Philosophies of parkour. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://parkour.org.ru/parkour_read156.html.
2. **История** возникновения субкультуры паркур. Федерация Украины [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fpku.net.ua/index.php?topic=PChist#>.
3. **Дэвид Бэлль** «Биография» [Електронний ресурс] / Дэвид Бэлль – Режим доступу: <http://parcours.ru/history/stat/parkstat6.html>.
4. **Дэвид Бэлль.** «Не существует границ, есть только препятствия» [Електронний ресурс] / Дэвид Бэлль – Режим доступу: <http://parcours.ru/parkurismi/stat/parkstat8.html>.
5. **Чигрецкий А.** «Паркур – общая характеристика» / **Алексей Чигрецкий** [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.neftekumsk.ru/content/view/1332/1/>.

Левада І. І. Паркур як молодіжна субкультура (на прикладі м. Луганська)

У статті визначено особливості феномену паркур як молодіжної субкультури на основі вивчення уявлень трейсерів м. Луганська. Субкультура паркур – нова молодіжна субкультура. Паркур, або мистецтво переміщення, можна коротко охарактеризувати як подолання відстані від однієї точки до іншої за мінімальний час.

Ключові слова: паркур, субкультура, мистецтво переміщення.

Левада І. І. Паркур как молодежная субкультура (на примере г. Луганска)

В статье определены особенности феномена паркур как молодежной субкультуры на основе изучения представлений трейсеров

г. Луганска. Субкультура паркур является новой молодежной субкультурой. Паркур, или искусство перемещения, можно кратко охарактеризовать как преодоление расстояния от одной точки к другой за минимальное время.

Ключевые слова: паркур, субкультура, искусство перемещения.

Levada I. I. Parkour as the youth subculture (on example of Lugansk)

The article defines the characteristics of the phenomenon of parkour as a youth subculture based on a study of representations of tracers of Lugansk. Parkour subculture is really new youth subculture. Parkour or the art of travel, can be summarized as the overcoming of the distance from one point to another in no time.

Keywords: parkour, subculture, art of travel.

Стаття надійшла до редакції 24. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент –к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 378.091.21 – 054.6

Мотунова І. Г.

ІНОЗЕМНІ СТУДЕНТИ ЯК ПОКАЗНИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВИШУ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

У постіндустріальному суспільстві, яке задекларувало себе як «суспільство знання» університети отримують особливий статус. За твердженням засновника теорії постіндустріального суспільства Д. Белла, «фактично теоретичне знання все більше стає стратегічним ресурсом, осьовим соціальним принципом, а університети осьовою структурою» [1, с. 33 – 34]. Важливість університетів обумовлена тим, що саме вони є тими установами, де виробляється теоретичне знання, відбувається його кодифікація, виникають інтелектуальні технології, створюється інформація. В цих умовах, вважає Д. Белл, вища освіта, як ніколи раніше, стала необхідною умовою розвитку і прогресу, а університети центром тяжіння і одним з головних інтелектуальних осередків суспільства, який формує умови життя та цінності суспільства. Тому університет може розглядатися як модель для аналізу провідних процесів сучасності. Один з визначальних – глобалізація. На прикладі університетів можна проаналізувати особливості відбиття цього процесу в освіті. В умовах, коли «національна держава стала замала для розв'язання великих проблем і завелика для розв'язання малих», освіта шириться далеко за межі свого національного кордону, перетворюється на плацдарм конкурентної боротьби країн за пальму першості.

Університети все частіше переходять на так званій «принцип академічного капіталізму», в основі якого лежить розширення ринку міжнародних освітніх послуг (збільшення кількості іноземних студентів, відкриття філій в інших країнах, програми обмінів студентами тощо). Це призвело до активізації конкуренції між університетами та іншими освітніми закладами за залучення до навчання іноземних громадян. Більшість іноземних студентів навчається у промислово розвинених країнах, які мають відповідну освітню інфраструктуру і науково-педагогічні кадри. В силу цього університетська освіта розвинених країн світу вже кілька десятиліть розвивається як експортна галузь. Університети периферії світової системи, в тому числі й України, теж намагаються реалізувати «принцип академічного капіталізму». Для

цього їм потрібно увійти до європейського освітнього простору, що передбачає кілька взаємопов'язаних умов.

По-перше, приєднання до Болонської системи, що формально вже зробили виші України.

По-друге, відповідність європейським критеріям якості освіти. Якість вищої освіти є ключовим поняттям Болонського процесу. З метою її забезпечення розроблено Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2005 р.), Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти (2005 р.), утворено Європейську асоціацію забезпечення якості вищої освіти (2004 р.) та Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (2008 р.) [2]. Згідно з Законом України «Про вищу освіту» «якість освіти – це сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [3].

По-третє, інтернаціоналізація освіти. Згідно з визначенням, запропонованим ЮНЕСКО, інтернаціоналізація є однією з форм, в яких вища освіта відповідає на можливості і проблеми глобалізації [4, с. 23]. Інтернаціоналізація охоплює багато питань, серед яких навчальні програми, процес викладання та навчання, дослідження, інституційні угоди, мобільність викладачів та студентів, різноманітні форми співробітництва та багато інших. У сучасному світі інтерналізація стає важливим елементом глобалізації. Це зумовлено причинами як внутрішнього характеру (задоволення потреб національної економіки у кваліфікованих кадрах), так і зовнішніми (необхідність забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовому середовищі). Проявом інтернаціоналізації стає розвиток світового ринку освітніх послуг (експорт та імпорт світових освітніх послуг, збільшення чисельності іноземних студентів), поява міжнародних форм організації освітньої діяльності (міжнародних спільних освітянських і наукових проектів, спільних навчальних закладів, можливостей одночасного отримання дипломів вищих навчальних закладів різних країн), інтернаціоналізація фінансових ресурсів освіти: залучення зовнішніх джерел в освіту у вигляді коштів, грантів, кредитів міжнародних організацій, фондів та установ інших країн [5, с. 58]. Процес інтернаціоналізації є «викликом» системі національної вищої освіти та університетам як головним її структурним елементам. Академічні ієрархії, які склалися і десятиліттями визначали університетське життя країни, стикаються з новими формами конкуренції, але вже в глобальному освітньому полі. І часом те, що вважається якісним продуктом у національному контексті, виявляється неконкурентоспроможним в контексті світовому [4, с. 23].

Поняття інтернаціоналізації активно використовується як один з індикаторів при розробці міжнародних і вітчизняних університетських рейтингів. Так, у започаткованому в 2010 року рейтингу Таймс – Томсон

Рейтер інтернаціоналізація є одним із чотирьох основних критеріїв. Іншими критеріями є оцінка науково-дослідницької діяльності, оцінка інституціональних характеристик університету і його економічної та інноваційної активності. Індикатори, за якими оцінюється даний критерій – це співвідношення вітчизняних та іноземних студентів і співвідношення вітчизняних та іноземних викладачів. Загальна вага критерію інтернаціоналізації становить 10% від загальної ваги даного рейтингу. Критерій інтернаціоналізації присутній і в одному з провідних вітчизняних рейтингів «ТОП 200 Україна». Він оцінює рівень інтернаціоналізації через кількість іноземних студентів, а також через членство студентів в міжнародних асоціаціях університетів, у Великій хартії університетів, в Євразійській асоціації університетів, у мережі університетів Чорноморського регіону, в Міжнародній асоціації університетів.

Розробники Національного рейтингу університетів для визначення рівня інтернаціоналізації російських університетів використовують такі індикатори: а) частка іноземних студентів серед загальної кількості студентів; б) частка освітніх програм, які пройшли міжнародну акредитацію; в) частка освітніх програм іноземними мовами; г) оцінка глобальної популярності сайту: Alexa.com Global Traffic Rank; д) місце університету в рейтингу Webometrics [4, с. 26].

У результаті домінування кількісного підходу при вимірюванні інтернаціоналізації, прагнення українських вишів до інтеграції у світовий освітній простір підміняється намаганням збільшити показники кількості іноземних студентів в університеті.

Так, наприклад в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка стратегічна мета діяльності університету визначається як «підготовка висококваліфікованих кадрів у різних галузях життєдіяльності, які будуть *конкурентоспроможними* на українському, світовому та європейському ринку праці». Наслідком цього має стати визнання університету в європейському і світовому освітньому просторі, що може бути реалізоване через *активне партнерство та входження в міжнародні освітньо-наукові організації* [6, с. 46]. Відповідно до цього визначаються основні напрями діяльності університету: *розширення міжнародних контактів* з метою інтеграції у світовий та європейський освітній, науковий і культурний простір; розвиток співпраці із зарубіжними університетами й науковими центрами, фондами в галузі освіти, наукових досліджень, підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, пошук міжнародних грантів; досягнення мобільності студентів, викладачів, дослідників, управлінців університету; укладання двосторонніх угод з університетами інших країн про взаємне визнання дипломів; створення центрів освіти, науки і культури в інших культурах з просвітницько-науковою місією та з метою *збільшення контингенту іноземних студентів* [6, с. 46].

Не важко помітити, що іноземні студенти та їхня кількість стає ознакою входження університету в світовий освітній простір і бонусом для конкурентоспроможності українського університету. Вони – показник інтернаціоналізації та конкурентоспроможності українського вищого навчального закладу. Та чи дійсно пов'язано кількість іноземних студентів з інтеграційними процесами до Європи?

Що заохочує іноземних студентів отримувати освіту в Україні? Логічно, що це має бути якість освіти.

Однак, за даними компанії QS, – інформаційної платформи в галузі освіти і розвитку кар'єри, яка публікує щорічний рейтинг Times Higher QS World University Rankings і є одним з найбільш авторитетних світових рейтингів, на даний час українські виші в цьому рейтингу не представлені [7]. При укладанні рейтингу британські експерти спираються на такі критерії: 1) імідж в академічному середовищі, тобто, оцінка університету з боку науковців, викладачів та представників адміністрації інших навчальних закладів – 40%; 2) оцінка якості освіти випускників роботодавцями – 10%; 3) індекс цитування наукових праць співробітників – 20%; 4) частка іноземних студентів – 5%; 5) частка іноземних викладачів – 5%; 6) співвідношення кількості студентів до кількості викладачів – 20% [4, с. 34]. Не репрезентовано українські університети також і в інших світових і європейських рейтингах. За оцінками якості освітньої системи Україна має індекс 3,9 і посідає 49 місце (на 48 – Нігерія, на 50 місці – Філіппіни) [4, с. 21].

Окрім якості освіти, конкурентоспроможність вищих навчальних закладів передбачає наявність таких факторів конкурентоспроможності: вартість освіти у вищих навчальних закладах; наявність лабораторій, наповнених технікою, для проведення практичних занять; вартість проживання; умови проживання в гуртожитках; ставлення населення до іноземців; мова викладання.

Останнє питання має велику вагу для вищої школи України. Необхідною умовою для навчання іноземних громадян в українських вишах є відповідний рівень володіння ними українською мовою. Набуття іноземцями достатнього рівня володіння українською мовою забезпечується на підготовчих відділеннях вищих навчальних закладів. Це контролюється Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Державною акредитаційною комісією. Профільне міністерство навіть відкрило спеціалізацію «Українська мова як іноземна». Викладання української мови іноземним студентам стикається з великою кількістю проблем: недостатня розробленість методики викладання української мови як іноземної, невідповідність кількості та якості підручників з української мови для іноземців до потреб навчання та інше [8]. Але основна проблема – це проблема підготовки викладачів для нової спеціальності. Викладачі української мови, як правило, не мають досвіду роботи з іноземцями, а мовники, що працюють з іноземними студентами, мають освіту в галузі методики викладання російської мови

і недостатньо володіють українською. Але, незважаючи на це, рівень володіння українською мовою випускників підготовчих відділень має бути достатнім для безперешкодного засвоєння програм навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах. Розв'язати проблему не тільки підготовки фахівців з викладання української мови як іноземної, але й проблему небажання іноземців її опанувати було вирішено так. Міністр освіти та науки, молоді та спорту в квітні 2011 року заявив, що з метою розвитку автономії вищих навчальних закладів, підвищення конкурентоспроможності української освіти та міжнародного авторитету України, поліпшення якості освітніх послуг, що надаються іноземцям, вищі навчальні заклади України можуть здійснювати навчання іноземців для здобуття вищої освіти, крім української, також іноземними мовами за наявності відповідної ліцензії профільного міністерства [9]. Звичайно, така політика спрощує умови для іноземців і сприяє залученню більшої кількості іноземних студентів в українські вищі навчальні заклади.

Щодо мотивації вибору іноземними студентами українських вищих навчальних закладів, то це здебільшого фінансові причини. Цінова політика українських вищих навчальних закладів є більш прийнятною якщо порівняти з вишами європейських країн. До того ж пропонується широкий спектр спеціальностей. Сильними сторонами українських вишів, порівняно з країнами Близького Сходу, Південно-Східної та Середньої Азії, а також Африки є низька вартість проживання, наявність лабораторій, забезпечених технікою для проведення практичних занять. Слабкі сторони – погані умови проживання в студентських гуртожитках, застаріла техніка в лабораторіях, відсутність викладання англійською, німецькою, французькою мовами (за деякими винятками). Якщо порівняти з країнами СНД перевагами українських вишів є перш за все низька ціна на освіту (порівняно з Росією), низька вартість проживання та лояльне ставлення до іноземців. Хоча порівняно з Білорусією, Молдовою, Туркменістаном ціни в Україні більш високі [10].

За даними урядового порталу в 2010 – 2011 навчальному році в Україні здобували вищу освіту понад 48 тис. студентів зі 134 країн світу [11]. За даними газети «Відомості», яка посилається на дані Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України, в 2010 – 2011 навчальному році вищу освіту в Україні здобували 46,6 тис. іноземців – громадян зі 134 країн Європи, Азії, Африки і Америки [12]. На умовах контрактів з оплатою за навчання освіту здобувало 44,7 тис. іноземців, а 1,9 тис. навчалися за кошти держбюджету за міждержавними договорами. У попередньому, 2009 – 2010 навчальному році, в Україні навчалось 44 тис. студентів зі 132 держав. Таким чином, протягом останнього року Україна залучила на 6% більше іноземних студентів, збільшивши географію співпраці в галузі освіти на дві країни. Ці цифри стали для нашої країни рекордними, адже навіть за часів Радянського Союзу

максимальна чисельність іноземців, які здобували освіту в навчальних закладах України, сягала 30 тис. чоловік (1990 рік).

За інформацією Міністерства освіти і науки, молоді та спорту за останні 5 років встановилася стійка тенденція щорічного збільшення загальної кількості іноземців, які здобувають освіту в Україні. Це збільшення становить близько 3 тисяч чоловік на рік. Наприклад, якщо в 2000 році зарубіжних студентів в країні було близько 20 тис., то в 2008 році в Україні вже навчалось 45 тисяч іноземців, причому з них понад 7 тисяч (15,6%) – громадяни Китаю. Окрім китайців, також навчається багато студентів з Індії, Ірану, Сирії, Йорданії, країн Африки і Росії. Причому росіяни надають перевагу вищим навчальним закладам Східної України. Причиною цього є те, що у студентів не виникає мовного бар'єру. Останніми роками фіксується збільшення кількості студентів з Туреччини і Туркменістану [12].

Навчання такої кількості іноземців дозволяє вищим навчальним закладам отримувати щорічно близько 120 мільйонів доларів США, (тільки за надання освітніх послуг), а також надати роботу 4,6 тис. викладачам [12]. Проте інше джерело повідомляє, що міністр Д. Табачник озвучував цифру надходжень в 100 млн. доларів і зазначав, що 99,9% іноземних студентів навчаються на контрактній формі. В середньому іноземному студентові навчання обходиться в 2 – 4 тисячі доларів на рік [13].

Економічні вигоди від іноземців розуміють і українські студенти. Вони схвально ставляться до зростання чисельності іноземних студентів, розглядаючи це як показник престижу університету та вигоди для бюджету країни [14, с. 178].

Робота з іноземними громадянами здійснюється згідно зі статтею № 30 Закону України «Про правовий статус іноземних громадян та осіб без громадянства»; зарахування до вишу відбувається згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1238 від 05. 08. 1998 «Про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання у ВНЗ», під контролем прикордонної служби, органів внутрішніх справ і СБУ.

Питаннями іноземних студентів в університеті, в основному займається окремий структурний підрозділ. Так, наприклад, в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка – це Міжнародний відділ. Він працює за двома напрямками: міжнародного співробітництва та європейської інтеграції. До роботи з іноземними громадянами входить оформлення медичного страхування, супровід іноземних громадян при медичному огляді або захворюванні, розв'язання побутових проблем студентів. Відділ проводить роботу з контрахтерами щодо набору іноземних студентів. Найважливішим питанням є оформлення документів про освіту, їх переклад, легалізація і нострифікація в МОНМС України [15].

За даними Міжнародного відділу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка динаміка контингенту іноземних студентів має такий вигляд (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка контингенту іноземних студентів
ЛНУ імені Тараса Шевченка станом на 17. 05. 2011 р.**

Region	Кількість іноземних студентів (зарахованих на навчання)					
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Росія	191	199	211	203	151	141
Східна Європа	2	2	3	4	5	11
Західна Європа	-	-	-	1	3	3
Центральна Азія	2	5	7	5	10	46
Близький Схід	37	40	49	52	49	63
Середній Схід (Індія, Пакистан)	1	2	6	6	4	5
Далекий Схід (Китай, Японія)	126	183	214	230	241	232
Країни Африки	-	19	74	66	134	47
Країни Закавказзя	1	1	1	2	5	14
Америка	1	1	-	-	1	-
Всього:	361	452	565	569	603	562

Якщо впорядкувати чисельність контингенту за вказані шість років за значенням середнього, то отримаємо більш наочну картину (рис. 1), яка свідчить про те, що збільшення контингенту відбувалося за рахунок студентів з Дальнього Сходу, Росії та країн Африки й Близького Сходу. Європейці в українських вишах – скоріше виняток, ніж правило. Таким чином, вступ до єдиного європейського освітнього простору українські університети «купають» за рахунок неєвропейців. Більше того, Україна втрачає абітурієнтів навіть на освоєних ринках.

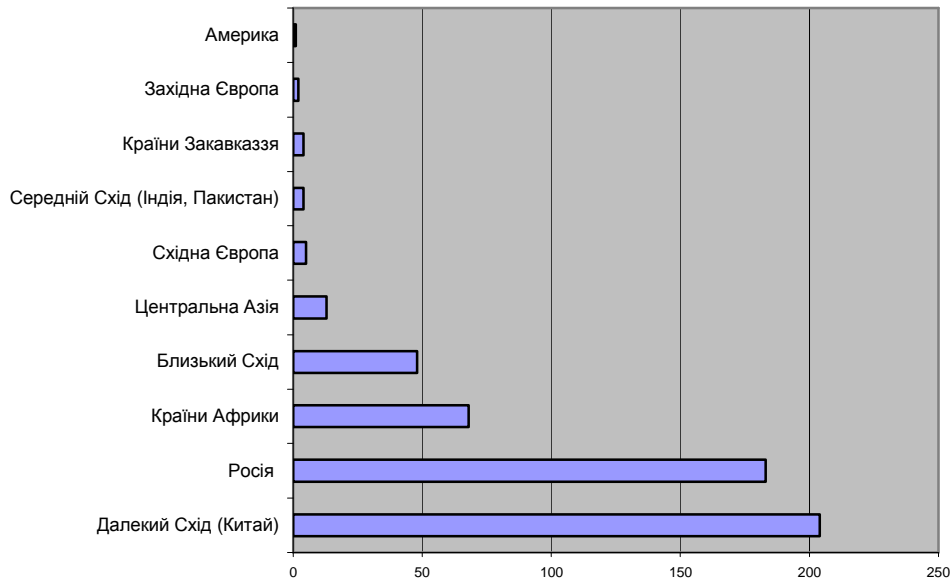

Рис 1. Контингент ЛНУ імені Тараса Шевченка: середнє значення кількості студентів-іноземців з країни за шість років

Прикладом є динаміка набору студентів з Росії. Це не випадково й сигналізує про важливі нерозв'язані проблеми в навчанні іноземних громадян. По-перше, для України важливо розв'язати на державному рівні проблему невизнання багатьма країнами світу вітчизняних дипломів про вищу освіту, та, як наслідок, необхідність випускникам-іноземцям складати на батьківщині кваліфікований іспит, а в деяких випадках навіть проходити додатковий курс навчання [16]. По-друге, відсутні єдині програми, які б відповідали сучасним вимогам та бажанням абітурієнтів. По-третє, матеріальний зиск вишів негативно впливає на якість підготовки іноземних студентів [17]. По-четверте, чинна нормативна база з питань навчання іноземних студентів потребує суттєвого вдосконалення. Її аналіз свідчить про те, що вона не відповідає сучасним вимогам та реаліям світового ринку освітніх послуг і не враховує останні інновації в глобальному освітньому середовищі. Зокрема, в Україні недостатній набір освітніх програм з різними термінами навчання. Наприклад, у Великій Британії іноземці проходять навчання за програмами різної тривалості – від однорічних, які дають знання в якійсь певній галузі техніки або мистецтва, що дозволяє отримати державний сертифікат про освіту (Higher National Certificate), до семирічних медичних програм.

Через невирішення цих питань, українські виші втрачають потенційних абітурієнтів. Наприклад, українська освіта більше не влаштовує іранців. За словами посла Ірану в Україні А. Гасемі-Аліабаді «багато українських вищих навчальних закладів ще не досягли міжнародних критеріїв, міжнародних показників, за якими вони готують

своїх студентів». Він зазначає, що за останні 10 років кількість іранських студентів, які навчаються в українських вузах, зменшилася на 1,2 тисячі іранців. Однією з причин, через яку саудити відмовилися приймати дипломи українських університетів, є те, що наші вищі навчальні заклади беруть кого завгодно, незважаючи на оцінки і кваліфікацію [18].

Це говорить про те, що «академічний капіталізм», набуваючи форму «дикого капіталізму», бере гору над європейськими амбіціями українських вишів. Формальний набір іноземців підтверджують й зарубіжні фахівці. «Набір іноземних студентів відбувається некваліфіковано. Студентів набирають, аби заробити кошти. Вони приїхали сюди, відповідних умов немає, якість освіти не така, бо й Міністерство освіти дуже часто не здійснює належного контролю» [19].

Іноземні студенти – це непоганий заробіток і показник престижу університету. Українські виші аби не зійти з дистанції конкурентної боротьби женуться за показниками їх кількості, натомість існує нагальна потреба приділяти більше уваги якості освіти, запровадженню та дотриманню міжнародних освітніх стандартів.

Висновки. Вища освіта в сучасному світі вийшла на новий рівень розвитку. Університети стають не тільки осередками освіти, але й центрами створення та поширення найсучасніших новацій у сфері науки, технологій і культури. Національна обмеженість освіти відійшла в минуле. Це поставило національні університети в умови жорсткої конкурентної боротьби в глобальному масштабі. Провідним процесом в вищій школі стає інтернаціоналізація, яка сприяє взаємообміну досвідом, науковими співробітниками, студентами. Наявність іноземних студентів у вищому навчальному закладі стає головним і вагомим показником розвитку системи вищої освіти держави, який свідчить про високий рівень якості освітніх послуг і престиж вищої школи цієї країни на світовому ринку освітніх послуг.

Українські вищі навчальні заклади активно включаються в процес інтернаціоналізації, свідченням чого є щорічне збільшення кількості іноземних студентів. Але це збільшення відбувається за рахунок залучення студентів не з країн Східної чи Західної Європи, а за рахунок країн Сходу та СНД. Прагнення до збільшення прибутків університету за рахунок іноземців превалює над прагненням досягнення якісної української освіти. Про це свідчить втрата українськими вишами освоєних ринків, відмова деяких країн визнавати українські дипломи.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. [пер. с англ.]. – М. : Academia, 1999. – 956 с. **2. Національний освітній глосарій: вища освіта** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/publikaciji/262-glossariy-a5-v-6/download.htm> **3. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III, із змінами від 19 січня 2010 р.**

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org/pravo/law_05/
- 4. Курбатов С.** Університетські рейтинги як фактор легітимації елітного стану освіти в сучасних умовах. Суми : ПП Панасенко І. М., 2010. – 56 с.
- 5. Каленюк І.** Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк // Вища освіта України. – 2008. – № 9. – С. 55 – 62.
- 6. Стратегія розвитку Луганського національного університету імені Тараса Шевченка на 2009 – 2015 : зб. док. / уклад. С. В. Савченка ; держ. закл. „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 46 с.**
- 7. Высшее образование в Украине: возможно ли международное признание украинских вузов?** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yourcompass.org/about/news/index.php?ELEMENT_ID=57
- 8. Ісаєнко В.** Перші кроки у вивченні української як іноземної [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ippk.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=17:2010-02-01-08-45-56&catid=14:2010-03-09-13-04-01&Itemid=20&lang=uk
- 9. Языковая проблема в Украине** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archer.sivash.net/forum/archive/index.php/t-14184-p-3.htm>
- 10. Співаківська Т.** Можливості виходу українських вищих навчальних закладів на міжнародний ринок освітніх послуг [Електронний ресурс] / Співаківська Т., Гнатівська Д. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evkpi/2010/4.Galuzeva%20ekonomika%5C16_kpi_2010_7.pdf
- 11. Урядовий портал.** У Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту планують збільшити кількість іноземних студентів в українських ВНЗ до 50 тисяч осіб [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244135605
- 12. В Україні навчається майже 50 тисяч іноземних студентів** [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://vidomosti-ua.com/ukraine/31567>
- 13. Коментарі** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.life.comments.ua/2011/06/11/153001/tabachnik-narahuvav-v-ukraini-50.html>
- 14. Мотунова І.** Університет як простір міжкультурного діалогу / І. Мотунова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2011. – № 2 (213) – С. 177 – 184.
- 15. Внутрішній звіт Міжнародного відділу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.**
- 15. Концепція формування системи експортування освітніх послуг України** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lir.lg.ua/docs/formi.doc>
- 16. Барбан М.** Роль проектних технологій у роботі з іноземними студентами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2009_7/1_rozdil/Barban.htm
- 17. Українська освіта більше не влаштовує іранців** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/statti/1134-ukrayinska-osvita->

bilshe-ne-vlashtovue-irantsiv#addcomments 18. Іноземці в Україні «не студенти, а гаманці»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/technology/2009/08/18/24762/>

Мотунова І. Г. Іноземні студенти як показник конкурентоспроможності українського вишу (на прикладі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка)

У статті розглядається проблема включення українських університетів до європейського освітнього простору. Показано, що одним з формальних показників цієї інтеграції є іноземні студенти. В Україні щорічно зростає кількість іноземних студентів. Але це зростання відбувається за рахунок залучення студентів не з країн Східної чи Західної Європи, а за рахунок країн Сходу. Доводиться, що в українських університетах прагнення до збільшення прибутків за рахунок іноземців превалює над прагненням досягнення європейських стандартів якості освіти.

Ключові слова: освіта, університет, конкурентоспроможність, рейтинг, іноземний студент, інтернаціоналізація освіти.

Мотунова И. Г. Иностранные студенты как показатель конкурентоспособности украинского вуза (на примере Луганского национального университета имени Тараса Шевченко)

В статье рассматривается проблема включения украинских университетов в европейское образовательное пространство. Показано, что одним из формальных показателей этой интеграции являются иностранные студенты. В Украине ежегодно увеличивается количество иностранных студентов. Но этот рост происходит за счет привлечения студентов не из стран Восточной и Западной Европы, а за счет стран Востока. Доказывается, что в украинских университетах стремление к увеличению доходов за счет иностранцев превалирует над стремлением достижения европейских стандартов качества образования.

Ключевые слова: образование, университет, конкурентоспособность, рейтинг, иностранный студент, интернационализация образования.

Motunova I. G. Foreign students as an indicator of competitiveness of Ukrainian university (on example of Lugansk Taras Shevchenko National University)

The article discusses the problem of inclusion of Ukrainian universities into the European educational space. It is shown that one of the formal parameters of this integration is foreign students. In Ukraine, number of foreign students is growing annually. But this increase is happening due to attracting students not from Eastern and Western Europe, but from the East. It is shown that in Ukrainian universities' intension to increase profit at the expense of foreigners prevails over the intention to achieve European standards of education quality.

Keywords: education, university, competitiveness, ranking, foreign student, internationalization of education.

Стаття надійшла до редакції 15. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 316.6

Проценко Г. М., Швець О. М.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ У ВНЗ

Перші кроки вчорашнього школяра на тернистій стежці до вищої школи, потребують від нього значних якісних змін навичок навчання. Той, хто не готовий до них, нерідко втрачає можливість здобувати вищу освіту. В умовах контрактного навчання, це істотно впливає на гаманець батьків чи самого студента, але й ВНЗ втрачає певні кошти для свого розвитку.

Тому період адаптації, який ніколи не був простим, набуває ще одного важливого сенсу. Визначенню основних проблем, які виникають у студента, а також у навчального закладу в період адаптації було присвячено дослідження, яке проводилося у вищих навчальних закладах міста Сіверськодонецька Луганської області. В п'яти навчальних закладах було проведено опитування всіх студентів перших курсів. Найбільш представницькою (272 з 391 опитаного) виявилася студентська громада Технологічного інституту (ТІ). Опитували також студентів Інституту післядипломної освіти, міських філій Екомену та Міжрегіональної академії управління персоналом, а також музичного училища. Це дозволило порівняти особливості адаптаційного процесу в різних закладах міста. Предметом уваги дослідників були організаційні та соціально-психологічні проблеми. Серед організаційних виділялись ті труднощі навчального характеру, які виникають у першокурсників через різницю в особливостях навчального процесу школи і ВНЗ. Насамперед, це брак деяких вмінь: самостійної роботи, конспектування, роботи з інформацією, розподілу часу, уваги тощо. Через ці особливості можна передбачити міру втручання навчального закладу в хід адаптації.

Іншою групою проблем були питання психологічного характеру. Перш за все, це відомий синдром першокурсника, коли він відчуває стан близький до стресу, чи навіть кризи. Не менш вагомим залишається вплив мотивації першокурсника до навчання. Саме тут і проявляється

готовність і здатність особи до переходу на інші, більш підходящі для освоєння вищої освіти, форми поведінки.

Оскільки адаптація першокурсників стає реальною проблемою при нових відносинах між студентами та ВНЗ, то не завжди усвідомлюється, що розв'язання проблем адаптації постає ще однією, часто латентною, функцією інституту вищої освіти.

Треба визнати що рівень труднощів у різних ВНЗ міста істотно відрізнявся. Так значні труднощі мали 67,3% першокурсників Технологічного інституту, в інших, (комерційних) закладах, цей показник був на рівні 41 – 46%. В той же час не мали ускладнень тільки 1,8% ТІ, тоді як в інших закладах таких було значно більше – від 8 до 12%.

Зміст труднощів, за результатами опитування, становлять, насамперед, адаптація до вимог викладачів – 46,3%, освоєння нової системи навчання – 36,3% та великий обсяг самостійної роботи – 35,3%. Отже, саме відмінності шкільного навчання від навчання у вишах – основні труднощі, з якими стикається першокурсник. І в цьому питанні помічено досить істотні розбіжності між оцінками студентів державних і комерційних ВНЗ. Так адаптацію до вимог викладачів вважають складною 52,2% студентів ТІ та 53,3% музичного училища. А в філіях комерційних закладів таких від 22% до 36%. На нашу думку, в державних закладах значно більше викладачів і їхні вимоги суттєво відрізняються залежно від дисципліни, яка викладається. Нова система навчання, як показує аналіз літературних джерел [2, 3, 9], потребує докорінної перебудови навичок навчальної діяльності студента. Бо навіть увага, яка переключалася у школі, повинна розподілятися одночасно між декількома об'єктами, які сприймає студент [5]. Такої ж перебудови потребують також інші навички роботи.

Серед відчуттів, характерних для періоду адаптації до навчання у вищій школі, першокурсники найчастіше відзначають внутрішню напругу – 34,0%, невпевненість у власних силах – 30,3% та емоційну насиченість подіями – 27,6%. Дещо менше, 16,9% та 16,6% вказують на труднощі зосередження та підвищену тривожність. Це зайвий раз свідчить, що адаптація проходить на тлі активних емоційних переживань, які торкаються, в тому числі, власної самооцінки. При цьому в державних ВНЗ значно частіше констатують тривожність і порушення сну, якщо порівняти з комерційними вишами. Про що ж думали і хвилювалися першокурсники в цей період? Більше всього вони переймалися оцінками – 59,3%. При цьому 20,2% порівнювали себе з іншими, а 15,1% усвідомлювали необхідність брати відповідальність на себе. Але, як писав один студент: "Розумів необхідність, але не міг цього зробити". Майже кожен четвертий (24,3%) думав, що якимось все владається. Оці хвилювання якраз і показують, що якісних змін у поглядах першокурсників зі вступом до ВНЗ не відбулося. Реакції залишаються такими ж, які були напрацьовані багаторічним досвідом

шкільного навчання. Цікаво відмітити, що кожен п'ятий порівнював себе з іншими студентами, тобто соціально-психологічна позиція, статус переглядається і уточнюється залежно від успішності адаптації, при цьому невідомо, яка мірка виконує роль еталона, з чим порівнює студент власні поразки і досягнення. Ще більш цікаві факти отримано при аналізі тих дій, до яких вдавалися опитані студенти. Трохи більше половини студентів, за їхніми власними зізнаннями, шукали вихід зі складного становища, 33,1% обговорювали ці проблеми з однокурсниками, майже 28% намагалися самостійно знайти раціональні способи засвоєння навчального матеріалу. В цих відповідях важливо відзначити, що проблему намагалися розв'язати в процесі комунікації з такими ж першокурсниками, до розмов з викладачами вдавалося від 8 до 26% першокурсників, залежно від закладу. Можливо, саме органи студентського самоврядування віднайдуть ті стандарти чи процедури, які допоможуть студентам швидше адаптуватись до вимог таких різних викладачів ВНЗ.

Свідченням активності студентів можуть вважатися ті 27,9%, які шукали раціональні способи навчання. З одного боку – це орієнтир для адміністрації навчальних закладів, що є певна потреба студентів у нових раціональних способах студентської праці. Але, з другого боку, поки що невідомо, наскільки активно, і в яких напрямках здійснювалися ті пошуки і що, врешті-решт, було знайдено. Цікаво відзначити, що майже 9% першокурсників написали – "Нічого не робив". Тобто переклав розв'язання проблем на викладачів та адміністрацію закладу. Слід вказати, що у державних закладах таких „спокійних" було набагато менше, ніж в комерційних.

Мотивація до навчання є досить значущим фактором процесу адаптації, тому бажання навчатися саме в цьому навчальному закладі і саме за цією спеціальністю підтвердили 31,2% опитаних першокурсників. Найвищий показник тут належить майбутнім музикантам – 70%, але, оскільки їхня кількість значно поступалася перед представниками інших вишів, то загальний відсоток зменшився більш ніж удвічі. Серед студентів ТІ, яких було опитано найбільше, цей варіант відповіді дали 26,1%, в інших закладах він був трохи вищим: 27,8% в ППО та 34,2% в Екомені. 23,8% відповідей набрав варіант „Дуже хотів здобути вищу освіту незалежно від навчального закладу". Зрозуміло, що в цьому разі про бажання оволодіти конкретними фаховими знаннями не йшлося. Тому тут мотивація значно слабша. До того ж майже 19% визнають, що просто хотіли б вчитися у своєму місті поруч з батьками. Під впливом батьків і друзів ВНЗ обирали 18,2% першокурсників.

Проте найчастіше студенти обирали варіант „Просто розумів, що потрібна вища освіта, диплом" – 32,0%. У державному технологічному інституті таких найбільше – 37,1%. Ще 17 осіб з різних вузів (4,4%) вчитися не люблять, але їм потрібен диплом. Тобто, понад 36% першокурсників до навчання особливого потягу не відчують, і тільки

31,2% мають досить стійкі мотиви для здобуття вищої освіти за певним фахом. Але це бажання не завжди підкріплюється рівнем підготовки та навичками до навчання у ВНЗ. Отже, яких би зусиль не докладав навчальний заклад, навчальні зусилля при низькому рівні мотивації до здобуття професії не дадуть бажаного результату. Серед причин особистого характеру, які заважають першокурсникам адаптуватися до навчання, вони самокритично називають власну неорганізованість і лінощі – 44,3%, при цьому в технологічному інституті цю відповідь обрали 50%. На другій позиції – напруга і втома від занять – 34,3%, недостатній інтерес до обраної спеціалізації – 33,5%, невміння розподіляти час – 28,6%. У державних закладах відсоток „невмілих” дещо вищий, від 63,3% у музикантів до 28,3% у ТІ. Про що ж свідчать ці відповіді? Спроба визнати власну провину, це, по суті, форма психологічного захисту, яка ніяких конструктивних наслідків не передбачає. Більшість першокурсників схильні до проєкції. Це захисний механізм, завдяки якому внутрішні імпульси та почуття, неприйнятні в цілому для особистості, приписуються зовнішньому об'єктові, і тоді вони проникають у свідомість як змінене сприйняття зовнішнього світу. Власні недоліки не визнаються, а через те й не виправляються. А вимоги викладачів сприймаються як завищені, несправедливі і формальні. Для формування системи ставлення до навчання у вищому навчальному закладі такий підхід становить значну небезпеку.

При цьому справжні причини труднощів для студента стають недоступними. Причина в тому, що в ході адаптації відбувається об'єктивне заниження самооцінки особистості, яку суб'єктивно студент не хоче визнати. А зниження самооцінки відбувається, насамперед, через те, що студент не володіє новими способами навчання, які ефективні саме для здобуття вищої освіти. Його навчальна робота за принципами шкільної освіти виявляється недостатньо ефективною і раціональною. Інша відповідь, про напругу і втому, по суті, не причина, а наслідок. Тому що втома може бути результатом декількох факторів, серед яких недостатня результативність зусиль, які не відповідають новим вимогам навчання у вищій, а не середній школі. Коли справи йдуть на лад, то втома, як правило, зникає. Сама успішна діяльність та її результат можуть бути мотивом до навчання. Не слід відкидати таку причину як невміння розподіляти час. Цими проблемами переймаються і музиканти, і технологи.

Який же вихід з цього становища вбачають студенти? Що могло б допомогти їм швидко освоїтися у вищому навчальному закладі? Найчастіше (39,4%) студенти називають лекції до вступу у спеціальність. Наступна за важливістю форма – соціально-психологічне консультування – 33,0%. Тобто кожен третій з опитаних першокурсників вважає, що йому потрібна психологічна допомога, консультація. Третьюю за значенням формою студенти вважають організацію культурного дозвілля. На перший погляд це дивно, особливо коли про це

пишуть майбутні музиканти. Тим не менше, один зі шляхів адаптації студенти вбачають у спілкуванні з однолітками, саме організоване дозвілля їм дає широкі можливості для вільного прояву своїх особливостей, інтересів, пошуку однодумців, друзів і подруг. Серед суто навчальних проблем першокурсники у 17,9% випадків називають аналіз літератури за фахом, ще по 15,9% вважають за доцільне проводити заняття з організації студентської праці та навичок конспектування.

Висновки та рекомендації.

1. На нашу думку, повинна бути певна структура між школою і ВНЗ, яка б готувала майбутніх студентів до нелегкої навчальної праці. До основних функцій цієї структури повинні входити навчання основ студентської праці та проведення соціально-психологічних консультацій.

2. Куратори та студентська громада вишу мають сприяти адаптації першокурсників до навчання.

3. Варто розробити програму підвищення мотивації першокурсників до оволодіння майбутньою професією.

4. Організація дозвілля першокурсників сприяє зменшенню емоційної напруги і тривоги.

5. Проблеми адаптації досить різнопланові, тому розв'язувати їх слід комплексно, з залученням всіх зацікавлених сторін – від батьків до роботодавців.

Література

1. Бохонкова Ю. О. Позиції психокорекційної роботи підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості першокурсників до умов вищого навчального закладу Ю. О. Бочонкова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2005. – № 1 (9). – С. 43 – 50. **2. Казміренко В. П.** Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 76 – 78. **3. Научитель Е. Д.** Адаптация студента в вузе Е. Д. Научитель // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. – № 7. – С. 21 – 23. **4. Резник Т. І.** Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників / Т. І. Резник // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 1 – 3. **5. Романович Г. Г.** Особенности внимания в период адаптации студентов к учебной деятельности Г. Г. Романович // Вопросы психологии. – 1977. – № 5. – С. 120 – 123.

Проценко Г. М., Швець О. М. Основні проблеми адаптації першокурсників у ВНЗ.

Стаття узагальнює емпіричне дослідження, проведене у ВНЗ міста Сіверськодонецька. Виявлено основні проблеми і запропоновано методи поліпшення ситуації.

Ключові слова: опитування, першокурсники, адаптація, навчання у ВНЗ, мотиви.

Проценко Г. Н., Швец А. М. Основные проблемы адаптации первокурсников в ВУЗе

Статья обобщает результаты эмпирического исследования, проведенного в ВУЗах г. Северодонецка. Выявлены основные проблемы и предложены методы улучшения ситуации.

Ключевые слова: опрос, первокурсники, адаптация, обучение в вузе, мотивы.

Protsenko G. N., Shvets A. M. The basic problems of adaptation of the first-year students at high school establishments

The article generalizes the results of empiric research, the one conducted at high education establishments of Severodonetsk. The basic problems revealed and the ways of improving the situation are proposed.

Keywords: survey, first-year students, adaptation, higher education, motives.

Стаття надійшла до редакції 16. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ

УДК 334.012.61–022.51–022.55 (470+571)

Мацнєв М. І.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В РОСІЇ: ПОШУК НОВИХ МОДЕЛЕЙ КРЕДИТУВАННЯ

Розвиток ринкової економіки неможливий без розвитку малого і середнього бізнесу (далі – МСБ). Досвід розвинених країн показує, що малі і середні підприємства створюють основну частину ВВП, забезпечують зайнятість більшості населення, в їх сфері здійснюється переважна частина всіх інновацій [1; 2; 3; 4].

На сучасному етапі в Російській Федерації рівень розвитку МСБ украй низький. У розвинених країнах частка МСБ становить 50 – 80% ВВП, а в Російській Федерації всього лише близько 10 – 15% ВВП.

Кредитування малого бізнесу має неоднозначний результат в Росії. Одні банки отримують великий прибуток, інші – чималі прострочення, треті, проаналізувавши досвід других, прагнуть не ризикувати і взагалі відмовляються від такого кредитування. На наш погляд, кредитування малого бізнесу – високодохідне і низькоризиковане заняття. Наше основне завдання – зрозуміти, як правильно його здійснити, не забуваючи про специфічні ризики, що виникають при кредитуванні МСБ в Росії.

Впродовж всієї історії взаємодії з МСБ банки перебувають у постійному пошуку способів організації бізнес-процесів з цим клієнтським сегментом. Це ускладнюється достатньо широким діапазоном економічних суб'єктів, що підпадають під офіційне визначення МСБ [5].

Як правило, виділяють такі проблеми при кредитуванні МСБ:

- непрозорість ведення бізнесу і, отже, відсутність можливості адекватно оцінити реальне фінансове положення МСБ;
- відсутність якісної застави; кредитування МСБ без забезпечення ризиків неприйнятне;
- відсутність позитивної історії взаємодії з банком-кредитором, підприємства «з вулиці» кредитувати небезпечно;
- операційні витрати при кредитуванні МСБ не покриваються доходами, кредитування МСБ економічно не вигідно (необхідний великий штат високооплачуваних фахівців при відносно невеликому розмірі кредитного портфеля).

Нові перспективи для кредитування МСБ відкриває розробка нових алгоритмів його фінансового аналізу. Класичний аналіз фінансового стану юридичної особи базується на даних бухгалтерської

звітності. Він передбачає аналіз окремо взятої юридичної особи – потенційного позичальника, не звертаючи при цьому пильної уваги на інші компанії групи (за їх наявності). Кредитування за класичними канонами дозволяє формувати висновок про можливість кредитування без виїзду кредитного експерта на місце ведення бізнесу, використовуючи для вказаних цілей дані бухгалтерської звітності і обліку.

Проте у випадку з малим бізнесом бухгалтерська звітність часто не відображає реального фінансового становища компанії. Причин тому декілька.

1. Оптимізація бази оподаткування. Досягається це різними способами:

- *заниження виручки*. Наприклад, фірма А з традиційною системою оподаткування, купує товар і реалізує його афілійованій фірмі Б, яка перебуває на спеціальному режимі оподаткування (єдиний податок на дохід), за заниженою вартістю. Фірма Б реалізує отриману продукцію за ринковими цінами. В результаті в звітності фірми А (у формі 2) відбиватиметься або мізерний прибуток, або збитки. З метою оптимізації оподаткування майно реєструється або на юридичних осіб, які взаємозв'язані між собою і перебувають на спеціальних режимах оподаткування, або на фізичних осіб. А в деяких випадках активи не реєструються на компанію, вслід за життєвою мудрістю, яка говорить: «Не зберігай усі яйця в одному кошику»;

- *завищення накладних витрат*. Даний метод застосовують підприємства, що використовують спрощену систему оподаткування (доходи-витрати) і традиційну систему оподаткування.

2. Невідповідність ринкової і балансової вартості активів. Таким чином занижується власний капітал компанії.

Необхідно використовувати спеціалізовану технологію оцінювання бізнесу, що базується на аналізі управлінської звітності. Позичальник виплачуватиме кредит і відсотки коштами, отриманими від реальної діяльності, тому потрібно знати його фактичний потенціал.

Оцінювати слід не юридичну особу – позичальника, а весь бізнес. Необхідно проаналізувати схему ведення бізнесу і компанії, які в ній беруть участь, здійснити консолідацію управлінської звітності групи компаній, оцінити загальне боргове навантаження, рентабельність бізнесу в цілому і його грошові потоки.

Оцінити бізнес, не виходячи з банку, неможливо. Виїзд на місце ведення бізнесу і огляд матеріальних активів обов'язкові. Всю інформацію, необхідну для оцінки фінансового стану, слід отримати при виїзді. Крім фінансових даних, кредитному фахівцеві потрібно проаналізувати поточну ситуацію в бізнесі, оглянути і зрозуміти стан матеріальної бази, оцінити умови праці, асортимент продукції, структуру складських запасів і відвідуваність точок продажу (якщо такі є) і т.д. Фахівець повинен зрозуміти, як функціонує бізнес, які перспективи

співпраці банку і підприємця можливі при ухваленні позитивного рішення про кредитування.

На підставі отриманих даних кредитний фахівець самостійно заповнює форми управлінського обліку (агрегований баланс і звіт про прибутки і збитки – Опіу). Ці форми значно відрізняються від стандартних форм бухгалтерської звітності і дозволяють отримати максимальну інформацію. Наприклад, в основні статті витратної частини Опіу входять: заробітна плата, транспортні витрати, податки, оренда, реклама та інші витрати (докладне розшифрування обов'язкове).

Оскільки аналіз базується на фактичних даних, слід бути впевненим у достовірності інформації, наданої позичальником. Для цього слід використовувати методику перехресної перевірки. Наприклад, щоб перевірити виторг підприємства сфери роздрібної торгівлі за місяць, потрібно проаналізувати середньоденний виторг, обсяг і періодичність закупівлі товарів, заробіток продавця, зіставивши його з розрахунковим при використанні системи мотивації (багато продавців заробляють на відсотках від продажу).

Використовуючи методику оцінки кредитоспроможності, що базується не тільки на даних офіційної звітності, але й на фактичних даних, кредитор отримує могутній інструмент для оцінки бізнесу і структуризації кредитної операції.

Наявність застави не порятує від виникнення простроченості за кредит. Крім того, реалізація застави дуже трудомісткий і витратний процес.

Основний сектор малого бізнесу – торгівля (як правило, займає 60% в його обсязі), де основний актив – товари в обороті. Головна потреба в кредитуванні – розширення бізнесу (придбання устаткування, автотранспорту, нерухомості, товарів). Торгівля – це не вантажоперевезення, для забезпечення кредиту тут недостатньо транспорту, а якщо сума кредиту невелика, то, враховуючи страховку автотранспорту, операція нерентабельна. Торгове устаткування значною ліквідністю не володіє. Якщо слідувати принципу забезпеченості (принцип, за яким застава – основний критерій при ухваленні рішення про кредитування), величезний пласт малого бізнесу залишається без фінансування. Це, в свою чергу, стає перешкодою для створення нових і збереження існуючих робочих місць у даному секторі економіки.

На сучасному етапі Фонд підтримки малого бізнесу, організований при уряді Москви з метою розвитку малого підприємництва, надає своє поручительство (до 50% від суми кредиту), що служить надійним гарантом повернення кредиту для банку-кредитора. Крім того, багато банків дають кредит під заставу майна (нерухомість, устаткування, автотранспорт тощо).

Нерідко підприємець отримує кредит, який від самого початку не планує виплачувати. Банк-кредитор не може передбачити цього, навіть при правильній оцінці ризиків кредитування. Результатом цього є

прострочена заборгованість і отримання банком неліквідної застави. У зв'язку з цим необхідно правильно оцінити цілі і наміри власника бізнесу, його зацікавленість у подальшому розвитку.

Якщо брати до уваги, що, використовуючи офіційну бухгалтерську звітність, правильно оцінити фінансовий стан малого бізнесу неможливо, і розуміючи, що застава не може знизити потенційні ризики, банк-кредитор вважає за краще не працювати із зовнішніми клієнтами. Це характерно для невеликих банків, що не входять в ТОП-100. Кредитування малого і середнього бізнесу у банків-кредиторів викликає труднощі, тому що їх можливості не завжди відповідають побажанням підприємців. Банки кредитують ті малі підприємства, з керівництвом яких вони особисто знайомі. Банку необхідно постійно нарощувати кількість нових клієнтів, відкриваючи розрахункові рахунки компаніям, що працюють у різних сферах бізнесу. Це дозволить краще розуміти специфіку того або іншого бізнесу і створювати нові банківські продукти, що відповідають побажанням не одного клієнта, а цілого кола клієнтів.

Способи, які застосовуються при кредитуванні корпоративних клієнтів, не підходять для кредитування малого бізнесу. Завдяки перерозподілу зон відповідальності учасників бізнес-процесу, поліпшення деяких інших формальних процесів, а також за рахунок прискорення швидкості проведення фінансового аналізу, термін видачі кредиту МСБ скорочується до 7 – 10 робочих днів, а мікrokредит видається протягом 3 – 5 робочих днів.

Оцінку як правоздатності позичальника / поручителя, так і простих видів забезпечення може провести кредитний фахівець. Високопрофесійні і вузькоспеціалізовані навички для цього не обов'язкові, необхідно лише правильно вибудувати систему первинного навчання персоналу і подальшого контролю (принцип чотирьох очей) при аналізі заявки.

Якщо говорити про передбачувані ризики, то, за статистикою рівень простроченої заборгованості не перевищує 10 – 15% від портфеля. Портфель МСБ диверсифікований якщо порівняти з портфелем корпоративного кредитування. Мати в портфелі багато клієнтів, прокредитованих невеликими сумами, набагато краще ніж один великий кредит, що дозволяє зменшити ризики повернення.

Історично склалося, що середня відсоткова ставка по портфелю кредитів малому і мікробізнесу досягають 22 – 23% річних, що істотно вище за процентні ставки по портфелю корпоративних кредитів. Крім того, розмір комісії за видачу кредиту досягає 5 % від суми кредиту одноразово. Виходячи з перерахованих вище фактів, можна зробити висновок, що операційні витрати при кредитуванні МСБ покриваються доходами, тобто кредитування МСБ економічно вигідне.

Отже, практика свідчить, що банки не вимагають представлення МСБ бізнес-плану, проекту, що кредитується, а приділяють головну

увагу забезпеченню кредиту, фінансовому стану і рівню менеджменту. У такий спосіб, рішення про видачу кредиту ухвалюється, відштовхуючись від аналізу поточного стану МСБ, а не майбутньої історії позичальника. Великі компанії мають можливість забезпечити кредит своїми «нематеріальними перевагами» (ділова репутація компанії). У МСБ такої можливості немає, тому обов'язковою умовою їх кредитування є наявність матеріального забезпечення. У МСБ, як правило, відсутня власність, яку можна було б віддати під заставу, оскільки їхнє майно в основному орендується, а товар, який має компанія, не володіє достатньою мірою ліквідності. Відповідно багато підприємств МСБ через це не цікавлять банки.

Голова уряду В. В. Путін відзначив, що необхідно побудувати цілісну систему фінансової підтримки підприємців – від грантів до банківських кредитів. Проблеми кредитування малого і середнього бізнесу багато в чому пов'язані з браком заставного забезпечення. Тому слід активніше розвивати в регіонах гарантійні фонди і заміщати заставу гарантіями. В рамках Федеральної цільової програми підтримки підприємництва на поповнення регіональних гарантійних фондів вже виділено 3,5 млрд. крб. Ухвалено рішення додатково спрямувати на такі цілі ще 15 млрд. крб. Серед інших заходів підтримки малого і середнього бізнесу прем'єр назвав надання грантів бізнесменам-початківцям. За попередніми розрахунками цього року буде підтримано близько 15 тис. нових підприємців, кожному з яких намічено виділити 300 тис. крб.⁺⁺⁺

Література

1. Фетисова Т. В. Инфляция и финансы малого и среднего бизнеса России в 2008 году / Т. В. Фетисова // Финансы и кредит. – 2008. – № 31 (319). – С. 2 – 8. **2. Власов И. П.** Кредитование малого и среднего бизнеса: перспективы развития / И. П. Власов // Финансы и кредит. – 2009. – № 3 (339). – С.62 – 67. **3. Пугач О.** Банки ждут от государства денег для малого бизнеса / О. Пугач // Банковское обозрение для бизнеса. – 2009. – № 4 / 9 (124). **4. Русанов Ю. Ю.** Банковские риски в работе с малым бизнесом / Ю. Ю. Русанов // Банковское дело. – 2009. – № 7. **5. Федеральный закон** от 24. 07. 2007 № 209-ФЗ «О развитии малого и среднего предпринимательства в РФ».

⁺⁺⁺Заява, зроблена на Всеросійському форумі з малого та середнього підприємництва, організованого Міністерством економічного розвитку РФ, ДК «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності», Всеросійською організацією малого та середнього підприємництва («Опора Росії»), наприкінці квітня 2011. Основною темою обговорення стали заходи державної підтримки МСБ, зниження адміністративних перешкод і створення комфортного середовища для розвитку малого та середнього підприємництва.

Мацнев М. І. Перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Росії: пошук нових моделей кредитування

У статті аналізуються ризики кредитування малого та середнього бізнесу в Росії. Наголошується, що використання нових моделей кредитування МСБ дозволить, з одного боку, створити сприятливі умови для розвитку підприємництва, з другого, – забезпечити додаткові прибутки банкам-кредиторам.

Ключові слова: малий та середній бізнес, позичальник, банк-кредитор, ризик.

Мацнев М. И. Перспективы развития малого и среднего бизнеса в России: поиск новых моделей кредитования

В статье анализируются риски кредитования малого и среднего бизнеса в России. Подчеркивается, что использование новых моделей кредитования МСБ позволит, с одной стороны, создать благоприятные условия для развития предпринимательства, а с другой, – обеспечит дополнительную прибыль банкам-кредиторам.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, заемщик, банк-кредитор, риск.

Matsnev M. I. Prospects of small and medium business in Russia: the search of new models of crediting

The paper analyzes the risks of lending to small and medium business in Russia. It is emphasized that the use of new models of loans will, on the one hand, create favorable conditions for entrepreneurship, and, on the other hand, will provide additional income to the creditor banks.

Keywords: small and medium business, the borrower, the creditor bank, the risk.

Стаття надійшла до редакції 20. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Лебідь Л. І.

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.75:32

Єнін М. Н.

КОРДОНИ ІДЕОЛОГІЇ ТА НАУКИ: ЧИ МОЖЛИВИЙ ПРОДУКТИВНИЙ ДІАЛОГ?

Актуальність вивчення політичних ідеологій сучасності зумовлена поширенням кризових явищ, що охопили світ. Загострення екологічних проблем, зростання соціальної нерівності, поширення недовіри до більшості соціальних інститутів, відрив політичної еліти від потреб та інтересів народних мас, розмивання національно-культурної ідентичності, атомізація суспільства, втрата надійних моральних орієнтирів – ці та інші тенденції свідчать про неадекватність існуючої політичної форми потребам і проблемам сучасного глобального суспільства. У зв'язку з цим на окрему увагу заслуговує вивчення напрямів трансформації ідеологій класичного індустріального суспільства. Як вони співвідносяться з інституціональними змінами у загальносвітовому переході людства до Другого Модерну? Чи існують перспективи розв'язання назрілих проблем у нових ідеологіях? При постановці таких питань резонанс будуть викликати й інші: чи може наука, даючи оцінку розвитку політичних світоглядних течій, сама абстрагуватися від класових, групових, національних інтересів і симпатій, і, ставлячи методи розв'язання означених явищ на базу об'єктивного знання, вирішувати, яку модель суспільного устрою можна обрати орієнтиром для державної та міждержавної діяльності, чи може вона бути арбітром у суперечках про те, який суспільний устрій кращий і, тим самим, виконувати тією чи іншою мірою ідеологічну та соціально-технологічну функцію? При ствердній відповіді виникає суміжна проблема визначення інституціональних умов продуктивної взаємодії науки та ідеології, кордонів наукового та ідеологічного досягнення дійсності.

Об'єктом статті є ідеологія і наука як специфічні форми пізнання.

Мета статті – розглянути кордони, що відділяють ідеологію та науку, а також визначити можливі умови їх продуктивного діалогу і взаємодії.

Для виконання цієї мети були поставлені такі завдання:

- 1) з'ясувати, як підходили до визначення ідеології її класичні теорії.
- 2) виявити особливості ідеологічної та наукової діяльності.

3) розглянути в історичній перспективі факти взаємодії ідеології та науки, зокрема в суспільствознавстві.

Сам термін «ідеологія» та уявлення про цей феномен з'явилися ще у XVIII ст. (введення в науковий обіг зазвичай пов'язують з французьким філософом Дестюдом де Трасі), але дискусії щодо його природи не припиняються і в наш час. Наукове осмислення сутності ідеології почалося тоді, коли вже набули розвитку ідейні течії лібералізму, консерватизму, а згодом і марксизму. В традиційному суспільстві ідеологія, як правило, збігалася з релігією й авторитет еліти спирався на сакральні символи (влада дана Богом) або на традицію (влада належить династії споконвіку). Модерні ідеології склалися як секулярні раціональні системи, що й спричинило посилення їх впливу на політичну поведінку громадян, політичне розмежування в суспільстві. Саме у зв'язку з цим, мабуть, виникла потреба осягнення сутності ідеології. Найбільшого поширення набули підходи класиків теорії еліти (В. Парето, Г. Моска), марксизму, особливо А. Грамші і К. Мангейма та ін.

Класики теорії еліти виникнення політичної ідеології пов'язували з потребою легітимізації влади. Механізми функціонування ідеології розкривалися ним лише через маніпулятивні технології, які створюють ілюзорне бачення світу. К. Маркс вбачав у ній форму ілюзорної свідомості, викликаної суперечностями виробничих відносин: «Утворення уявлень, мислення, духовні стосунки людей є тут ще безпосереднім породженням матеріальних відносин людей. Те саме стосується духовного виробництва, як воно проявляється в мові політики, законів, моралі, релігії, метафізики і т. д. того чи іншого народу» [3, с. 23 – 24]. Засновник марксизму трактував ідеологію як сукупність ідей та теорій, які відображають і оцінюють соціальну дійсність з позицій інтересів конкретних класів, приховуючи відносини панування і підкорення, тому завдання науки, як вільної від «хибної свідомості», вбачалось вченим в її викритті. К. Мангейм прямо розумів під ідеологією систему «обманної свідомості» [4, с. 55], що давало йому підстави Беконівське вчення про «привиди» "розглядати як передумову для сучасної концепції ідеології [Там само, с. 60]. В. Парето ототожнював ідеології з апіорними псевдорациональними догмами, що приховують істинні причини та цілі дійових людей. З метою показати нелогічний, псевдонауковий характер ідеологій, В. Парето навіть створив класифікацію деривацій – фальшивих словесних утворень (суджень, понять, метафор, аналогій), похідних від людських почуттів [1, с. 87 – 99]. Г. Моска писав, що за допомогою ідеології («політичної формули») політичний клас апелює до чинних норм і цінностей, маніпулює свідомістю і поведінкою людей, закріплюючи своє перебування при владі [2, с. 183].

Класична наука, що склалася в Новий час, розцінювалася цими теоретиками як еталон знання. Вона повинна дистанціюватись від інших

видів пізнання, спиратися на вимоги самодостатньої і абсолютної істини. Вимагалася елімінація суб'єктивного фактора у пізнавальній діяльності. Цьому образу повинна була відповідати і соціологія. За М. Вебером, це означало виключення будь-якого впливу цінностей та оціночних суджень вченого і мало запобігати перетворюванню науки в ідеологію [5]. Ця позиція була також спрямована проти інтелектуального насильства та політичного втручання в діяльність учених.

У цій перспективі наука та ідеологія постають замкненими, відділеними одна від одної досить герметичними кордонами. Ідеології пов'язуються з груповою суб'єктивністю та егоїзмом і протиставляються науці – раціональній формі осягнення дійсності, здатній виробляти об'єктивні знання. Такі погляди навіть породили в 1960-х рр. заклики до відмови від ідеології, як механізму соціальної регуляції, що пов'язувалось начебто з кінцем боротьби класових інтересів, політичних амбіцій, особистих егоїстичних бажань, а також деідеологізації самої соціальної науки, в якій, за К. Поппером, поширені есенціалістські ідеї – претензії на пізнання сутності суспільства і законів суспільного розвитку [6, с. 63 – 64]. К. Поппер з цим пов'язував також історизм, який вчений називає пророцтвом (звідси претензії марксизму пророкувати соціальні революції) [Там само, с. 30 –40]. Ці ідеї можуть породжувати тоталітарні проекти розвитку, а тому засуджуються К. Поппером.

Зараз ідеї про можливу відмову від ідеології мають активну підтримку серед західних вчених. Зокрема, німецький вчений У. Матц вважає, що ідеології, які стали домінантою політичної культури Заходу, не є функціонально-необхідним елементом відкритого суспільства. Вони виникають під час світоглядних криз у суспільстві і зараз самі зазнають глибокої кризи. У культурі сучасного суспільства, заснованій на плюралізмі і терпимості, ідеологіям доводиться відмовлятися від духу ворожості, миритися з ослабленням своєї мобілізуючої і переконуючої сили. В майбутньому відкрите суспільство повинно емансипуватися від цих сурогатів громадянської віри [7, с. 132 – 142].

На пострадянському просторі теж не обійшлося без нової хвилі критики ідеології, що припала на кінець 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. Особливу роль в її підйомі відіграла криза марксизму-ленінізму, розпад світової системи соціалізму, непродуктивний досвід злиття науки та ідеології, коли ідеологи розглядали свої цінності як реалізацію принципів науки, результат узагальненого розуміння закономірностей світового процесу. Наслідки ідеологізації науки в СРСР відомі – суспільна наука опинилась під великим тиском ідеології і це, у підсумку, позбавило суспільство об'єктивного соціального знання. Сама соціальна наука не змогла швидко і адекватно реагувати на проблеми динамічного й суперечливого об'єкта, яким є суспільство, а такі галузі науки як соціологія, соціальна психологія, генетика – майже перестали існувати. Як пише О. Ахієзер, ідеологія виявилася нездатною осмислити динаміку масової свідомості та виявити конкретні шляхи збалансованого

соціального й економічного розвитку суспільства [8, с. 87]. З новою силою актуалізувалася теза, що наука повинна бути повністю вільна від ідеології. Наприклад, російський вчений Е. Баталов дуже критично поставився до можливостей «наукової ідеології», осмислюючи її в категоріях руйнівного впливу на науку: «Ідеологія і наука – принципові антиподи, а «наукова ідеологія», незалежно від її конкретного змісту – нонсенс» [9, с. 77]. Подібну позицію обстоює В. Федотова, яка вслід за Мангеймом, вказує на принципову схожість ідеології та утопії: «...ідеології і утопії різняться не своїм змістом і не рівнем істинності, а тим, що одна система ідейного впливу здатна підтримувати існуючі соціальні і політичні інститути (ідеології), інша ж – піддавати їх критичному перегляду (утопії)» [10, с. 70 – 71].

У той же час спроби представити ідеологію тільки як «ілюзорну», «помилкову» свідомість, по насильницькому і демагогічно нав'язану людям систему думок, наслідок якоїсь некомпетентності або чийсь злих намірів, може відображати лише частину її потенційно можливого змісту. Сама ідеологія – необхідна умова функціонування суспільства, діяльності громадських рухів, політичних партій, держави. Тому часто ідеологію трактують з точки зору її важливих соціальних функцій як форму колективної свідомості, систему ідей, поглядів, ідеалів, цінностей, в якій відображаються і обґрунтовуються соціальні інтереси й світорозуміння певних соціальних спільнот громадян (класів, груп). Ідеологія, як посередник між політичними інтересами і політичною діяльністю, дозволяє згрупувати соціальні інтереси, перетворити їх на чітку програму дій. Як правило, ці дії мають системний характер, охоплюють всі сфери суспільного життя, тому ідеологія зачіпає всю палітру суспільних проблем, формуючи ставлення до влади, механізмів її функціонування, до проблем власності, виробництва, розподілу, взаємостосунків між людьми. За Р. Ароном, вивчення домінуючої ідеології дає змогу дослідити особливості організації суспільства та його окремих підсистем: «...Основні риси радянської економіки пояснюються частково ідеологією партії. Неможливо зрозуміти ні систему планування, ні розподіл суспільних ресурсів, ні темпи зростання радянської економіки, якщо не пам'ятати, що все підпорядковано уявленню комуністів про те, якою повинна бути економіка, про цілі, які ставляться на кожному етапі. Це саме політичні рішення, оскільки йдеться не тільки про план дій комуністичних керівників, але й про план дій щодо організації суспільства [Там само, с. 26 – 27].

Отже, головна лінія кордону між наукою та ідеологією прокладається різною функціональною спрямованістю – хоча ідеологія і схожа на наукову теорію, але, на відміну від науки, має зовсім іншу мету – не відображення явищ і процесів об'єктивної картини світу (хоча іноді ідеологи та партійні лідери намагаються це декларувати), а системне вираження та відображення цих явищ і процесів через призму групових інтересів. Посідаючи в структурі суспільної свідомості проміжне місце

між буденним та науковим рівнями, ідеологія більше залежить від емоцій і переживань, ніж наука. Ідеологію також цікавить об'єктивний стан справ у світі, закони його розвитку, вона іноді прагне спертися на результати наукових досліджень у різних сферах, але для ідеології ці завдання завжди визначаються її функцією – вираженням і обстоюванням інтересів. Для неї не може бути істини, очищеної від людських цілей і цінностей. Наука, навпаки, не може підлаштуватися під смаки та уподобання окремих осіб, бо тоді вона вироджуватиметься. Звідси випливає, що ідеологія, виступаючи засобом ідейного втілення інтересів групи, схематизує і тому більше спотворює реальність, якщо порівняти з наукою. Але завдяки такій схематизації взаємодії між елітою і народними масами можуть структуруватися навколо нормативної моделі майбутнього суспільства, з'являються критерії оцінювання політичної реальності, політичні цілі групи, і можуть служити орієнтиром конкретних політичних дій.

На нашу думку, функціональна різниця між ідеологією та наукою зовсім не означає, що продуктивна взаємодія між цими сферами людської діяльності неможлива. Мало того, важливо віднаходити такі інституційні передумови, які б сприяли їх плідному діалогу. Але для того, щоб вести мову про це, потрібно згадати й про іншу позицію, згідно з якою – наука та ідеологія не мають жорстких кордонів, оскільки ціннісна нейтральність науки – фікція, яка прикриває панування лібералізму в сфері ідей. Найбільш впливовим виразником такого підходу був А. Грамші. Італійський вчений доводив, що інтелектуали не є «незалежною» групою, а мають класове коріння і їхня головна соціальна функція – встановлення класової гегемонії через створення і поширення ідеологій [12, с. 457 – 478]. У наш час серед відомих вчених критиком концепту «ціннісної нейтральності» науки є І. Валлерстайн: «Цей концепт для того і був розроблений, щоб утихомирити таких галасливих, важких і псевдо-інтелігентних людей – інтелектуалів. В теорії ці вчені-гуманітарії не прагнуть ні до чого, окрім істини, не зазнають ніякого фінансового чи політичного тиску, і не лізуть в політику. В теорії це лунає як мила чарівна казка, але будь-хто, хто часто буває в університетських стінах, знає, що це лише теоретична наївність. Матеріальний тиск на вчених жахливий, тиск можливостями кар'єрного зростання є майже таким самим великим, політичний тиск також можливий, якщо інші види тиску не працюють» [13].

Ця позиція дійсно має вагомі підстави і її також варто розглянути докладніше. По-перше, на відміну від науки, кордони ідеології більш м'які, тому ідеологами можуть бути і політики, і журналісти, і митці, і, що важливо підкреслити – вчені, які свої наукові теорії намагаються втілити в суспільно-політичній діяльності. По-друге, створений ідеологією образ групових цілей та цінностей може бути використаний і для примітивізації політичної свідомості громадян, маніпулювання суспільною думкою населення, створення антигуманних проектів

суспільного розвитку (наприклад, «біологічне» обґрунтування нацизму та ін.). По-третє, глибинні зміни у суспільстві навряд чи можливі без ідеологічної основи, яка через звернення до науки прагне легітимізації. Наука брала участь у продукуванні важливих та ідеологічних картин світу в переломні моменти історії, коли відбувалася трансформація соціальних структур і систем влади. Для підтвердження цієї тези звернемося до деяких прикладів. У Новий час це, зокрема, проявилось в активній перебудові наукою мислення людей на раціональній основі. Раціоналізм руйнував культуру традиційного суспільства і став одним із засобів звільнення людей від норм і заборон, зафіксованих в традиційному типі суспільної свідомості. Актуальними у цьому зв'язку є соціологічні погляди класиків (зокрема, М. Вебера, В. Зомбарта та Г. Зіммеля), для яких капіталізм був прогресивним щаблем європейської раціональності, вивільненням не прив'язаної до традиції ініціативності і творчої енергії. Розвиток в Новий час уявлень про простір кардинально змінив світогляд людей. Ньютонівська механіка, яка відкидала ідею замкненого аристотелівського Космосу, знімала просторові обмеження і породжувала впевненість у можливості експансії без кінця (ідея прогресу), що було важливим моментом індустріальних ідеологій. Це має зараз жахливі для людства наслідки і, на думку українського соціолога І. Кононова, є причиною інструментального ставлення до світу – самовбивчого способу існування індустріальних суспільств, коли вони розвиваються лише за рахунок знищення природних передумов свого існування [14, с. 58]. Відродження атомізму в цей період, окрім створення цілісної механістичної картини світу, пояснювалося культурно-ідеологічними потребами, тенденцією до «атомізації» суспільства в XVII – XVIII ст. Як пише російський вчений С. Кара-Мурза зі своїми співавторами, індивідуалізм, на якому ґрунтується ринкова економіка вільного підприємництва, не виник би без відчуття людиною себе в ролі вільного атому людства. Атомізм як природний порядок речей надав законності звільненню від ієрархічних структур феодальної залежності і держави [15, с. 92 – 93].

Ідеологічні проєкції наукових теорій не завжди мали гуманний зміст і позитивний вплив на суспільство. Соціологічне вчення соціал-дарвінізму, що отримало особливий розвиток у працях англійського соціолога Г. Спенсера, використовувалось ідеологами вільної ринкової економіки для обґрунтування «природного права», що передбачає закономірність природного відбору і боротьби за виживання в людському суспільстві як важливий чинник соціальної еволюції. Вкрай ідеологізованою виявилась і теорія модернізації. Фактично її методологічною основою є теорія єдиного індустріального суспільства з винятковою значимістю технологічного прогресу й визнанням ідеології лібералізму як найкращої моделі економічного та політичного устрою, запорукою соціального прогресу і цілісності світу. Позапросторовість цієї теорії проявилася як в ігноруванні глобальних характеристик

економічної організації сучасного капіталізму, і такої абсолютизації трансформаційного потенціалу країн, що намагалися наздогнати Захід, а також у подоланні всіх форм партикуляризму – спрямованості до прогресу за єдиним універсальним зразком. Факт надмірної ідеологізації цієї теорії підтвердив американський вчений Крейг Калхун, який розповів про факт фінансування науково-дослідницьких програм американськими олігархічними колами, що були зацікавлені в просуванні вигідного для себе проекту світу, в результаті чого в 1958 р. і виникла теорія модернізації [16].

По-четверте, сама вимога утримуватися від оціночних суджень в науці є нормою, що має ціннісний зміст, і, що важливо підкреслити, виявилася далеко не нейтральною за своїми наслідками для людства. Віра в прогрес і здатність науки дати людині основу для розв'язання всіх її соціальних і політичних проблем, що була особливо відчутною у ХІХ ст., поступово звільнялася від ціннісного виміру пізнання і виявилася у підсумку майже зовсім індиферентною щодо людини. В ХХ ст. це проявилось в тому, що наука може успішно розвиватися в рамках будь-яких режимів і держав, догоджаючи політичним елітам і великому капіталу, породжуючи антигуманні знаряддя масового знищення або несприятливі екологічні наслідки через гонитву за надприбутками.

Слід наголосити, що і сама наука, як соціальний інститут та її колективні суб'єкти, так чи інакше створюють власну ідеологію, що захищає їхні інтереси та відображає погляди на роль науки в житті суспільства, регулює відносини в самому науковому співтоваристві, забезпечує спільний порядок, спадковість у традиціях. Стиль мислення, прийнятий в науковому співтоваристві, – це певна ідеологія, що обслуговує внутрішні професійні інтереси наукової спільноти. Це помітив П. Фейєрабенд. В наявності «раціональних стандартів» наукової діяльності, що пропагуються науковим співтовариством, він справедливо побачив ідеологію [17, с. 455]. Спираючись на панівний стиль наукового мислення, його адепти отримують переваги в сутичках і дискусіях з іншими інтелектуальними традиціями. Хоча слід визнати, що ідеологія науки, на відміну від чітких програм політичних партій, теоретичних доктрин державної політики правлячих класів ніколи не досягала твердої і визначеної теоретичної завершеності.

Отже, повністю розділити науку та ідеологію тими кордонами, які б не давали їм можливості змішуватися, не завжди можливо. Навіть у природознавстві, що вважалася в Новий час еталоном наукового знання, в тому числі соціального, є об'єкти вивчення, не позбавлені ціннісних вимірів. Досить пригадати такі питання як ядерна енергетика, глобальне потепління, клонування, які неминуче переплітають факти і теоретичні положення з етичними та ідеологічними оцінками.

Ще більше проблем виникає в соціальних науках. Соціальне знання тривалий час розвивалось у лоні філософської, політичної і релігійної думки з їх метафізичними та ціннісними нашаруваннями. Крім

того, індивідуальна і колективна реальність людей, на відміну від явищ природи, наскрізь пройнята цінностями і позиція «всередині» реальності, що вивчається, так чи інакше породжує «бачення» цієї реальності, яке теж стає ціннісним. Використання в описових судженнях таких понять (ціннісних за своєю суттю) як «нерівність», «свобода», «справедливість», «егалітарність» тощо породжує неявні оцінки в авторських міркуваннях. Через те що людська діяльність неможлива без норм і оцінок, науки, що вивчають людину і суспільство, часто говорять не тільки про реальний стан справ, але й про те, що «повинно бути», використовуючи при цьому ціннісні судження.

Тому, визнаючи принципові розбіжності між ідеологією і наукою, їх суверенність і автономність, необхідно відшукувати умови плідної взаємодії ідеології з науковими принципами і рекомендаціями. Але чи можливо це? Відомий український соціолог В. Бакіров вважає думку про можливість апеляції до науки як судді в ідеологічних дискусіях дуже сумнівною. Бар'єром для цього є сама сучасна соціальна наука, яка все більше ґрунтується на ідеї плюралізму в описанні і поясненні світу, а також історичний досвід, який показує проблематичність його пояснення з моністичних позицій: «Стає все більш очевидним «нелінійний», поліваріантний його характер, а тому неможливість зіставлення за допомогою науки цінностей різноманітних культур» [18, с. 62 – 63]. Тому образи бажаного суспільного устрою неможливо створити з «ціннісно-нейтрального» наукового аналізу дійсності і потім поширити в масовій свідомості. Вони формуються в процесі взаємодії спеціалізованих і стихійних масових форм виробництва ціннісної свідомості. Лише та ідеологічна модель суспільного життя здатна вкорінитися в свідомості мас, перетворитися в реальний орієнтир і регулятор соціальної поведінки, яка створена за участю цих мас і вписується у домінуючу в масовій свідомості концепцію «хорошого життя» [18, с. 63].

Наявність плюралізму ідеологій, їх конкуренція – одна з ключових умов того, що ідеології можуть звернутися за рекомендаціями до науки. Похідною від цього є умова багатопартійності та демократичних правил зміни влади. Історія свідчить, що здебільшого однопартійні режими формуються не відповідно до демократичних правил, а силою. Тому сумнівно, що в таких умовах може виникнути мирне співробітництво окремих осіб і груп у формуванні та реалізації влади. Актуальною в такому контексті є думка Р. Арона: «Однопартійні режими звернені до майбутнього, їх вище виправдання не в тому, що було або є, а в тому, що буде. Будучи режимами революційними, вони пов'язані з елементами насилля. Не можна вимагати від них того, що утворює сутність багатопартійних режимів, – дотримання законності і поміркованості, поваги інтересів і світогляду всіх груп [11, с. 68]. У багатопартійних і демократичних державах більш висока вірогідність, що партії, які програли на виборах, будуть змушені вдосконалювати

свою політичну програму, а партії-переможці намагатимуться максимально розвинути соціальні технології для реалізації своїх передвиборчих положень. Разом з тим, стабільному розвитку суспільства не сприяє і його надзвичайна ідейно-політична роздробленість, протиборство ідеологічних течій та партій. Такий стан – показник втрати нацією чітких і привабливих для більшості громадян спільних політичних, економічних, духовних орієнтирів.

Історія засвідчила позитивні приклади впливу ідеологій на розвиток суспільств, коли засновані вченими ідейні принципи мали позитивний прояв в соціальній практиці. Важливою в цьому зв'язку є орієнтація як науки, так і ідеології на загальнолюдські цінності, благо для всіх людей. Ключова теза статті Т. Ойзермана, що лібералізм не тільки ідеологія історично визначеного класу буржуазії, але й є теоретичним обґрунтуванням загальнолюдських і гуманістичних цінностей [19, с. 8], актуальна для історичного періоду початку ХХ ст. – саме слідування цим принципам дозволило цій ідеології соціалізуватися і зберегти свій вплив. Ведучи конструктивний діалог з марксизмом, іншими соціалістичними вченнями, він міцно утримував під своїм впливом не тільки середні прошарки, але й більшу частину робочого класу. Зворотну ситуацію у більшій частині світу можна спостерігати з 80-х рр. ХХ ст. Орієнтація неоліберальної ідеології на вузькогрупові інтереси буржуазного класу, про що пишуть, наприклад, Д. Харві [20], а серед вітчизняних вчених – А. Арсеєнко [21] та І. Кононов [22], породила несправедливий розподіл національного багатства, соціальне розшарування і масове поширення бідності. Наука теж мала прямий стосунок до цього, оскільки головні неоліберальні ідеологи, Ф. Гайєк і М. Фрідман, були визнані видатними ліберальними економістами нашого часу. Ф. Гайєк в 1974 р. отримав Нобелівську премію з економіки [23], а вже у 1976 р. її отримав М. Фрідман, якого вважають однією з головних персон радикальних змін у світовій економіці. В 2002 р. на його честь президент США Джордж Буш навіть влаштував урочистий прийом у Білому домі [24].

Як було сказано, роль і значення ідеологій особливо актуалізується у період криз старих соціальних систем і народження нових передумов суспільного життя. Так, в індустріальному суспільстві (період Першого Модерну) виникли класичні ідеологічні системи лібералізму, консерватизму, соціалізму, бо з'явилася їх соціальна основа – великі соціальні спільноти – класи і нації. Наш час, який осмислюється нами через концепт Другого Модерну, теж є перехідним і на тлі функціональної кризи наявного в межах світової спільноти інституціонального порядку людство має потребу в ідеологічному дискурсі, в результаті якого світ повинен виробити оновлену ідеологію свого розвитку і зазнати суттєвих змін. Для того, щоб наука дійсно служила людям, вона повинна провадити плідний діалог з ідеологією. Тому, на нашу думку, має рацію І. Валлерстайн, який, осмислюючи

сучасний період існування світової системи як «біфуркаційний», вважає, що інтелектуальний, моральний і політичний аналіз по-своєму цінний і має свої цілі: «...по-перше, це інтелектуальна оцінка того, куди ми прямуємо (наша існуюча траєкторія), по-друге, моральна оцінка того, куди ми хочемо прийти, і по-третє, політична оцінка – як опинитися там, куди ми рухаємося» [13].

Висновок. Кордони між наукою та ідеологією задаються їх різними функціями – ідеологія схожа на наукову теорію, враховує дані наук, але слабше використовує емпіричні методи у своєму обґрунтуванні, ставлячи в центр реалізацію інтереси окремих соціальних спільнот. Звідси присутня в ідеологіях, хоча й різною мірою, ілюзорність і утопічність – створення привабливої картини майбутнього, але не завжди обґрунтована з погляду практичної досяжності. На відміну від науки, ідеології, як правило, консервативні та інертні. Сказане не означає, що кордони науки та ідеології існували повністю автономно. Особливо в період важливих соціальних трансформацій наука і ідеологія демонстрували плідний зв'язок, актуальність якого людство відчуває і тепер. Ідеологічні системи, що вироблялися в період Першого Модерну, зазнають кризи, а тому дискурс з приводу передумов діалогу між наукою та ідеологією, форм синтезу раціонального методу пізнання з моральними і світоглядними цінностями – нагальна потреба часу. Нові моделі взаємовідносин людства з природою, кордони свободи і відповідальності, індивідуалізму і колективізму – ці та інші питання становлять виклик як для науки, так і ідеологій у XXI ст. Але пошук і реалізація відповідних умов (таких приміром як плюралізм і конкуренція ідеологій, багатопартійність, демократичні правила зміни влади, орієнтація на загальнолюдські цінності) для того, щоб соціальна наука та ідеологія абстрагувалися від вузьких класових і групових інтересів, поки що може розглядатися радше як нормативна модель, до якої слід прагнути.

Література

- 1. Осипова Е. В.** Социология Вильфредо Парето: Политический аспект. / Е. В. Осипова – СПб.: Алетейя, 2004. – С. 38 – 50.
- 2. Самсонова Т. Н.** Концепция «правлящего класса» Г. Моски / Т. Н. Самсонова // Социс. – 1994. – № 10. – С. 78 – 187.
- 3. Маркс К., Энгельс Ф.** Німецька ідеологія. Твори. / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 3. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 604 с.
- 4. Мангейм К.** «Диагноз нашего времени» / К. Мангейм. – Москва : Юрист, 1995. – 700 с.
- 5. Вебер М.** Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения : пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – С. 707 – 735.
- 6. Поппер К. Р.** Открытое общество и его враги. / К. Р. Поппер. – Т. 1 : Чары Платона / пер. с англ. ; под ред. В. Н. Садовского. – М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
- 7. Матц У.** Идеологии как детерминанта

політики в епоху модерна / У. Матц // Поліс. – 1992. – № 1. – С. 130 – 142. **8. Ахизер О. С.** Идеология – предмет науки, наука – элемент идеологии / О. С. Ахизер // *Общественные науки и современность.* – 1991. – № 1. – С. 83 – 89. **9. Баталов Э. Я.** От тоталитаризма к идеологическому плюрализму / Э. Я. Баталов // *Общественные науки и современность.* – 1991. – № 3. – С. 76 – 80. **10. Федотова В. Г.** Как исцелиться? / В. Г. Федотова // *Общественные науки и современность.* – 1991. – № 3. – С. 68 – 75. **11. Арон Р.** Демократия и тоталитаризм / Р. Арон / пер. с франц. – М.: Текст, 1993. – 303 с. **12. Грамши А.** Тюремные тетради / А. Грамши // *Избранные произведения в трёх томах.* – Т. 3. – Издательство иностранной литературы. – М., 1959. – 566 с. **13. Валлерстайн И.** Интеллектуалы в эпоху перехода [Электронный ресурс] / И. Валлерстайн. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/favicon.ico> **14. Кононов И. Ф.** Соціологія і проблеми просторової організації суспільства / И. Ф. Кононов // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2004. – № 4. – С. 57 – 78. **15. Кара-Мурза С., Ормигон М., Пискунов Д.** Идеология и наука – не антиподы! // *ОНС.* – 1991. – № 5. – С. 91 – 99. **16. Калхуна Х.** Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал // <http://www.inop.ru/> **17. Фейерабенд П.** Против метода. Очерк анархистской теории познания // *Избранные труды по методологии науки.* – М., 1986. – С. 125 – 467. **18. Бакиров В. С.** Какая идеология у нас возможна? // *ОНС.* – 1991. – № 6. – С. 60 – 67. **19. Ойзерман Т. И.** Является ли либерализм только идеологией? // *Социс.* – 2003. – № 3. – С. 3 – 8. **20. Харви Д.** Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / Пер. с англ. Н. С. Брагиной. М.: Поколение, 2007. – 288 с. **21. Кононов И. Ф.** Глобализация и изменение представлений об обществе // *Глобалистика как область научных исследований и сфера преподавания* / под ред. Абызгалиева И. И, Ильина И. В. : отв. ред. Шестова Т. Л. – М.: Изд-во МГУ, 2009. – Вып. 3. – С. 244 – 270. **22. Арсеев А.** Демистификация «новой экономики» и проблема безработицы в США и Евросоюзе в условиях глобального кризиса // *Социология: теория, методы, маркетинг.* – 2010. – №2. – С. 28 – 48. **23. Вергелес Т.** Фрідріх Август Фон Гайек – теоретик індивідуалізму і свободи // *Вісник Тернопільського державного економічного університету.* – 2006. – січень-березень (№1). – С. 163 – 168. **24. Ворошилов О.** Слідами Мілтона Фрідмана // <http://www.w3.org/TR/xhtml1/DTD/xhtml1-strict.dtd>.

Єнін М. Н. Кордони ідеології та науки: чи можливий продуктивний діалог?

У статті розглядаються особливості ідеології та науки, кордони, що відділяють ці специфічні форми пізнання. На думку автора, зв'язок між ідеологією та наукою важливий, оскільки глибинні зміни у суспільстві неможливі без ідеологічної основи, яка, у свою чергу, неодноразово

намагалася віднайти опору в науці. Особливо цей зв'язок стає важливим у період значних соціальних трансформацій.

Ключові слова: ідеологія, наука, еліта.

Енин М. Н. Границы идеологии и науки: возможен ли продуктивный диалог?

В статье рассматриваются особенности идеологии и науки, границы, отделяющие эти специфические формы познания. По мнению автора, связь между идеологией и наукой является важной, поскольку глубинные изменения в обществе невозможны без идеологической основы, которая, в свою очередь, пыталась найти опору в науке. Особенно эта связь становится важной в период значительных социальных трансформаций.

Ключевые слова: идеология, наука, элита.

Yenin M. N. Borders of ideology and science: is it capable of a fruitful dialogue?

Peculiarities of ideology and science, borders separating these specific forms of knowledge are considered in this article. To the author's mind, the link between ideology and science is important as deep changes in the society are impossible without ideological basis, which, in its turn, tried to find a support in science. This link becomes especially important in the period of considerable social transformations. Now humanity is in such condition that it is comprehended by scientists in different concepts (for example, transition to the Second modern), therefore the search for productive dialogue between science and ideology becomes very actual.

Keywords: ideology, science, elite.

Стаття надійшла до редакції 21. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

**КАФЕДРА: МЕТОДИКА ТА ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ
СОЦІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

УДК 378.016:16

Тягнібедіна О. С.

РОЛЬ ЛОГІКИ В ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-СОЦІОЛОГІВ

Не всі студенти вивчають спеціально логіку як науку про форми, закони, операції правильного мислення, що веде до істини, хоча б через те, що логіку не включено в число обов'язкових дисциплін, які вивчаються в школі та ВНЗ.

Поряд з цим існує буденна думка, що применшує значення логіки. Дехто вважає, ніби логічне знання другорядне, оскільки людина може правильно мислити, не знаючи точних правил і законів логіки, використовуючи лише здоровий глузд, життєвий досвід, тобто інтуїтивну логіку. Така логіка формується стихійно в процесі життя, тобто в процесі соціалізації людини, і всі ми нею володіємо.

Справді, інтуїтивної логіки часто буває достатньо для розв'язання певних задач. Наприклад, будь-яка людина, не знайома спеціально з логікою, зможе виявити неспроможність такого міркування:

Закон не залежить від людей.
Конституція України – закон.

Отже, Конституція України
не залежить від людей.

Кожен помітить, що хибний висновок отримано через вживання слова «закон» в різних значеннях (у першому вихідному судженні воно вживається у значенні «закон природи» (або у значенні «закон мислення»), а в другому – у значенні «юридичний закон»).

Правда, людина, котра вивчає логіку», розуміє, що в цьому міркуванні порушується логічний закон тотожності, оскільки ототожнюються різні поняття, виражені одним словом – омонімом.

Однак, спираючись на інтуїтивну логіку, відшукати помилку в міркуванні не так просто.

Розглянемо такий приклад:

У всіх містах за Полярним колом бувають білі ночі.
Київ не розташований за Полярним колом.

Отже, в Києві не буває білих ночей.

Як бачимо, з двох істинних суджень дістали істинний висновок.

Саме ж міркування містить логічну помилку, тому воно неправильне.

Навряд чи незнайома з логікою людина може одразу її помітити. А той, хто володіє логічною культурою, встановить її – розширення більшого терміна в простому категоричному силлогізмі. Людина, що вивчає логіку, знає, що поняття «істинність судження» і «правильність міркування» не слід ототожнювати, хоча між ними і немає непереборної межі.

Отже, виходить, що людина дійсно використовує логіку задовго до того, як починає її теоретично вивчати. «Те ж саме відбувається і з рідною мовою: практично ми починаємо нею користуватися з 2, 5 – 3 років свого життя, а вивчати її починаємо лише зі шкільного віку. Для чого ж ми вивчаємо рідну мову в школі, якщо і так нею володіємо? Для того, щоб володіти нею ще краще. Так і з логікою: володіючи нею інтуїтивно і практично щоденно її використовуючи, ми спеціально вивчаємо її, щоб володіти нею набагато краще і використовувати більш ефективно» [4, с. 9].

Коли студент-соціолог вивчає логіку, логічна інтуїція вдосконалюється і збагачується теоретичними знаннями, які піднімають його «на більш високий рівень інтелектуального життя» [4, с. 9].

Логіка досліджує такі форми мислення як поняття, судження, умовиводи (дедуктивні і недедуктивні); безліч законів мислення; форми розвитку знання: питання й відповіді, гіпотеза, теорія; способи обґрунтування знання: доказ, підтвердження, спростування. Всі ці види думок широко застосовуються в практиці мислення соціолога.

Відомо, що мислення нерозривно пов'язано з мовою, тому логіка приділяє особливу увагу аналізу мови науки. Вивчаючи курс «Логіка», студенти-соціологи вдосконалюють свої знання в царині класифікації мов, дізнаються що мови поділяються на природні (тобто національні, чи етнічні) і штучні мови науки, які створюються на основі природної мови і розрізняються за рівнем формалізації. Існує три рівні формалізації штучних мов [8, с. 109]. Мова соціології, що виникає внаслідок введення в природну мову спеціальної наукової соціологічної термінології, а також різної математичної символіки, належить до першого та другого рівнів стихійної формалізації.

Мова логіки створюється з метою вираження форм, структур мислення при абстрагуванні від конкретного змісту мислення. Існує мова традиційної логіки, яку можна віднести до першого та другого типів формалізації, і мова сучасної, символічної, математичної логіки, що належить до вищого цілеспрямованого третього рівня формалізації. Оволодіння мовою логіки дозволяє студенту-соціологу більш усвідомлено засвоїти і мову соціології; розрізняти види думок, види міркувань, аналізувати їх.

Вивчаючи мову сучасної логіки (зокрема, мову логіки висловлювань), студенти свідомо засвоюють логічні сполучники (кон'юнкцію, диз'юнкцію, імплікацію, еквіваленцію, заперечення), які входять в структуру понять, суджень, питань і відповідей, умовиводів, законів мислення, гіпотез, теорій і тому широко застосовуються у практиці мислення.

Засвоєння студентами соціологічної термінології потребує спеціальних знань про поняття як форму мислення. Поняття (мовною формою вираження якого є слово, словосполучення, тобто термін, або ім'я) має дві логічні характеристики: зміст і обсяг. Щоб свідомо, вміло оперувати поняттями, необхідно знати перш за все їх зміст. Однак зміст поняття не виявляється безпосередньо через вираження словом (мало того, одне й те ж слово може виражати різні поняття). Тому кожен науковий термін необхідно розкрити, встановити його смислове значення, встановити виражений цим терміном зміст поняття.

Зміст поняття – це система більш-менш суттєвих ознак, на основі якої здійснюється узагальнення і виокремлення предметів в мисленнєві класи. Зміст поняття розкривається за допомогою логічної операції визначення поняття, чи дефініції. Визначити поняття – означає відповісти на питання: «Що це таке?». Специфічною особливістю науки є вживання термінів, які строго визначені. В кожній науці використовуються і невизначені терміни. Це терміни інших наук, а також ті, що пояснюються за допомогою прийомів, подібних до визначення [6, с. 158].

В емпіричній соціології особлива роль належить операціональним визначенням. Операціональне визначення – це визначення, в якому предмети виділяються через будь-які вказані операції, прийоми, з допомогою яких ці предмети можна розпізнати [6, с. 162]. Інакше кажучи, це визначення через вказані правила фіксування відповідних емпіричних ознак предмета [9, с. 84]. Використання операціональних визначень понять у складі гіпотез дозволяє здійснювати перевірку гіпотез.

Друга логічна характеристика поняття – його обсяг. Це безліч предметів, які узагальнюються і виокремлюються в понятті і яким притаманні ознаки, що становлять зміст поняття. Обсяг поняття уточнюється за допомогою операції логічного поділу.

Логічний поділ – це виокремлення в обсязі родового поняття видових понять з погляду певної характеристики що називається основою поділу. Наприклад, обсяг поняття «інтерв'ю» за ознакою змісту бесіди поділяється на такі види: «документальні інтерв'ю» та «інтерв'ю думок» [9, с. 229]. Існують також інші підстави для поділу обсягу цього поняття. В окремих випадках членами поділу можуть бути одиничні поняття. Логічний поділ підрозділяється на поділ за видозмінами ознаки і дихотомічний.

Поряд з логічним поділом існує так званий фізичний поділ. Це уявне членування предмета на складові частини. При такому поділі здійснюється перехід від поняття про предмет до понять про частини цього предмета. Наприклад: «програма теоретико-прикладного дослідження включає два розділи: методологічний розділ і процедурний» [9, с. 70].

Особлива роль у процесі пізнання належить логічному поділу, оскільки він дозволяє виокремлювати видові поняття, будувати класифікації, успішно використовувати ті чи інші види інформації в процесі дослідження.

Слід відзначити, які б логічні дії з поняттями не проводилися, всі вони так чи інакше зачіпають характеристики поняття – зміст і обсяг. Тому виявлення їх дисциплінує мислення студента-соціолога, виробляє навички правильного оперування науковою термінологією.

Відомо, що ядром логіки є теорія умовиводів (дедуктивних і недедуктивних). У процесі пізнання світу ми набуваємо нові знання. Деякі з них – безпосередньо, в результаті впливу предметів зовнішнього світу на органи чуття. Але значну частину знань ми дістаємо через виведення нових знань з уже наявних. Ці знання називаються вивідними. «Логічною формою отримання вивідного знання є умовивід» [7, с. 119].

Студентам-соціологам важливо знати види міркувань, які широко застосовуються в соціології. Візьмемо, приміром, процес перевірки гіпотез, який включає підтвердження, доказ, спростування.

Підтвердження гіпотези – це обґрунтування істинності (верифікація) гіпотези. Воно може відбуватися *безпосередньо* або *опосередковано (логічно)*. Безпосереднє підтвердження гіпотези про існування явищ і предметів здійснюється через виявлення передбачуваного об'єкта [5, с. 277]. Логічне підтвердження гіпотези може відбуватися у формі *прямого* чи *непрямого* підтвердження. Розглянемо види прямого підтвердження.

1. Підтвердження істинності гіпотези здійснюється підтвердженням виведених логічних висновків фактичними даними. Передбачається, що логічні наслідки формуються за допомогою термінів, які «були піддані емпіричній інтерпретації та операціоналізації» [9, с. 99]. Якщо підтверджуються (тобто виявляються істинними) висновки з гіпотези, то підтверджується і сама гіпотеза (тобто підвищується ймовірність того, що гіпотеза істинна). Підтвердження робить гіпотезу правдоподібною, ймовірною.

Логічно цей спосіб підтвердження гіпотези протікає за схемою недедуктивного (правдоподібного) умовиводу, а саме ймовірнісного стверджувального модусу умовно-категоричного умовиводу (з істинності наслідку можна зробити висновок про ймовірність засновку):

$A \rightarrow B, B$
Ймовірно, що А.

Логічний зв'язок між гіпотезою і висновком виражається в цьому випадку у формі умовного судження, або імплікації. З таблиці істинності імплікації відомо, що істинність висновку імплікації не обумовлює істинність засновку. Логічна форма ймовірнісного стверджувального модусу умовно-категоричного умовиводу (тобто формула $((A \rightarrow B) \wedge B) \rightarrow A$) не є законом логіки. Очевидно, що чим більше підтверджених висновків має гіпотеза, тим більш ймовірне її підтвердження.

Дехто з логіків вважає, якщо висновки гіпотези постійно підтверджуються, то врешті-решт гіпотеза стає практично достовірною (тобто істинною з імовірністю близькою до 1 і практично прийнятою за 1). Ймовірність, що дорівнює 1, тобто логічна достовірність, може бути результатом логічного доказу [2, с. 392].

Слід відзначити випадки, коли виведений з гіпотези висновок (факт) не просто якоюсь мірою її підтверджує, але й прямо доводить гіпотезу. Це відбувається тоді, коли висновок (факт), отриманий з гіпотези, можна пояснити тільки у випадку визнання істинності гіпотези, а будь-яке інше пояснення факту виключено. Логічний зв'язок між гіпотезою і висновком виражається в такому випадку у формі умовно-виділяючого судження (подвійної імплікації), або еквівалентного судження (судження еквіваленції).

Процедура доказовості істинності гіпотези відповідає схемі дедуктивного умовиводу, а саме стверджувального модусу еквівалентно-категоричного умовиводу: $A \leftrightarrow B, B$

A

Очевидно, що з істинності B (висновку) впливає з необхідністю про істинність A (гіпотези). Цей вид умовиводу спирається на закон логіки.

2. Підтвердження істинності гіпотези може бути здійснено через дедуктивне виведення її з інших більш загальних достовірних положень. Таке підтвердження гіпотези називають доказом.

3. Підтвердження істинності гіпотези може бути здійснено індуктивно, через розширення засновку гіпотези до меж, достатніх для достовірного знання. Цей метод використовують, якщо логічним засобом висунення гіпотези була неповна індукція.

4. Підтвердження наукової пояснювальної гіпотези здійснюється на основі методів наукової індукції, або індуктивних методів встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Методи відкриття причинних зв'язків були розроблені англійським філософом Ф. Беконом (1561 – 1625), а потім вдосконалені та систематизовані англійським філософом, логіком, економістом Дж. Ст. Міллем (1806 – 1873). Всього таких методів п'ять: 1) метод єдиної подібності, 2) метод єдиної відмінності, 3) поєднаний метод подібності та відмінності, 4) метод супутніх змін, 5) метод залишків.

У підручнику «Стратегія соціологічного дослідження» є приклад використання методу єдиної подібності і методу єдиної відмінності в

процесі експериментальної перевірки наукової гіпотези [9, с. 349 – 351]. Виявляється, що ці методи наукової індукції широко застосовуються в соціології, а не лише містяться в підручниках логіки.

Непряме підтвердження (доказ) істинності гіпотези за методом виключення полягає в спростуванні і виключенні всіх можливих гіпотез, які мають стосунок до явища, що вивчається, крім однієї, котра і визнається достовірною (підтвердженою). Логічно непряме підтвердження (доказ) методом виключення здійснюється у формі дедуктивного умовиводу (заперечно-стверджувального модусу розділово-категоричного умовиводу):

$$(A \vee B \vee C), \neg B, \neg C$$

A

Цей тип умовиводу спирається на закон логіки. Висновок у цьому умовиводі буде достовірним, якщо: дійсно побудовано вичерпний ряд гіпотез, що пояснюють досліджуване явище; в процесі перевірки гіпотез спростовані всі хибні припущення. Гіпотеза, що вказує на причину, що залишилася, в цьому разі буде єдиною, а висловлене в ній знання виступатиме вже не як ймовірне, а як достовірне [5, с. 278].

Спростування гіпотези – це обґрунтування хибності (фальсифікація) гіпотези. Спростування гіпотези може відбуватися *безпосередньо* чи *опосередковано* (логічно).

Безпосереднє спростування гіпотези про існування явищ і предметів відбувається через встановлення відсутності цих явищ, предметів.

Логічне спростування гіпотези залежно від способу обґрунтування відбувається у формі *прямого* чи *непрямого* спростування.

Пряме спростування (встановлення хибності) гіпотези полягає у виведенні з неї необхідних висновків, і встановлення їх хибності (невідповідності дійсності, суперечності фактичним даним).

Логічно цей спосіб спростування здійснюється за схемою дедуктивного умовиводу *modus tollens* (заперечувального модусу умовно-категоричного умовиводу), тобто, хибність висновку вказує на хибність засновку:

$$A \rightarrow B, \neg B$$

$\neg A$

Ця схема відповідає закону логіки, тобто формула $((A \rightarrow B) \wedge \neg B) \rightarrow \neg A$ є закон логіки.

Непряме спростування гіпотези здійснюється шляхом доказу твердження, що є запереченням гіпотези.

Слід підкреслити, що в науковому соціологічному дослідженні зазвичай мають справу не з ізольованими окремими гіпотезами, а з

певною системою гіпотез, пов'язаних дедуктивним методом. Така система гіпотез називається гіпотетико-дедуктивною, а метод, заснований на її використанні, – гіпотетико-дедуктивним. У зв'язку з цим окремі розділи емпіричної соціології за своєю структурою є гіпотетико-дедуктивними системами.

Логічна структура гіпотетико-дедуктивної системи соціологічного дослідження має такий вигляд. Спочатку формулюється основна (центральна, вихідна) робоча гіпотеза з предмета дослідження. Вона містить абстрактні, теоретичні поняття, які не мають прямих емпіричних ознак. Саме через це така гіпотеза не може безпосередньо порівнюватися з даними досвіду. Однак ця основна (вихідна) гіпотеза (гіпотези) має найбільшу логічну силу. З неї як із засновку виводяться за правилами дедукції висновки, тобто гіпотези нижчого рівня. Будь-яка гіпотеза наступного рівня є логічним висновком не тільки гіпотези (чи гіпотез) безпосередньо попереднього рівня, але й всіх гіпотез вищого рівня. Гіпотези-висновки формулюються в менш загальних поняттях, ніж вихідна гіпотеза. На нижньому рівні виявляються гіпотези-висновки, які можуть бути перевірені, оскільки всі терміни, в яких вони формулюються, піддані емпіричній інтерпретації і операціоналізації, тобто ці поняття співвіднесені з емпіричними індикаторами [9, с. 100]. Якщо підтверджуються (чи спростовуються) вказані вивідні гіпотези (гіпотези-висновки), то це означає обґрунтування (чи спростування) вихідної (основної) гіпотези.

Історично склалося так, що гіпотетико-дедуктивний метод почав застосовуватися в точному природознавстві ще в XVII ст., а логічні дослідження цього методу розпочалися набагато пізніше, всередині XIX ст. Вважалося, що гіпотетико-дедуктивний метод використовується лише в природничих науках (фізиці, хімії, біології, астрономії та ін.). Виявилося, що сфера дії цього методу значно ширша. Він успішно використовується в емпіричній соціології [9, с. 96 – 104].

Слід розповісти також про структуру статистичних міркувань, які використовуються в соціології, про що особливо важливо знати студенту-соціологу.

Статистичні міркування – це умовиводи, висновки яких являють собою твердження про частоту наступу якогось явища або про частоту, з якою зустрічається певна ознака в межах якоїсь множини M предметів чи явищ. Ця множина називається в соціології генеральною сукупністю. Прикладами таких висновків є твердження про число голосів, які можуть бути подані за чи проти кандидатів на якихось виборах (у країні з числом виборців M), про число захворювань в множині днів чи років тощо.

Статистичні міркування здебільшого трактують так. У даній генеральній сукупності формується репрезентативна вибіркова сукупність. Далі визначається частота випадків і результати, одержані для вибіркової сукупності, переносяться на генеральну сукупність.

Такий умовивід розглядають як тип умовиводу неповної індукції – статистичне узагальнення.

Однак відомий російський логік Є. К. Войшвілло стверджує: «У такому вигляді умовивід даного типу немає підстав трактувати як індуктивний, оскільки тут взагалі немає ніяких узагальнень: генеральна сукупність не є узагальненням вибірки!» [2, с. 405]. Вчений показує, що «при більш докладному і ретельному аналізі структури статистичних міркувань вони виявляються складними умовиводами – поєднанням неповно-індуктивного (тобто являють собою неповні індукції) і силлогістичного (дедуктивного) умовиводу» [2, с. 405].

Дійсно, поставимо уточнююче запитання перед соціологом, який робить раніше вказаний умовивід: «Чи було б отримано той же результат, якби було взято іншу вибірку, складену за тими ж принципами?». Якщо соціолог впевнений у правильності свого умовиводу, то відповідь буде позитивною. Але це означає, що він припускає – як висновок – загальне твердження: «Для будь-якої репрезентативної вибірки з даної генеральної сукупності має місце така-то частота (настання явища чи наявність ознаки)». Це твердження являє собою висновок індуктивного характеру виду «Всі $S \in P$ ».

Якщо це правильно для будь-якої репрезентативної вибірки, отже, правильно і для самої генеральної сукупності, оскільки генеральна сукупність подібна до вибірки за умовою формування самої вибірки. Остання частина – це умовивід силлогічного виду: «Всі $S \in P$ », « $M \in S$ », отже, « $M \in P$ ». (Це модус *Barbara I* фігури категоричного силлогізму).

Отже, статистичні умовиводи, вважаючись складними, включають як свою головну частину узагальнення за принципом неповної індукції. Друга їхня частина є силлогістичним (дедуктивним) умовиводом [2, с. 406].

Важливо підкреслити, що таке трактування статистичних умовиводів, широко застосовуваних в практиці мислення соціолога, формує передусім почуття особливої відповідальності при проведенні соціологічного дослідження, а також надає впевненості в надійності здобутих результатів.

Особливо слід відзначити можливість застосування багатозначних логік в соціологічному дослідженні, а саме при створенні соціологічних анкет.

Розглянемо варіант розв'язання методологічної проблеми застосування багатозначних логік при створенні соціологічних анкет, запропонований російським логіком О. Д. Гетмановою. Автор зауважує: «Зазвичай дається низка відповідей на одне питання. Відповіді формулюються приблизно так: «так», «ні», «скоріше так, ніж ні», «скоріше ні, ніж так», «задоволений значною мірою», «мало задоволений» тощо. Всі ці відповіді включають елемент невизначеності, що ускладнює виявлення думки людей під час соціологічного опитування (або анкетування)» [3, с. 426].

З метою подолання елемента невизначеності О. Д. Гетманова вважає за можливе використовувати багатозначні логіки з різними значеннями істинності, наприклад, 6-ти чи 8-ми, чи 9-ти, чи 12-значні логіки. Це дозволяє соціологу запропонувати «конкретні значення істинності суджень, тобто передбачити точні оцінки, що дає сама людина, яка працює з анкетною. Наприклад, в 9-значній логіці значеннями істинності будуть такі: 1, $\frac{15}{16}$, $\frac{7}{8}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$, 0. Якщо людина, приміром, при відповіді на запитання: «Чи задоволена вона своєю працею?» нею цілком задоволена, то у відповідному розділі вона напише 1, якщо цілковито незадоволена, то напише значення 0. Якщо ж вона майже задоволена (погоджується), то напише або $\frac{15}{16}$, або $\frac{7}{8}$; якщо ж майже не задоволена, то напише $\frac{1}{16}$ або $\frac{1}{8}$. Якщо ж вона не знає відповіді або думає невизначено, то напише $\frac{1}{2}$ » [3, с. 426].

Використання числових характеристик відповідей дозволить при обробці інформації на ЕОМ «дістати більш точні знання про думку в репрезентативній вибірці будь-якого типу (стихійній, квотній, імовірнісній та інших, коли застосовується неповна індукція) або у всій генеральній сукупності, коли застосовується повна індукція» [3, с. 426].

Отже, ми розглянули деякі аспекти взаємодії логіки і соціології. При вивченні курсу «Логіка» розглядається й багато інших сфер взаємодії цих наук. У цілому, вивчення логіки дозволяє студентам-соціологам здобути систематичні знання про форми, закони мислення для здійснення контролю правильності і обґрунтованості професійних міркувань, що сприяють пошукові, підтвердженню і доказовості істини.

Для успішного засвоєння матеріалу курсу «Логіка» необхідно передбачити підготовку студентами-соціологами логічних рефератів за значущими для соціологів темами.

Література

- 1. Иванов Е. А.** Логика. – М. : БЕК, 1996. – 309 с.
- 2. Войшвилло Е. К., Дегтярев М. Г.** Логика. – М. : Владос, 1998. – 528 с.
- 3. Гетманова А. Д.** Логика. – М. : Добросвет, 2000. – 480 с.
- 4. Гусев А. Д.** Логика. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 272 с.
- 5. Демидов И. В.** Логика. – М. : Дашков и К⁰, 2004. – 348 с.
- 6. Ивлев Ю. В.** Логика. – М. : Логос, 1998. – 272 с.
- 7. Кириллов В. И., Старченко А. А.** Логика. – М. : Юрист, 2004. – 253 с.
- 8. Лобас В. Ф.** Семиотические предпосылки эффективности управления. – К. : Вища школа, 1980. – 232 с.
- 9. Ядов В. А.** Стратегия социологического исследования. – М. : Добросвет, 1999. – 596 с.

Тягнібедіна О. С. Роль логіки в підготовці студентів-соціологів

У статті розглянуто роль спеціальних логічних знань у сфері мови науки, теорії понять, умовиводів, гіпотез, багатозначної логіки для здійснення контролю правильності і обґрунтованості професіональних міркувань студентів-соціологів.

Ключові слова: мова науки, поняття, операціональне визначення поняття, умовивід, гіпотеза, багатозначність логіки.

Тягнібедина О. С. Роль логики в подготовке студентов-социологов

В статье рассмотрена роль специальных логических знаний в области языка науки, теории понятий, умозаключений, гипотез, многозначной логики для осуществления контроля правильности и обоснованности профессиональных рассуждений студентов-социологов.

Ключевые слова: язык науки, понятие, операциональное определение понятия, умозаключение, гипотеза, многозначная логика.

Tyagnibedina O. S. The role of Logics at training students in Sociology

The article examines the role of special logical knowledge in the sphere of science language, the theory of concepts, inferences, hypothesis, multiple-valued logic to control accuracy and validity of the arguments of students-sociologists.

Keywords: the language of science, the concept, an operational definition of a concept, inference, hypothesis, multiple-valued logic.

Стаття надійшла до редакції 09. 11. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4.

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.

УДК 378.091.31:001.89

Рудакова О. В.

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ
ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАСОБАМИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ**

На сучасному етапі розвитку системи вищої освіти науково-дослідна діяльність студентів набуває все більшого значення і перетворюється на один з основних компонентів професійної підготовки

майбутнього фахівця. Це, перш за все, зумовлено, тим, що ефективність останньою значною мірою визначається рівнем сформованості дослідницьких знань, умінь, розвитком особистісних якостей, накопиченням досвіду творчої дослідницької діяльності. Крім того, засвоєння навчальних дисциплін також вимагає від студентів володіння методами наукового пізнання і дослідницькими вміннями [1, с. 84 – 94].

Науково-дослідна діяльність студентів дозволяє якнайповніше проявити індивідуальність, творчі здібності, готовність до самореалізації особи. Важливо відзначити, що процес дослідження індивідуальний і є цінністю як в освітньому, так і в особистісному сенсі [2, с. 49 – 55].

У зв'язку з цим, майбутній фахівець має бути готовий до здійснення науково-дослідної діяльності. Готовність до науково-дослідної діяльності дозволить надалі в професійній роботі і на науковому рівні вирішувати важливі завдання.

У педагогічній науці розглядалося питання готовності студентів до науково-дослідної діяльності, проте на сучасному етапі розвитку суспільства необхідно переосмислити наявний педагогічний досвід з метою виявлення нових, оптимальних шляхів формування їх готовності до науково-дослідної діяльності, які б ефективно працювали в сучасній соціокультурній ситуації.

Недостатньо розкриті можливості проблемного навчання у формуванні готовності студентів до науково-дослідної діяльності; мало досліджені питання про суть і структуру готовності до науково-дослідної діяльності; недостатньо окреслені умови для формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності [3, с. 59 – 61].

У більшості студентів уявлення про науково-дослідну діяльність досить загальні і неповні, а вміння науково-дослідної діяльності практично відсутні або присутні фрагментарно. Більшість студентів не усвідомлюють соціальної та особистісної значущості науково-дослідної діяльності, 30 % студентів мають низький рівень сформованості готовності до науково-дослідної діяльності, 70 % – середній рівень.

У таблиці 1 вказано причини неучасті студентів в наукових дослідженнях, які представлені в монографії Миронова В. А. і Майкова Е. Ю. «Соціальні аспекти активізації науково-дослідної діяльності студентів вузів» [4, с. 82]. В результаті проведеного аналізу було окреслено уявлення студентів, які не займаються науковими дослідженнями, про причини їх неучасті в даному виді діяльності. Біля третини опитаних основною причиною називають відсутність інформації про НДР. Не менш важливим фактором є відсутність інтересу, бажання, матеріального стимулу і часу. Лише незначна кількість студентів вказали на такі причини як відсутність необхідної матеріально-технічної бази у навчальному закладі, морального заохочення (грамот, подяк тощо), цікавих тем та ін.

Таблиця 1

Причини неучасті студентів у наукових дослідженнях (у %)

Причини	Відсоток
Відсутність інформації про НДР	28,9
Відсутність інтересу, бажання	24,7
Відсутність матеріального стимулу	20,5
Відсутність часу	19,9
Відсутність матеріально-технічної бази у навчальному закладі	2,1
Відсутність морального стимулу (грамот, подяк і так далі)	1,5
За станом здоров'я	0,9
Відсутність цікавих тем, вузький діапазон вибору тем НДР	0,6
Викладачі не пропонують, не зацікавлюють	0,6
Відсутність можливостей	0,3
Всього	100,0

Таким чином, серед відповідей, що найчастіше зустрічаються, близько чверті пов'язана з суб'єктивними причинами (відсутність інтересу, бажання), тоді як основна маса згадок свідчить про наявність об'єктивних причин відмови від занять науковою роботою.

Формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності засобами проблемного навчання буде успішним, якщо:

1) реалізуються можливості проблемного навчання, які сприяють формуванню у студентів пізнавального інтересу, самостійності, творчої активності, прагнення оволодіти дослідницькими вміннями і навичками;

2) забезпечується формування мотивації науково-дослідної діяльності студентів за допомогою структуризації і цілеспрямованого відбору навчального матеріалу для створення проблемних ситуацій, організації суб'єкт-суб'єктних відносин викладача і студентів, заснованих на принципах взаємної довіри, співучасті, рівноправного партнерства, діалогу;

3) здійснюється активізація науково-дослідної діяльності студентів на основі створення і розв'язання проблемних ситуацій, які сприяють «включеності» студентів в активну розумову діяльність, спрямовану на розширення діапазону знань про наукове дослідження, на

розвиток логічних форм мислення (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та ін.), набуття первинного досвіду науково-дослідної діяльності;

4) передбачається включення студентів у діяльність для оволодіння дослідницькими вміннями і навичками на основі оптимального поєднання традиційного і проблемного навчання [6, с. 266 – 269].

Під науково-дослідною діяльністю студентів ми розуміємо діяльність, пов'язану з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання із заздалегідь невідомим рішенням. Вона включає такі етапи: постановку проблеми; вивчення теорії з даної проблематики; підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними; збір власного матеріалу, його аналіз і узагальнення, власні висновки [6, с. 266 – 269].

Рівні сформованості готовності студентів до науково-дослідної діяльності ранжуються таким чином:

1) високий рівень характеризується:

- розумінням значущості науково-дослідної діяльності;
- інтересом до навчальної дисципліни і науково-дослідної діяльності;
- задоволеністю від вивчення дисципліни і власної науково-дослідної діяльності;
- володінням базовими знаннями щодо навчальної дисципліни;
- вмінням аналізувати, систематизувати, узагальнювати, структурувати, працювати з літературою;
- володінням логікою наукового дослідження;
- здатністю самостійно спланувати власну дослідницьку роботу і реалізувати її;
- високою пізнавальною активністю;
- адекватною самооцінкою;
- здатністю аналізувати власну діяльність і виявляти способи і шляхи саморозвитку;

2) середній рівень характеризується:

- розумінням особистісної значущості науково-дослідної діяльності;
- поверховим уявленням про науково-дослідну діяльність;
- несформованістю навичок науково-дослідної діяльності;
- нестійким інтересом до дисципліни, що вивчається;
- неповним володінням базовими знаннями і вміннями;
- не завжди адекватною самооцінкою;
- прагненням до самоосвіти, але не завжди адекватним оцінюванням власної діяльності;

3) низький рівень характеризується:

- нестійким інтересом до дисципліни, що вивчається;
- нерозумінням соціальної і особистісної значущості науково-дослідної діяльності;

- слабким явленням про науково-дослідну діяльність;
 - невмінням працювати з літературою, бачити проблему, виявляти суперечності;
 - нездатністю самостійно вибудувати логіку дослідження;
 - недостатньою вдовolenістю власною діяльністю;
 - нездатністю до творчого вирішення завдань;
 - незначною рефлексією своєї діяльності;
 - не завжди адекватною самооцінкою;
 - фрагментарним самоаналізом;
 - відсутністю прагнення до саморозвитку і самоудосконалення
- [4, с. 68 – 69].

Педагогічні умови формування готовності до науково-дослідної діяльності засобами проблемного навчання такі:

- 1) використання можливостей проблемного навчання у формуванні готовності студентів до науково-дослідної діяльності;
- 2) активізація науково-дослідної діяльності студентів на основі створення і розв'язання проблемних ситуацій у навчальному процесі;
- 3) взаємозв'язок традиційного і проблемного навчання.

До *функцій* проблемного навчання належать:

- формування мотивації навчання;
- засвоєння системи знань і способів розумової діяльності;
- розвиток пізнавальних і творчих здібностей;
- формування навичок застосування системи логічних прийомів або окремих способів творчої діяльності;
- формування навичок застосування засвоєних знань у новій ситуації;
- формування умінь розв'язувати навчальні проблеми;
- накопичення досвіду творчої діяльності, оволодіння методами наукового дослідження, розв'язання практичних проблем.

На підставі аналізу сутності проблемного навчання були визначені його *можливості у формуванні готовності до науково-дослідної діяльності студентів*:

- 1) оскільки науково-дослідна діяльність має творчий (продуктивний) характер, то її цілеспрямоване формування може відбуватися у процесі пошукової навчально-пізнавальної діяльності, що є, у свою чергу, провідним видом діяльності проблемного навчання;
- 2) оскільки основана функція проблемного навчання – розвиток теоретичного мислення (аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, абстракція, порівняння, аналогія), а це є основою умінь науково-дослідної діяльності, то ми вважаємо за можливе засобами проблемного навчання цілеспрямовано формувати готовність студентів до науково-дослідної діяльності;
- 3) оскільки головне у проблемному навчанні – створення проблемної ситуації, а динамічність проблемної ситуації зумовлена діалектичними законами розвитку, то в рамках розв'язання проблемних

ситуацій можна формувати у студентів уявлення про логіку наукового пізнання і методологію наукового дослідження;

4) оскільки проблемна ситуація стимулює пізнавальну активність і підвищує інтерес до процесу навчання, то за допомогою застосування проблемних ситуацій можливе формування мотиваційного компоненту готовності студентів до науково-дослідної діяльності [4, с. 69 – 70].

До умов, які істотно впливають на взаємодію (поєднання) проблемного і традиційного видів навчання, належать такі:

1) рівень знань студентів про науково-дослідну діяльність і фактичні знання з навчальної дисципліни;

2) рівень розвитку і підготовленості студентів (наскільки вони володіють уміннями, прийомами, способами науково-дослідної діяльності);

3) завдання навчання, що висувуються викладачем на кожному певному етапі організації науково-дослідної діяльності в рамках навчального процесу;

4) зміст і логіка навчального матеріалу (суто описовий, фактологічний матеріал; формулювання будь-якого закону на основі емпіричних фактів; розв'язання певної глобальної наукової проблеми, що стоїть перед людством, на основі якого формується фундаментальна теорія; теоретичне доведення якого-небудь закону або закономірності; емпіричні факти, що підтверджують або суперечать відомим теоріям і т. д.);

5) ліміт часу, відведеного на вивчення даної навчальної дисципліни [4, с. 70 – 71].

У рамках означених напрямів розкриваються можливості різних форм організації навчальної діяльності студентів у плані формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності за допомогою проблемного і традиційного навчання.

Література

- 1. Васильєва С. В.** Адаптация студентов к вузам с различными условиями обучения [Текст] / С. В. Васильєва // Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях: психология и педагогика в обществен. практике. Сбор. научных трудов. – Спб., Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – С. 84 – 94.
- 2. Крокинская О. К.** Ценности труда и образования в молодежной среде: если разобраться [Текст] / О. К. Крокинская // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. Философия, Политология, Социология, Психология, Право. – 2003. – № 2. – С. 49 – 55.
- 3. Железнякова Г. А.** Моделирование самостоятельной работы студентов в условиях дистанционного обучения [Текст] / Г. А. Железнякова // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2005. – № 2. – С. 59 – 61.
- 4. Миронов В. А.** Социальные аспекты

активизации научно-исследовательской деятельности студентов вузов: Монография [Текст] / В. А. Миронов, Э. Ю. Майкова. – Тверь : ТГТУ, 2004. – С. 82. **5. Динмухаметова Д. Ф.** Система подготовки специалистов в условиях рынка образовательных услуг [Текст] / Д. Ф. Динмухаметова // Социология образования. – 2001. – № 9. – С. 48 – 52. **6. Никитина Е. Ю.** Применение технологии проблемного обучения при организации образовательного процесса в высшей школе [Текст] / Е. Ю. Никитина // Гуманизация образования в контексте системного подхода: материалы 4-й всероссийской конференции – Бийск, 2007. – С. 266 – 269.

Рудакова О. В. Формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності засобами проблемного навчання

У статті підкреслюється роль науково-дослідної діяльності студентів як фактора модернізації сучасної освіти і визначається її позитивний вплив на весь навчальний процес. Для формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності необхідно: по-перше, розкрити структуру готовності студентів до науково-дослідної діяльності, по-друге розглянути умови формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності, по-третє, виявити сутність поняття „науково-дослідна діяльність”, по-четверте, розкрити можливості проблемного навчання і його роль у науково-дослідній роботі.

Ключові слова: науково-дослідна діяльність студентів, умови та функції проблемного навчання.

Рудакова О. В. Формирование готовности студентов к научно-исследовательской деятельности средствами проблемного обучения

В статье подчеркивается роль научно-исследовательской деятельности для студентов как фактора модернизации современного образования и определяется её положительное влияние на весь учебный процесс. Для формирования готовности студентов к научно-исследовательской деятельности необходимо: во-первых, раскрыть структуру готовности студентов к научно-исследовательской деятельности, во-вторых, рассмотреть условия формирования готовности студентов к научно-исследовательской деятельности, в-третьих, выявить сущность понятия „научно-исследовательская деятельность”, в-четвертых, раскрыть возможности проблемного обучения и его роль в научно-исследовательской работе.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность студентов, условия и функции проблемного обучения.

Rudakova O. V. Preparing students for the research work by means of problem-based teaching.

The article emphasizes the role of research work for students as a factor of modernization of contemporary education and its positive impact on the entire educational process. For preparing students for the research work it is needed, first- to reveal readiness of the students for such kind of work, second – to consider the conditions of formation of this readiness, third – to reveal the essence of the concept “research work”, forth – to reveal prospects of the problem-based teaching and its role in scientific research work.

Keywords: research work of students, conditions and functions of the problem-based teaching.

Стаття надійшла до редакції 23. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4.

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Лебідь Л. І.

УДК 378: 004

Рудакова О. В.

**ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ
САМОСТІЙНОЇ ТА ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ:
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ
СОЦІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

Професійне зростання фахівця, його соціальна затребуваність як ніколи залежать від уміння проявити ініціативу, вирішити нестандартне завдання, від здатності планувати і прогнозувати результати своїх самостійних дій. Це вимагає переорієнтації самостійної роботи студента з традиційної – простого засвоєння знань, формування умінь і навичок, досвіду творчої і науково-інформаційної діяльності – на розвиток внутрішньої і зовнішньої самоорганізації майбутнього фахівця, який здатний вибудувувати індивідуальну траєкторію самонавчання. Останнє особливо актуально у зв'язку з розвитком нових форм освітнього процесу: екстернату, дистанційного навчання, системи безперервної освіти для дорослих, в яких студент – основний (або єдиний) суб'єкт процесу навчання.

Змінюється і роль викладача в самостійній роботі студентів. З традиційної контролюючої функції акцент в його діяльності переноситься на функцію управління зовнішніми чинниками: формування установок, визначення характеру інформаційного середовища, включення самостійного завдання в структуру заняття (лекційного, семінарського, самостійної контрольованої роботи), вибір

методів роботи відповідно до поставлених цілей тощо. Управляючи зовнішніми чинниками, викладач створює умови для розвитку внутрішньої самодіяльності – цільових і вольових установок, рефлексії, прояснення цінностей.

Важливо показати студентам, що готовність до безперервного пошуку нового, актуального знання, до грамотного аналізу інформації (пошуку, зберігання, переробки, розповсюдження) – один з показників професійної компетенції фахівця у будь-якій галузі, який визначає успішність його особистісного зростання і соціальну затребуваність.

Сучасні інформаційні технології надають практично необмежені можливості для розміщення, зберігання, обробки і доставки інформації будь-якого обсягу і змісту на будь-які відстані. У цих умовах на першому плані при підготовці фахівців стоїть робота, яка спрямована на самонавчання. Величезне значення при впровадженні подібних технологій в освіту має педагогічна змістовність навчального матеріалу і створення умов для самонавчання. Мається на увазі не тільки відбір змісту матеріалу для навчання, але й структурна організація навчального матеріалу, включення в навчання не просто автоматизованих навчальних програм, а інтерактивних інформаційних середовищ, цілісне взаємозв'язане функціонування всіх процесів пізнання і управління ними. Інакше кажучи, ефективність і якість навчання більшою мірою залежать від ефективної організації процесу самонавчання і дидактичної якості навчальних матеріалів.

Вирішення цих непростих завдань багато в чому залежить від майстерності, підготовленості педагогів до роботи в умовах лавиноподібного наростання потоку інформації. Сучасний інститут освіти потребує педагогів, які здатні опановувати нові методи аналізу, пошуку і переробки інформації. Їхня підготовленість до роботи в новому інформаційному просторі, прогресивність поглядів – необхідна умова розробки і впровадження ефективних форм і технологій навчання.

Серед основних завдань сучасної освіти є завдання розвитку особистості вищого навчального закладу, що передбачає формування його здатності до самоосвіти, самонавчання, самовиховання, рефлексії власної діяльності. Для цього в процесі навчання студента необхідно сформувати у нього систему професійно значущих якостей, що включають основні функціональні компоненти професійної діяльності: гностику, проєктувальний, конструктивний, комунікативний і організаторський. Проте через ряд об'єктивних причин – часові обмеження аудиторних занять – ці якості не завжди можуть бути сформовані. Тому важливий елемент педагогічної діяльності у виші – «навчити студента вчитися». Це необхідно для ефективної організації їх самостійної та позааудиторної роботи, яка повинна сприяти:

- розширенню, закріпленню і поглибленню знань, отриманих в аудиторії;
- активному набуттю нових знань;

- розвитку творчого підходу до розв'язання поставлених проблем;
- прояву індивідуальності студента;
- формуванню практичних навичок у вирішенні ситуаційних завдань [1].

У цілому самостійна і позааудиторна робота розвиває такі якості: уміння працювати зі спеціальною літературою, довідниками, періодичними виданнями, з інноваційними інформаційно-комунікативними технологіями; організованість, дисциплінованість, ініціатива, активність у вирішенні поставлених завдань.

Найширше використовуються форми самостійної роботи такі як:

- освоєння інформаційних і телекомунікаційних технологій, пошук необхідної інформації в Інтернет;
- підготовка до практичних, лабораторних, семінарських занять;
- підготовка до опитування, колоквиуму;
- підготовка до тестування, аудиторної контрольної роботи, самотестування на комп'ютері;
- виконання домашніх контрольних робіт і завдань;
- написання рефератів, доповідей, статей;
- підготовка до ділової гри і оформлення її результатів;
- виконання курсових робіт (проектів);
- написання звіту з практики;
- виконання дипломної роботи (проекту) [1].

До позааудиторної діяльності ми відносимо будь-яку діяльність студентів, здійснювану в рамках навчального закладу поза навчальним процесом, яка сприяє їх особистісному розвитку, розширенню і поглибленню професійних знань і формуванню професійно значущих якостей.

Позааудиторна діяльність організовується на добровільній основі для бажаючих студентів і не підлягає оцінці з боку викладача, але враховується на відповідному факультеті або кафедрі для адекватнішого оцінювання якостей учнів. Види позааудиторної роботи визначаються досягнутим рівнем активності і самостійності студентів. Для студентів, що займаються позааудиторною діяльністю, можуть бути організовані керовані або регульовані педагогом такі види діяльності як студентська студія, майстерня, студентське конструкторське бюро, студентське наукове суспільство тощо.

Позааудиторна діяльність, що ініціюється педагогічним колективом або студентами, здійснюється на основі сучасних технологій, активних методів навчання і є важливим елементом їх професійної підготовки.

На сучасному етапі зростає роль інформаційних технологій (ІТ) в професійній підготовці фахівця, як у галузі природничих, так і гуманітарних дисциплін. З'являється можливість використання засобів ІТ для вирішення широкого кола дослідницьких, навчальних і познавчальних завдань. Інформаційні технології, які використовуються у

позааудиторній діяльності, виступають засобом комунікації, самовираження і самореалізації. Цьому сприяє, перш за все, спрямованість освітньої позааудиторної діяльності на реалізацію конкретних проектів. Позааудиторна діяльність студентів з використанням інформаційних технологій сприяє не тільки якіснішій підготовці випускників вузів до професійної діяльності в умовах інтенсивної інформатизації суспільства, але й формуванню інформаційної культури фахівця.

На сучасному етапі у деяких вищих навчальних закладах традиційною стала така форма позааудиторної роботи як олімпіада з соціології, інформатики, математики, психології, інших дисциплін, конференції з розробки і використання сучасних інформаційних технологій в різних предметних галузях, участь у виконанні науково-дослідних робіт, робота в студентських конструкторських бюро, робота в тренінгових класах. Означені заходи мають значний навчальний ефект і підвищують рівень професійно-пізнавальної активності студентів. Цілі і завдання позааудиторної роботи організаторами (студентами і викладачами кафедр) можуть бути визначені таким чином:

- формування і розвиток навичок і творчих підходів до вирішення професійних завдань;
- знайомство студентів з використанням засобів ІТ в різних галузях науки, техніки, практики і в організації освітньої діяльності;
- формування інформаційної культури студентів;
- об'єднання зусиль студентів для глибшого вивчення аспектів інформатизації суспільства і освіти [2].

Одним з важливих видів розвитку і активізації позааудиторної діяльності студентів є участь в роботі Студентського наукового товариства (СНТ).

У рамках студентського наукового товариства здійснюються науково-дослідні роботи студентів (НДРС), орієнтовані на реалізацію дослідницьких проектів СНТ, засобом виконання яких є інформаційні технології.

Як основні напрями діяльності СНТ з освоєння і використання інноваційних ІТ можна виділити такі:

- вивчення новітніх програмних продуктів комп'ютерної підтримки майбутньої професійної діяльності;
- освоєння засобів дизайну (WEB-дизайн, комп'ютерна графіка і тощо);
- вивчення технологій Internet;
- вивчення і застосування технологій проектування і підтримки інформаційних систем;
- освоєння мультимедійних технологій;
- участь у виконанні науково-дослідних робіт.

Таким чином, можна визначити сфери використання ІТ у позааудиторній діяльності студентів.

1. Безпосереднє вивчення засобів ІТ для вирішення поставлених практичних і науково-дослідних завдань, реалізації творчих колективних і індивідуальних проектів.

2. Підготовка і проведення олімпіад, підготовка до проведення секційних занять СНТ (інформаційні технології виступають як джерело інформації). Інформаційні ресурси, що надаються в розпорядження студента-дослідника мережею Інтернет величезні, і дуже важливо при цьому обрати свій, найбільш оптимальний «інформаційний» маршрут.

3. Використання інноваційних інформаційних технологій як засіб діяльності, де вони виступають в різних видах позааудиторної діяльності студентів: при виконанні конкурсних робіт для оглядів комп'ютерної творчості, виданні електронної Інтернет-газети, виконанні дослідницьких проектів в рамках СНТ та ін.

4. Використання освоєних ІТ при підготовці рефератів, звітів, при виконанні курсових і дипломних робіт (проектів) та ін. [3].

На сучасному етапі майже у всіх вищих навчальних закладах тією чи іншою мірою ведуться розробки в галузі організації самостійної роботи студентів з використанням сучасних інформаційних технологій. Так, є досвід організації позааудиторної і самостійної роботи з використанням навчальних програм, електронних навчальних посібників з різних курсів, системи проектних завдань. Проте при використанні цих методів виникає потреба у додаткових організаційних заходах. Наприклад, система проектних завдань не включає організацію доступу до ресурсів, необхідних для виконання цього завдання, в кращому разі викладач дає посилання на літературні джерела і задає форми звітності.

Проаналізувавши усі переваги і недоліки наявних форм і методів організації позааудиторної і самостійної роботи студентів, ми дійшли висновку про доцільність створення інтегрованої системи організації цієї роботи на основі інформаційно-освітнього середовища (ІОС) вищого навчального закладу.

На основі аналізу досвіду і видів діяльності студентів в навчальному процесі в Південно-Західному державному університеті м. Курська були виокремлені такі компоненти освітнього середовища: модуль навчальних програм з дисциплін (стандарти Міністерства освіти, навчальні плани зі спеціальності, навчальні програми), модуль планування навчального процесу (графік навчального процесу, розклад занять, розклад консультацій, консультації викладачів через e-mail), інформаційний модуль (дошка оголошень кафедр і деканату, рейтинг успішності), навчальний компонент (електронні навчальні видання, навчально-методичні матеріали, навчальні системи і програми, завдання для самостійної роботи, ділові ігри, модуль діагностики), компонент додаткових ресурсів (тематичні підбірки та матеріали, приклади виконання проектів, електронні інформаційні ресурси, особисті сторінки викладачів та студентів).

Кожен компонент є мікросередовищем, усередині якого студент здійснює діяльність певного типу. Наприклад, при роботі з інформативно-організаційним компонентом студент може планувати свою самостійну діяльність на семестр, місяць, тиждень, орієнтуватися в інформаційно-освітньому просторі спеціальності, обирати напрям своєї науково-дослідної діяльності. Модуль планування дозволяє не тільки дізнатися, де і коли проходять консультації викладачів, а й поставити їм запитання та отримати відповідь електронною поштою, економлячи, таким чином, і свій час, і час викладача.

Працюючи з навчальним компонентом, студент зможе отримати нові та закріпити уже отримані знання, уміння і навички, зокрема використовувати електронні навчально-методичні матеріали для випереджаючого навчання і підготовки до занять. Блок проектів, окрім тематики, містить так звані плани роботи над обраним проектом. Такий план містить етапи з вказівкою на основні види робіт і термінів їх виконання. Методичні розробки з виконання проектів містять також вимоги, що пред'являються до готового проекту, а це полегшує оцінювання роботи.

При роботі з компонентом додаткових ресурсів студент дістає доступ до електронних каталогів бібліотек як внутрішніх, так і зовнішніх, до бази даних різних самовчителів і електронних підручників, до наявних розробок з обраної теми. Важливість цього компоненту полягає в першу чергу в організації швидкого доступу до необхідного матеріалу. Тут студент може ознайомитися з досвідом старших курсів, узяти на озброєння приклади з електронних підручників, вийти за межі мінімального необхідного матеріалу і дістати доступ до інших джерел інформації.

Інформативно-організаційний компонент і, зокрема, модуль планування і інформаційний модуль, дозволяють сформувати позитивну мотивацію до самостійного, правильного планування своєї діяльності.

У зв'язку з розвитком відкритого інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу актуальним стало створення його методичної, технологічної, технічної і організаційної основи.

Інформаційно-освітнє середовище навчального закладу – це інтегроване середовище інформаційно-освітніх ресурсів (електронні бібліотеки, навчальні системи і програми), програмно-технічних і телекомунікаційних засобів, правил його підтримки, адміністрування і використання, яке забезпечує єдиними технологічними засобами інформації інформаційну підтримку і організацію навчального процесу, наукових досліджень, професійне консультування студентів.

Основним структурним елементом, що забезпечує і реалізовує навчальний процес, є кафедра, тому основним елементом ІОС є віртуальне представництво кафедри. Віртуальне представництво кафедри – це інформаційні бази – електронні каталоги, навчальні системи, віртуальні лабораторії, практикуми і програмний комплекс, які

реалізують типовий набір сервісних освітніх послуг, взаємодію з ІОС, захист ресурсів, типовий інтерфейс і навігацію, що забезпечують підтримку навчального процесу по дисциплінах кафедри через корпоративну мережу вузу.

Інформаційно-освітнє середовище реалізоване з використанням web-технологій і відповідає вимозі відкритості. Централізація методичного і програмного забезпечення (інформаційно-освітніх ресурсів), з одного боку, і широкий доступ до представлених знань за допомогою корпоративних засобів телекомунікації, з другого боку, дозволяє оперативнo оновлювати і розвивати зміст навчального середовища відповідно до появи нових знань і технологій. Очевидно, що створення інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу інтегрує накопичені науково-методичний і кадровий потенціал, інформаційні ресурси і технології, досвід проведення дистанційного навчання, наявну телекомунікаційну інфраструктуру і організаційні структури системи освіти.

Підтримка навчального процесу такими технологіями формує у студентів навички роботи в глобальній мережі і, як наслідок, формує творче мислення.

Таким чином, ІОС є віддзеркаленням освітнього простору вищого навчального закладу. Будучи одночасно робочим середовищем студента і викладача, вона дозволяє спрямувати студента на співпрацю, розвинути такі якості особи, як організованість, дисциплінованість, уміння планувати свою діяльність. Можливості інформаційного середовища забезпечують реалізацію необхідних умов для формування самостійності і потреби в постійній самоосвіті. Ці якості на сьогодні є обов'язковою умовою успішності і затребуваності випускників на ринку праці.

Література

- 1. Беляева А.** Управление самостоятельной работой студентов [Текст] / А. Беляева // Высшее образование в России. – 2003. – № 6.
- 2. Зайцева Ж. Н.** Открытое образование – объективная парадигма XXI века [Текст] / Зайцева Ж. Н., Рубин Ю. Б., Титарев Л. Г., Тихомиров В. П. и др – М. : Изд-во МЭСИ, 2000.
- 3. Моисеев В. Б.** Информационные технологии в системе высшего образования [Текст] / В. Б. Моисеев. – Пенза : Изд-во Пензтехнол. ин-та, 2002.

Рудакова О. В. Інформаційні технології в організації самостійної та позааудиторної роботи студентів: особливості застосування при викладанні соціологічних дисциплін

У статті визначаються роль і місце позааудиторної та самостійної роботи студентів у навчальному процесі. Окреслюються перспективи застосування інформаційних технологій у процесі організації самостійної та позааудиторної роботи студентів ВНЗ.

Ключові слова: інформаційні технології, позааудиторна робота, інформаційно-освітнє середовище, самостійна робота, студентське наукове товариство.

Рудакова Е. В. Информационные технологии в организации самостоятельной и внеаудиторной работы студентов: особенности применения в преподавании социологических дисциплин

В статье определяются роль и место внеаудиторной и самостоятельной работы студентов в учебном процессе. Анализируются перспективы применения информационных технологий в процессе организации самостоятельной и внеаудиторной работы студентов ВУЗов.

Ключевые слова: информационные технологии, внеаудиторная работа, информационно-образовательная среда, самостоятельная работа, студенческое научное общество.

Rudakova E. V. Information technologies in the organization of independent and extracurricular student work: peculiarities of applying and teaching of sociological disciplines.

The article defines the role and place of extracurricular and independent work of students in the learning process. Perspectives of application of information technologies in the organization of independent work and extracurricular work of university students.

Keyword: information technologies, information-educational sphere, students' scientific society.

Стаття надійшла до редакції 24. 05. 2011 р.

Прийнято до друку 25. 11. 2011 р.

протоколом № 4.

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Лебідь Л. І.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Віхров Максим Миколайович** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
2. **Горошко Олена Ігорівна** – доктор філологічних наук, доктор соціологічних наук, професор кафедри прикладної соціології факультету соціології Національного харківського університету ім. В. Н. Каразіна; доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».
3. **Живілова Маргарита Сергіївна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
4. **Зірак Абдулла Карім** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
5. **Єнін Максим Наїмович**. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
6. **Кононов Ілля Федорович** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
7. **Кухаренко Олена Валеріївна** – магістрантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
8. **Лебідь Лілія Іванівна** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
9. **Левада Ірина Ігорівна** – магістр соціології (м. Луганськ).
10. **Мацнєв Максим Ігорович** – директор з розвитку бізнесу ООО «Кредитне Бюро» (м. Москва).
11. **Мотунова Інна Геннадіївна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
12. **Патрична Ганна Андріївна** – магістрантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
13. **Петренко Ольга Сергіївна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
14. **Проценко Григорій Миколайович** – асистент кафедри гуманітарних наук і української мови Технологічного інституту СНУ ім. В. Даля (м. Сіверськодонецьк Луганської області).

15. **Рудакова Олена В'ячеславівна** – викладач кафедри інформаційних систем і природничонаукових дисциплін Курського інституту соціальної освіти (філіалу) РДСУ (м. Курськ, Російська Федерація).
16. **Рудакова Ольга Володимирівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії і соціології Курського інституту соціальної освіти (філіал) РДСУ (м. Курськ, Російська Федерація).
17. **Соловйова Яна Юрїївна** – головний спеціаліст управління внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю Луганської облдержадміністрації (м. Луганськ).
18. **Стулова Ганна В'ячеславівна** – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
19. **Тягнібедіна Ольга Стефанівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
20. **Хобта Світлана Вікторівна** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
21. **Швець Олександр Михайлович** – старший викладач кафедри соціально-економічних і гуманітарних дисциплін Інституту післядипломної освіти і дистанційного навчання (м. Сіверськодонецьк, Луганської області).

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(соціологічні науки)

Відповідальний за випуск:
д. с. н., проф. **Кононов І. Ф.**

Технічне редагування та коректура:
Ступницька Н. П.

Здано до склад. 25.10.2011 р. Підп. до друку 25.11.2011 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,41. Наклад 200 прим. Зам. № 204.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.